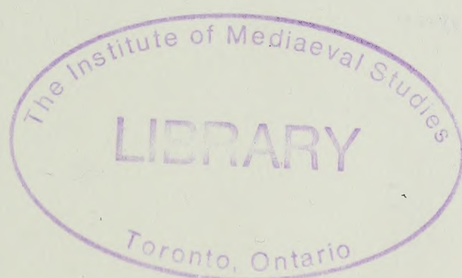

Slovenska zemlja.

Opis slovenskih pokrajin

v prirodoznanskem, statistiškem, kulturnem in zgodovinskem oziru.

VI. del:

Vojvodina Koroška.

Ljubljana, 1909.

Natisnila D. Hribarjeva tiskarna.

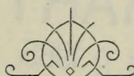
Vojvodina KOROŠKA.

I. zvezek.

Prirodoznanski, političen in kulturen opis.

(S 17 slikami in z jezikovnim zemljevidom).

Spisal
prof. dr. Matko Potočnik.

Ljubljana, 1909.
Izdala „Matica Slovenska“.
Natisnila D. Hribarjeva tiskarna.

KAZALO.

PREDGOVOR.

Na vsakega človeka vplivajo domača hiša, mladostna leta in ožja domovina veliko bolj nego razne palače, lepa mesta in vse druge krasote v tujini. Zato želi vsakdo, da pozna svoj rojstni kraj, svojo domovino, kolikor mogoče, natančno in zve, kaj se godi sedaj tam in kaj se je godilo nekdaj. Vsak Slovenec se bo zanimal, zakaj je bilo Koroško nekdaj središče slovenskega življa in kako se je zgodilo, da imenujemo kraj, „kjer očetje so naši sloveli“, „tužni Korotan“.

Uporabil sem pri opisovanju Korotana zelo veliko virov in kolikor mogoče najnovejše podatke; za te-le zahvaljujem iskreno vse, ki so mi jih preskrbeli. Največjo hvalo zasluži narodna gospica Jerica Zwitterjeva iz Zahomca za važne podatke o šegah in navadah pri Zili. Zahvaljujem gg. prof. Jos. Apiha, prof. dr. Arnejca, dr. Brejca, poslanca Grafenauerja, revidenta Al. Knafelca, pošt. asist. Bl. Ranca, vlad. svetnika Scheinigga za marsikateri dober svet in č. očeta Metoda Schneditza za slike, ki sem jih uporabil v knjigi. Prirodoznanski in zgodovinski opis je pospešilo moje lastno opazovanje v deželi, ki sem jo prepotoval in spoznal podolž in počez.

Slovensko ozemlje sem zaradi hitrejšega in boljšega pregleda opisal po glavarstvih, sodnih okrajih in občinah. Veliko truda sem imel z razmotrivanjem pravilnih slovenskih krajevnih imen zato, ker se izgovarjajo imena že dandanes med ljudstvom nejasno in deloma tudi nepravilno in ker so v občinskem leksiku navedena napačno. Veliko krajevnih imen se izgovarja po Korotanu v mestniku, občinski leksikon

jih pa piše v imenovalniku, kar ni prav. Zato bi bilo umestno, da se navede tako ime pri prihodnjem ljudskem štetju tudi v mestniku, kakor govori ljudstvo, ker potem ne bo težko dognati, kaj je prav. N. pr. Podkloštrom, Podljubeljem, Zahomcem, Podgoro i. dr.

Pri pisavi krajevnih imen sem upošteval odborov sklep za novi zemljevid slovenskega ozemlja. Pisal sem: Vrbsko Jezero, Kanalska Dolina i. t. d., čeravno pomeni šele celo ime kraj, ne pa samo „Jezero, Dolina“ i. dr.

Pisal sem „vas“ ne „ves“, ker sem pisal tudi „dan“ ne „den“, „maša“ in ne „meša“, kakor izgovarja koroško prebivalstvo.

V Lescah, o Božiču leta 1908.

M. Potočnik.

I. PRIRODOZNANSKI OPIS.

IME, LEGA, VELIKOST, MEJE, VAŽNOST, TLA IN SLIKOVITOST KOROŠKE.

Najstarejše ime za Koroško ali Korotan je Norik. Ko so zapustili rimski naselniki v dobi preseljevanja narodov to deželo, se je pozabilo prvotno ime. V 8. in 9. stoletju se imenuje današnji Korotan „Karantanum, Karantania“ in „Karinthia;“ to zadnje ime z latinsko končnico je nastalo skoro gotovo iz slovenske besede Gorotan, t. j., gorata dežela, dočim so imenovali Slovenci ta kraj tudi Koroško. Iz besede Karinthia pa je nastala nemška označba dežele „Kärnten“.

Starodavna vojvodina Koroška in nekdanje politično središče slovenskih dežel leži v avstrijskih ali Vzhodnih Alpah in je le del nekdanje velike Karantanije. Za vojvode Arnulfa, poznejšega rimsko-nemškega cesarja, se ni išteval h Karantaniji samo današnji Korotan, ampak tudi cela Štajerska, Kranjska, Primorska s Furlanskim, del Solnograške, Zgornje in Spodnje Avstrije in Pusta Dolina na Tirolskem. V tej vojvodini so bili združeni tedaj Slovenci in je bila približno tako velika, kakor je današnje Češko. Po smrti Arnulfovi so se polastili obmejnih krajev do Rabe Madžari, a priklopili so zato Karantaniji Krajino Verono. Po letu 976. so se začele krčiti meje, kajti Konrad III. je odvzel Karantaniji Štajersko, Friderik I. Verono, Furlansko in Primorsko,

Rudolf I. Kranjsko, Maks I. Pusto Dolino in Ferdinand I. Št. Lampret z okolico. Velike izpremembe so se zgodile le za francoske revolucije, ki pa niso bile trajne.

Kronovina Korotan leži med 64°20′ in 47°7½′ severne širine in 30°19′ in 32°45′ vzhodne dolžine od otoka Ferra. Zemljepisna širina znaša 74½′ dolžina pa 2°26′. Vsled razlike v zemljepisni širini je najdaljši dan (21. rožnika) in najdaljša noč (22. grudna), kar znaša za Korotan povprečno po 16 ur, pri Sv. Krvi za 6 minut daljši oziroma daljša kakor na Jezerskem ali pa v Rablju. Razlika v zemljepisni dolžini pa povzroča, da imajo v Spodnjem Dravogradu 9′ poprej poldne nego v Gornjem Dravogradu.

Koroška meji na zahodu na Tirolsko, na severu na Solnograško, na vzhodu na Štajersko, na jugu pa na Italijo, Primorsko in Kranjsko, od katere jo ločijo 98·6 km. dolge Karavanke ali Grintavci. Posebno značilno za Koroško in obmejne dežele so mejniki, ob katerih se stikajo kar po tri dežele: pri Vršiču Koroška, Primorska in Kranjska, pri Križu Koroška, Kranjska in Štajerska, pri Konfinu Koroška, Primorska in Italija, pri Hochweißsteinu Koroška, Italija in Tirolska, pri Kastenbergu Koroška, Tirolska in Solnograška, pri Königsstuhlu pa Koroška, Solnograška in Štajerska. Koroška ima obliko četverokotnika, in sicer je še več ko dva krat tako dolga kakor široka. Najožja je dežela ob poldnevniku pri Beljaku in najkrajša ob vzporedniku pri Špitalu.

Beljaški poldnevnik deli deželo v skoro dva enaka dela, v Gornji ali Zapadni in Spodnji ali Vzhodni Korotan. Največja dolgost znaša 246·42 km, najmanjša širokost pa 42 km.

Skoro isto zemljepisno širino ko Beljak (46°37½′) imajo Celovec, Maribor, Blatno Jezero, Szegedin, Astrahan in Balkaško Jezero na vzhodu, na zahodu pa Šmohor, Bolcan, Bern, Poitiers in Montreal v Ameriki. Ob istem poldnevniku ko Celovec (31°58½′ v. F.) ležijo na jugu Pulj, Neapol, Tripolis, Kuka, na severu pa Linc, Budjejovice, Praga, Stettin in Spitzbergi.

Površje vojvodine Koroške meri 10327·63 km² in je po velikosti med avstrijskimi kronovinami deseta. Na tem prostoru stanuje sedaj (1908.) 395719[1]) prebivalcev. Med njimi je nad 120510 Slovencev, ki prebivajo na 3252 km² površja, in 268689 Nemcev (med temi 6520 tujcev), stanujočih na 7075·63 km². Deželne meje so dolge 622 km in sicer koroško-štajerska meja 234 km, solnograška 112 km, tirolska 75 km, beneška 82 km, goriška 11 km in kranjska 108 km.

Deželni barvi sta že od nekdaj bela in rudeča. Deželni grb je razdeljen podolgoma na dve polovici. Leva polovica kaže srebrno poprečnico na rudečem polju, desna pa ima tri črne leve na zlatem polju, ki stojijo drug nad drugim.

Po letu 1866. je postala Koroška kot mejna in prehodna dežela velike važnosti ne samo v strategičnem, ampak tudi v političnem in kupčijskem oziru. Zaradi tega ji posvečuje od imenovanega leta dalje dunajska vlada posebno pozornost kakor v gmotnem tako tudi v kulturnem smislu. Od leta 1866. so se izpremenile znatno razmere po Koroškem. V nekdanjo, več ali manj zapuščeno deželo je prišla živahna kupčija in obrt; lepe ceste in železnice prepregajo deželo na vse strani.

Koroška je obdana na vse štiri strani sveta z mogočnim gorovjem. Najvišja tla ima Kanalska Dolina, kjer je raztečje pri Žabnicah 814 m nad morsko višino, Jezerski Dol (892 m), najvišja gora v deželi pa je Veliki Klek (3796 m).

Od raztečja pri Žabnicah se znižuje svet polagoma proti Pontablju (571 m) in ravno tako proti Beljaku (508 m). Koroška tla se znižujejo od severozahoda, zahoda juga in severa proti vzhodu. V sredi kronovine ni posebnih razlik glede nadmorske višine. Zgornji Dravograd (620 m), Breže (635 m), Šmohor (612 m), Škofliče (590 m), Železna Kapla (558), Beljak (508 m), Vetrinj (440 m), Celovec (450 m), Grabštanj (420 m), Svetna Vas v Rožu (437 m), Volšperk (461 m), Pliberk (465 m), Prevalje (427 m), Guštanj (397 m), Spodnji

[1]) Po uradnem štetju leta 1900. so našteli 367324 prebivalcev in sicer samo 90495 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom.

Dravograd (364 m). V sosednji Kranjski je višinska razlika med Podkorenom in Ljubljanskim Poljem 536 m, na Koroškem pa med Zgor. in Spod. Dravogradom samo 256 m.

Ker je Koroška obdana okoli in okoli z mogočnim gorovjem in v sredini povsod razen v gorah skoro enako visoka, je tudi podnebje zelo enolično in neugodno.

Koroška spada k porečju reke Drave, izvzemši male potoke, ki se izlivajo v Belo, Kokro in Muro. Drava deli deželo v dva dela in sicer v večji severni in manjši južni del. Kakor na severni meji, tako imamo tudi na južni mej mogočno gorovje, ki se vleče proti vzhodu. Gorovje na severu se cepi v več vej, ki se spuščajo polagoma k Dravi, dočim padajo veje južnega gorovja strmo v Dravsko Dolino. Gorovje na severu je obče veliko višje, sega daleč črez ločnico večnega snega in se ponaša z bleščečimi ledeniki, dočim, gorovje ob južni meji ni tako visoko in nima nikjer ledenikov. Severno od Drave je kristalasto ali prvotvorno gorovje južno od Drave pa apnenčevo. Kristalasto gorovje je pokrito s prostornimi gozdi, zelenimi pašniki in sečami ter je bolj rodovitno, ker razpade staro kamenje na zraku poprej nego apnenec in povzroča tako rodovitno zemljo. Zato je tu tud. planšarstvo in kmetijstvo bolj razvito nego v Apnenčevih Alpahi Vrhunci prvotvornega gorovja imajo večinoma obliko „Kope“ vrhunci apnenčevega pa obliko „rtičev, rogov in zob“. Apneniško gorovje je na južni meji mnogo svetlejše, zloženo iz plasti ter ima često kakor marmor bele stene. To gorovje je vse razorano, se vzdiguje propadno, ima vse polno razpok in debri ter mnogo suhih piazov in votlin; veliko ima goličav in že v spodnjem delu nima često gozdov. Prvotvorno gorovje skriva v sebi nekaj zlata, srebra, bakra in mnogo železa, apnenčevo pa rjavi premog, svinec in cink.

Da je pa ta razdelitev v Spodnje in Zgornje Koroško tudi upravičena, se prepriča vsakdo lahko na Dobraču, odkoder pregledaš najlaže in najbolje celo deželo in ločiš zahodno gorovje od vzhodnega. Na zahodu zapaziš v sinje nebo kipeče gorske velikane, ki vse presega veličastni Veliki Klek, na vzhodu pa z gozdi pokrito srednje gorovje, obdano s prostornimi dolinami; na Zgornjem Koroškem veličastne

hribe, na Spodnjem prijazne in bogate livade, na zahodu neomejeno gospodstvo narave, na vzhodu pa uspeh neutrudljive človeške roke.

Razloček med Zgornjim in Spodnjim Koroškim najdemo tudi med ljudstvom in njihovim opravilom; celo šege, navade in druge posebnosti se ločijo vidno od onih na vzhodu.

GEOLOŠKE RAZMERE.

STARE TVORBE.

Vkljub enoličnosti vodovja je površje južno od Drave zelo različno od onega na levem dravskem bregu glede sestave in geološkega razvoja. Iz kristalastih kamenin je sestavljeno gorovje severno od Drave, kakor Ture, Noriške Alpe, Svinška Planina in Korica, dočim tvorita Zilske in Karnijske Alpe, Karavanke, Julijske in Savinjske ali Kamniške Alpe v prvi vrsti apnik in dolomit ali grintavec. Prehod med kristalastim gorovjem severno od Drave in apneniškim na desnem dravskem bregu tvori Celovška Kotlina z obronki, ki so sestavljeni iz grušča in sprimka in pokriti z gozdi in polji, s sečami in tratami.

Celovška Kotlina se razprostira med Noriškimi Alpami in Karavankami od Beljaka do Spod. Dravograda. Tvorijo jo z gruščem ali gramozom pokrite ravnine, med katerimi se vzdiguje gričevje, ki sestoji kakor okoli Vrbskega Jezera, okoli Plibrka in Klobasnice ali iz kenozojskih naplavin ali pa so (kakor Zablatniško Hribovje, Zadnica ali Hure, po nižini Vetrinj-Žihpolje ločeni Turijski gozd in na desnem dravskem bregu se razprostirajoči Petelin ali Hum in Dobrava) ostanki sprimkov in usedlin mlajše tercijarne tvorbe. To gričevje se razprostira od Slovenjega Gradca mimo Leš, Kámena, Hodiš, Rožaka do Zile.

V okolici Vrbskega Jezera in pri Plibrku je filit, ki je podoben popolnoma kameninam na Svinški Planini, dočim

tvorijo na diluvijalni ravnini okoli Klobasnice dachšteinski skladi čeri kot ostanke tu upadlih Karavank.

Celovška Kotlina leži poprečno 450 m nad morjem. Najvišji hrib je Korel pri Kostanjah (1076 m), Šent Urška Gora nad Celovcem (1018 m), Šent Magdalenska Gora (1056 m), Petelin pri Rožaku (807 m), Šent Kocijan (777 m), Dobrava (666 m), Tabor (727 m), Rudnik (722 m), Škrbina (813.) i. dr Mejo po prelomini nastale Celovške Kotline tvorijo Dravska Dolina na vznožju Karavank, Dobrač, Osojsko Jezero, Trg, Št. Vid, Stari Dvor, Kotorče, Mali Št. Pavel, Mostič, Grebinj, Št. Andraž, Št. Pavel, Lábud, Spod. Dravograd, Prevalje, Klobasnica, Žitara Vas, Kapla v Rožu in Sveče.

Strmi obronki Karavank, Dobrača in Osojščice ali Gerlice, kakor tudi rudninski vrelec v Toplicah pri Beljaku in tektonski potresi nas spominjajo še dandanes, kako so gorotvorne sile premikale in premeščale mogočne kamenene plasti in grude ter povzročale njih znižanje in tako nastanek Celovške Kotline. Tekoče vodovje in ledniki, ki so pokrivali v diluvijalni dobi vsaj štirikrat to kotlino, dali so ji sedanjo obliko. V Celovški Kotlini so nastala po končnih ali dolenjih ledeniških grobljah (morenah) nekdanjih ledenikov jezera, kakor Vrbsko, Osojsko, Baško, Klopinjsko, in Hodiško. Tu je zbirališče največjih deželnih rek in potokov in v tej kotlini so nastala najvažnejša bivališča, kakor Celovec, Beljak, Št. Vid, Velikovec in Pliberk. Zaradi tega tvori ta kotlina osrčje Korotana in je v vseh dobah središče duševnega, obrtnega in političnega življenja. Celovška Kotlina je znana tudi po svojem neugodnem podnebju, ki ga povzročujejo visoke planine ob mejah in visoka lega. Nasprotno Celovški Kotlini, ki se je držita zahodno od Beljaka Zilska in Gička Dolina, sestoji ostali del dežele, razen Labudske Doline, iz močno nagrbanih skladov razne starosti in nosi zelo pester petrografski značaj. Ta razloček lahko opaziš, ako pregledaš deželo ali z Velikega Kleka, Jepe ali pa z Dobrača in motriš v duhu, kako ogromne izpremembe je izvršila priroda.

Poleg Celovške Kotline je važno v geološkem oziru kristalasto gorovje (Visoke Ture in Noriške Alpe), dravske

skupine, Zilske, Karnijske Alpe in Karavanke) ter Južne Apneniške Alpe (Julijske in Savinjske Alpe). Kakor se loči Celovška Kotlina po svoji fizijognomiji od kristalastih kamenin severno in apnenčevih južno od Drave, tako se ločijo dravske skupine po svojem gradivu in po mogočnih gubah od Julijskih in Kamniških Alp, v katerih opazuje veščak plitva usločenja, prelome, ob prelomih pa upadle ali črez nje porinjene skupine plasti, nagubavanja pa le tu in tam nekoliko.

Dolgo in iztegnjeno Dravsko Gorovje se prične pri Intihi v Pusti Dolini ter se vleče ob desnem bregu Drave do Varaždina ter tvori v Alpah po svojem nagubavanju posebno gorsko gmoto. Ker zasledimo tu vse v Vzhodnih Alpah znane formacije ali tvorbe in važno nagubavanje iz karbonske tvorbe, je Dravsko Pogorje v vseh Alpah najbolj važno in zanimivo za geologa.

Od severa proti jugu razločujemo v tem pogorju tri tektonski izrazite skupine. Trijadne usedline so poglavitno gradivo Zilskih Alp in Vzhodnih Karavank. Zilske Alpe so tipično nagubano gorovje in njih skladi visijo v glavnem grebenu in vrhovih proti jugu, kakor nam kaže jasno smer gorovja od Koč proti Dobraču. Podaljšanje Zilskih Alp proti vzhodu so Karavanke, katerih smer je določena po Mali Kepi, Sinjem Vrhu, Žingarici, Gerlovcu, Macnu, Obiru, Peči (Peci) in Uršuli; ti vrhovi so še ostanki deloma upadlega gorovja. Tudi to gorovje je nagubano in ima navpik postavljene gube, ki so ali premaknjene ali pa prevržene, kar je povzročil pritisk gorotvorne sile. V Zilskih Alpah kakor tudi v Karavankah zasledimo istodobne sklade kamenin. V Zilskih Alpah je grödenski peščenjak; podlago pa jim tvorijo werfenski skladi kot najstarejši oddelek trijadne formacije, guštanjski apnik, wengenski skladi, wetteršteinski apnik, med čigar plasti je vloženo ležišče svinca in cinka, glavni dolomit in zlasti apnik. Sorodne plašti iz trijadne tvorbe najdemo v Celovški Kotlini sporadno, in sicer na na Šent Uurški Gori, pri Grebinju i. dr.

V severni skupini Karavank je rudeči peščenjak kakor na Tirolskem in werfenski skladi, dolomit, dachšteinski apnik

in glavni dolomit. Jurska tvorba obdaja trijadne sklade na severnih obronkih v ozkem pasu od Obira do Uršule. Jurske tvorbe kamenena snov je rjavorudeč, v temne plasti naložen apnik, ki po raznovrstnih okamenelih živalih in rastlinah priča o davni preteklosti.

Drugo geološko skupino Dravskega Pogorja tvorijo prelomi starejši kamenin pri Zili in na Jezerskem. Vsled premeščenja velikih grud, ki so se vršila po gorotvornih silah v nagrmadenih gorskih kameninah, najdemo nad trijadnimi usedlinami na Jezerskem celo praveške kamenine. Od Obirskega se razprostira dolga, ozka proga gnajsa in granita med Ovčevo (1929 m), Pečjo (Peco) (2083 m) in Črno tja do Razbora in Plešivca ob Veluni na Spodnjem Štajerskem. Na obeh robeh te komaj 1000 metrov široke in 38 km dolge proge sta prodrla granit in tonalit ob globoko skozi zemeljsko skorjo segajočí prepoki ter sta skrepenela v zevajoči prepoki. Kristalaste sestavine tonalitove so se vzporedile vsled močnega pritiska. Zato je ta kamenina podobna praveškemu gnajsu, a v resnici je dosti mlajša in prodorinskega izvora. Zanesljivih podatkov ni, da bi določili natančno starost teh kamenin. Tonalit tvori vrh Araš (1207 m) pri Bistri, Stakneli Vrh (1223 m), Osekani Vrh (1175 m) na koroško-štajerski meji, Tolsti Vrh (1184 m), Orlov Vrh (975 m), Bošikov Vrh (766 m) in konča z nizkim Plešivcem (585 m) ob potoku Veluni.

Take kamenine kakor na Jezerskem nahajamo v 3 km širokem prelomu kristalastih kamenin pri Zili, kjer zasledimo navpik stoječe gube gnajsa, skrilavca in filita od Zilana do Čajne pod Dobračem, med Zilskimi in Karnijskimi Alpami.

Okoli Železne Kaple so poleg prastarih, arhajskih in paleozojskih kamenin tudi mlajše granitske tvorbe. Slatina „Karinthia“ pri Železni Kapli leži ravno v ozkem granitskem prelomu. Orografski ne tvori dandanes prelom v Karavankah nič več meje med dvema morjema, kakor v trijadni formaciji, ampak je upadla dolina z zmernimi prehodi iz Podravja v Posavje. Slična prikazen je pri Zili nad Muto, kjer zasledimo kristalasto pogorje iz trdega gnajsa in blestnika, pod Muto pa filite kot podlago usedlinam paleozojskega morja.

Tretjo tektonsko skupino Dravskega Pogorja tvorijo Karnijske Alpe in Karavanke, ki imajo poleg trijadnih usedlin za podlago mogočne paleozojske plasti silurske, devonske, karbonske in permske tvorbe. Obe pogorji sta enotno in izcela zgrajeni orjaški gmoti, ki nudita le malo prehodov preko glavnega slemena. Najvišji vrhovi so goli ter so zgrajeni v gornjem delu iz silurskih in devonskih skladov, ki so se nagubali že v karbonski formaciji, kar nam dokazujejo Poldnik, Gartnerkofel, Trogkofel i. dr. Med silurske, devonske in karbonske kamenine pa so vloženi poleg sivkastega skrilavca skladovi temnega fuzulinskega apnika, ki je poln predrobnih hišic živalce iz oddelka praživali. Nad temi leži mlajši oddelek, ki je zgrajen iz grödenskega peščenjaka, sivega apnika ali pa dolomita ter zastopa južno-tirolski belerofonov apnik.

V Karnijskih Alpah je med severnim in južnim oddelkom razloček v skladih velik. Severni oddelek je močno in pravilno naguban, v južnem pa je pritisk sklade gornjekarbonskega apnenca premaknil drugega poleg drugega in jih stisnil. V Kanalski Dolini tvori več kilometrov širok pas iz trijadnega belega apnika in dolomita upadlo grudo. Vendar ta trijadna gruda ni nobena nižina, ampak samo južno pobočje neupadlega severnega oddelka Karnijskih Alp. Južno od podolžnega preloma imenovane grude se razprostira Kanalska Dolina, proti vzhodu pa raztečje Bele in Dolinke na Gorenjskem, kjer je južna meja med južnim apneniškim pasom in Dravskim Pogorjem.

Ob raztečju Bele in Dolinke so nakopičeni skladi belerofonovega apnika iz permske tvorbe in werfenski skladi iz spodnjetrijadne tvorbe ter segajo do vznožja mogočne plošče trijadnega apnika in dolomita, ki sta zgradila poglavitni del Rabeljskih Alp.

Premočrtni podaljšek Karnijskih Alp vzhodno od Zilice do Slovenjegraške udrtine tvorijo Karavanke, ki ločijo Koroško in Kranjsko in tvorijo razvodje med Dravo in Savo.

V glavnem slemenu Karavank vzhodno od preloma na Jezerskem je gorski čok zgrajen iz paleozojskih skrilavcev, vrhove pa tvorijo grödenski peščenjak in trijadni skladi (do-

lomit, rabeljski skladi in dachšteinski apnik), kakor nam dokazujejo gore med Košuto, Ovčevo in Travnikom. Podlago Karavankam zahodno od Jezerskega tvorijo gornjekarbonski skladi z lijadnim in s trijadnim apnencem, ki se ga je izpremenilo veliko že v dolomit. Zahodni in skrajnji vzhodni del Karavank pa imata karbonske sklade in deloma jurske sklade brez apnika ter nekaj vulkanskih snovi, kakor nam kaže žvepleni studenec pri Žužaličah. Med te plasti je vloženo ležišče jeklene rude pri Savskih Jamah na Gorenjskem. Poglavito gradivo v sredini Karavank tvori apnik.

Južni pas Apneniških Alp tvorijo Julske ali Julijske Alpe, ki jih ločimo v tri skupine: v zapadne, osrednje in vzhodne. Zapadni oddelek ali Rekljanska skupina vrhuje v Špiku nad Policami (Bojec, Montaž 2752 m) in je domovina Gorjancev izmed beneških Slovencev. Najoblastnejši je osrednji oddelek, ki ga zove Böhm Rabeljske Alpe. V njih gospoduje Triglav (2864 m) s Škrlatico (2738 m) in Mangartom (2678 m). Vzhodna skupina Julijskih Alp so Kamniške ali Savinjske Alpe, ki se razprostirajo le deloma po koroškem ozemlju.

Tektonski in orografski ločijo Bela pri Pontablju, Zilica z Belim Potokom in Dolinka ravnotako Julijske Alpe od Karnijskih in Karavank, kakor ločijo premaknjene plasti med Jezerskim in Bistro in šoštanjsko-vojniški prelom Vzhodne Karavanke od Kamniških Alp.

Tu vidi pozorni opazovalec strme in stisnjene gube Karavank, tam pa velikanski in mogočni plošči apnika in dolomita, ki tvorita skoro izključno Kamniške in Julijske Alpe. V teh vidiš le plitva usločenja in prelome in ob prelomih upadle ali črez nje porinjene plasti, nagubavanja pa le malo. Po gradbi in fizijognomiji se pridružujejo Savinjske Alpe Julijskim in ne Karavankam. Globoka in očitna zareza Posavske Doline in Ljubljanske Udrtine tvori manj važno mejo med obema pogorjema, kakor neznatne globinske črte med Kamniškimi Alpami in Karavankami.

Podlaga Julijskim Alpam so skrilavci, ki tvorijo obenem vznožje Karavankam. Nad temi je ogromna kadunjasto upognjena plošča apnenca in dolomita. V prorezih med Rabljem, Trbižem, Pontabljem in Kužami so zloženi trijadni skladi

posebno pravilno. Tu zapaziš permski belerofonov apnik, werfenske sklade, pester sprimek, doleritski lehnjak pri Mrzli Vodi, rudninski apnik, kasijanske sklade, znane po okameninah pri Rablju —, rabeljske sklade in dachšteinski apnik, ki tvori vrh Mangartu, Jalovcu, Kaninu in Bramkoflu. Slične proreze najdemo v Kamniških Planinah. Sorodstvo med obema pogorjema je izraženo tudi v oblikah dolin. Logarska Dolina, Gornjejezerska Dolina, Belske Kočne Dolina so povsem podobne Vratom, Kotu, Krmi, Pišenci, Planici, Jezerskemu Dolu in sosednim dolinam v Julijskih Alpah.

Savinjske kakor Julijske Alpe so v svoji glavni osrednji skupini ogromna plošča iz apnenca in dolomita, ki leži nad podlago kristalastih in nekristalastih skrilavcev. Velikanski kadunji podobno ploščo s podlago vred so zvežile orjaške gorotvorne sile, tako da visi njena severna stran proti jugu, južna pa proti severu.

MLAJŠE TVORBE.

Najvišja med sekundarnimi tvorbami je kredna formacija, ki se razprostira po Grobniškem Polju in okoli Kotorč. Ta tvorba je zgrajena iz močno razvitega apnika in iz apnenega laporja, v katerem se nahajajo lupine hipuritov in radiolitov. Mogočne plasti apnenega laporja so povzročile rodovitnost na Grobniškem Polju. Še bolj je razširjena po Korotanu eozenska tercijarna tvorba, kakor na obronkih Grobniškega Polja, okoli Djekš, Mostiča, Volšperka, Št. Pavla, Krnice in Labuda. Neogenska tercijarna tvorba je razširjena okoli Čajne pri Zili, po Kanalski Dolini, Zadnici, ob Meži, v Rožu, Medjem Dolu, Podljubeljem, okoli Bajdiš ali Vajdiš, Žingarice in Mačan ali Mač. Podlago neogenski tvorbi daje peščena glina z usedlinami čistega premoga in morskih naplavin, ki so sestavljene iz opoke in peščenjaka ter bogate okamenelih ostankov sesalcev. Okoli Tmare Vasi, Hodiš in Št. Lipša najdeš lignit, ki je nastal iz šote in drugih rastlin, okoli Ljibuč, Možice, Leš in Kotelj pa črni premog iz pradobnih palm in tropičnih rastlin. Nad premogom so sprimkasti apniki, apnena labora, glinasti skrilavec in grušč.

Najvažnejša doba za poljedeljstvo je kvarterna. Starejši del je diluvijalna tvorba, ki je sestavljena nekoliko iz plasti ledniškega gramoza, nekoliko pa iz raznega mlakužnega blata. Ledniški gramoz se navadno nahaja ali sam kot prod ali pa zvezan s sigo v mogočne kamenine kot sprimek, ki je zložen navadno v sklade med kameninami, včasih celo 2000 m nad morjem. Domovina mu je Zgornji Korotan, odkoder so ga priplavili ledeniki, reke in potoki v Spodnji Korotan. Ledniški gramoz je podlaga rodovitnim tlom in povzroča visoko razvito kmetijstvo na levem dravskem bregu.

Mlakužno blato sestoji iz peščene gline rumenkaste barve ter leži na vrhu po srednjem Koroškem. Mlakužno blato nima tolike vrednosti za rodovitnost tla, zato ne, ker spušča vodo skozi.

Recentna ali novejša tvorba, tudi aluvij imenovana, je označena po lehnjaku in šoti ter ima naplavine proda ali peska in rodovitnega blata. Lehnjak tvorijo studenci in potoki, ki izvirajo v apneniških gorah, šota pa je kurivo iz močvirnih in vodnih rastlin. Lehnjak je dobro gradivo ter se ga napravlja mnogo v Kamnu, Loki, Lipici in Peračici. Največja šotišča so med Blatnim Gradom, Celovcem, Jadovci, Tinjami in Velikovcem, kjer so se razprostirala nekdaj jezera ali pa močvirja.

Naplavine proda in rodovitnega blata trajajo še vedno, nahajamo jih povsod po bregovih in krajih, ki jih poplavlja voda. Človeškim stanovanjem in obdelovanju polja so zelo nevarni gorski hudourniki, ki prinašajo s seboj veliko peska, proda, prsti in grušča ter poplavljajo cele ravnine. Zoper tako poplavljanje je najboljši pripomoček, da se varujejo in negujejo gozdi. Za svarilo naj bo nesreča iz leta 1348., ko se je odkrhnil južni del Dobrača ter uničil velik del Zile, in pa vsakoletne povodnji ob Zili, Dravi in v Kanalski Dolini (Ukve l. 1903.).

GOROPIS.

KRŠKE ALPE.

d Prvotvornih Alp seže na slovensko ozemlje južni del Krških Alp, Svinška Planina in Gorica ali Korica. Med Glino, Vrbskim Jezerom, Jezernico in Osojskim Jezerom se razprostira v zvezi s premogovito Turijo idilsko gričevje, južni del Krških Alp, ki se ne ponaša, kakor drugo koroško gorovje, z gorskimi velikani, pač pa ima več po slikovitem razgledu in po drugih znamenitostih znanih gora, gričev in prijetnih dolin. Poprečnica Trg- Blatnigrad in Volovca deli gričevje v zahodni in vzhodni del, kjer drži tudi cesta iz Celovca v Trg.

Največ vrhov je 700—900 m visokih, a le redkokrat nad 1000 m. Gore in hribi prepadajo precej enako na vse strani in imajo malo strmih obronkov. Mnogo lepih poprečnic je v tem gričevju, ki ima sklade premogove in trijadne tvorbe. Doline obdajajo eozenski in neogenski skladi, v dolinah samih pa so diluvijalne in aluvijalne naplavine.

V zahodnem delu, v Turah so: Hrastnik (839 m), Strmec (733 m), Korél (1076 m), Dholica (812 m), Goli Vrh (1055 m), Križna Gora (584 m); v vzhodnem je najbolj važna Št. Urška Gora, ki se vzdiguje nad okolico, kjer so se vršili važni zgodovinski dogodki za Slovence, in ki se je imenovala že nekdaj Koroška Gora ali mons Carantanus.

SVINŠKA PLANINA.

Med Krčico in Krko na zahodu in Labudnico na vzhodu se vleče od Koroško-štajerskih Alp do Drave Svinška Planina ali „koroški rudninski zaklad". Najvišji vrh je Velika

Svinška Planina, 2081 m. Za Malo Svinško Planino se znižuje gozdnato gorovje polagoma proti Trušnjam, Grebinju in Velikovcu, dočim so na vzhodni strani precejšnji hribi do Drave: Tolsti Vrh (1245 m), Vodovnica (890 m), Vinograd (708 m), Škofja Gora (789 m), Brankovca (832 m), Vivšnik (882 m), Višinje (729 m), Lišna (607 m), Gaberje (720 m) i. dr. Strmi zahodni obronki Svinške Planine so znani po bogatih rudnikih, kjer so dobivali že v davni preteklosti najboljšo železno in svinčeno rudo na Koroškem, v položnih vzhodnih obronkih pa sivkasto rudo in celo nekaj srebra. Na mestu nekdaj bogatih rudnikov so dandanes rodovitne njive, travnate košenice in bogati pašniki.

Podaljšek Svinške Planine je po Dravi ločena Strojna (1054 m) z Lagojo (1020 m) in Cimperškim Vrhom (1066 m),

Na deželni meji med Štajersko in Koroško je kristalasta Gorica (2141 m). Kakor si je izkopala Drava po mnogih stoletjih in tisočletjih strugo med Svinško Planino in Strojno, tako je tudi predrla Drava Gorico, kar nam dokazujejo Gorici sorodne kamenine v zelenem Pohorju južno od Drave. Svinška Planina prepada položno proti Labodski Dolini, dočim se to ne more trditi o Gorici, ki ima precej visoke vrhe kakor Petelinjek (1522 m), Ojstrica (922 m) i. dr.

ZADNICA.

Del Celovške Kotline in predgorje Karavankam je Zadnica z Dobravo in Petelinom na zahodu, s Turijo in pravo Zadnico v sredi do dravskega predora pri Mohljičah in s Košiškim, Narskim in Zablatniškim Gozdom na vzhodu do Podjunskega Polja ali Podjunske Doline. Karavansko predgorje Zadnica ali Hure je ostanek sprimkov in usedlin mlajše tercijarne tvorbe in tvori mogočno planoto, ki se odlikuje po svojem rastlinstvu, celo alpinskem, in je pokrita z obširnimi gozdi, pašniki, sečami in njivami. Z Zadnice dobiva Celovec svojo pitno vodo. Na desnem dravskem bregu, v Dobravi je Poljana (666 m), ob Baškem Jezeru Tabor (727 m), ob Dravi Rudnik (717 m) in Petelin (802 m), na levem bregu pa Turija (805 m), Sabalski Vrh (917 m), Piramida (793 m),

Sekira (596 m), Plešiški Vrh (783 m), Goričnik (783 m), Radiše (788 m) z dalekosežnim razgledom in Škrbina (813 m) s skoro navpičnimi stenami proti Dravi nasproti Mohljičam. Na vzhodni strani prehaja to predgorje polagoma v Podjunsko Dolino. Ob Klopinjskem Jezeru je Narski Vrh (662 m), Kačarica (670 m), Št. Jur (621 m), nad Dobrlo Vasjo pa Holm (602 m) i. dr.

APNENIŠKE ALPE.

Na jugu in zahodu vojvodine Koroške so Južne Apneniške Alpe, ki se dele v Julijske in Karnijske Alpe s Karavankami. Julijske Alpe se razprostirajo od Tilmenta (Talijamenta) proti vzhodu do Savinje v daljavi 130 km in imajo tri oddelke: Beneške ali Rekljanske (Alpe), Julijske ali Rabeljske (Alpe) in Savinjske ali Kamniške Alpe.

ZILSKE ALPE.

Karnijske Alpe se začenjajo pri izviru reke Zile ter se ločijo po podolžnicah rek Zile in Tilmenta v Zilske in Karnijske Alpe.

V Zilskih Alpah tvori apnenec široke travnate ali gozdnate planote, kljukasta slemena in 1800—2500 m visoke grebene, katerih južni obronki so sestavljeni večinoma iz pisanega peščenca, severni pa iz pisanega laporja, kjer se na široko koplje svinčena ruda.

Zilske Alpe padajo strmo proti Zili, so razorane z mnogimi debri in imajo začetkoma ozek greben, iznad katerega se dvigajo goli vrhovi. Znani prehodi so le pri Kočah črez Zilsko Sedlo, črez Površje v Paternijon in iz Čajne v Plajberk. Vzhodno od Dobrača padajo Zilske Alpe položno proti Dravi in se odlikujejo po bogatih zakladih raznih rud. Za podlago imajo premogove sklade in na teh hallstattske in rabeljske plasti trijadne tvorbe.

Od Zilskega Sedla do Belega Jezera se vleče mogočna gorska gmota Reisskofel (2369 m), ki ima več vrhov in pada

proti Zili primeroma bolj položno nego proti Dravi. Od Reisskofela proti vzhodu se znatno razširi glavni greben in tvori med Borljami in Čajno malo planoto, dočim se vrstijo v glavnem grebenu samem znatni vrhovi proti vzhodu ter se potem znižujejo proti Dravi, kakor: Jug (2252 m), Laka (1856 m), Clan (1507 m), Egelnok (2121 m), Gradašca (2046 m) z razvalino Starega Grada na južnem pobočju, Površje (1106 m), Štefanska Planina (1570 m), Poldnik (1438 m), Plajberk (1527 m), Bukovnik (645 m) i. dr. Od glavnega grebena je ločen po potokih Čajni in Beli ter cesti iz Čajne v Plajberk koroški „Rigi“ Dobrač, 2167 m, ki tvori z Rudečo Steno (1532 m), Babo (1442 m), Golim Vrhom (1290 m) in Volčjo Jamo (925 m) svojo gorsko gmoto. Ker je razgled raz Dobrač dalekosežen in krasen, prenočišča pa opremljena z raznimi udobnostmi, privabi nase vsako leto mnogo turistov.

Razgled z Dobrača je najlepši in najveličastnejši v Vzhodnih Alpah ter sega od Štajerskih Planin do Visokih Tur in črez Karavanke do orjaškega Triglava z bleščečim se ledenikom, na zahodu pa do južnotirolske Vedrete Marmolade po celem Korotanu, kjer vzbujajo posebno pozornost slikoviti Rož in Zila, Vrbsko, Osojsko in Baško Jezero. Dobračevi obronki so proti Čajni in Beli položni, zelo strmi pa proti Zili, kar nas spominja na usodepolni potres iz leta 1348. Na vrhu gore sta dve romarski cerkvici, slovenska in nemška. Slovensko je dala zgraditi Suzana Broj iz Beljaka leta 1690., nemško pa rudarji iz Plajberka dve leti pozneje. Slovenska cerkvica je posvečena Devici Mariji v nebo vzeti, nemška pa Mariji na Kamnu*.

* Pri Zili pripovedujejo o cerkvici, ki je posvečena Mariji na Kamnu, sledeče: V Čaškem Gradu ali Wasserleonburgu je v kapelici lepo naslikan deček, ki kaže svoji materi na Dobrač. Ta grajski sin je bil od rojstva mutast. Večkrat je klečal in kazal na Dobrač, videl je namreč sedeti Marijo na Kamnu. Grajska gospa Suzana Semler je prav tolmačila želje svojega sinčka in storila obljubo, da, če ozdravi mutec, sezida na Dobraču cerkev. Mutec je ozdravel in mati njegova je dala na Dobraču zgraditi cerkvico in jo posvetiti Mariji na Kamnu, kakor jo je bil videl mutec.

Ime „Suzana Semler zu Wasserleonburg“ je vtisnjeno na zvonovih Bistriške kapelice z letnico 1522.

Na severovzhodni strani prehaja polagoma Dobračeva gmota v gričevje ter tvori pod vrhom planoto, kjer leži zračno letovišče Sv. Duh z lepim razgledom po Rožu.

Na jugovzhodnem vznožju je pradobno grobišče, ki ga imenuje ljudstvo Napoleonov Travnik, na jugu pa prihaja iz mogočne gmote na dan rudniski vrelec v Toplicah. Zadnji Dobračev odstavek ob Zili je Gradčenica, (730 m) s strmo steno ob državni cesti in Vetrovskimi razvalinami.

KARNIJSKE ALPE.

Karnijske Alpe so nižje od Zilskih in zgrajene iz skrilavca, peščenca in premogovega apnenca, šele v vzhodnem širokem koncu se bližajo v svoji sestavi Karavankam. Nad lepimi, gozdnatimi, deloma strmimi rebri se vzdigujejo gola slemena in ostri vrhunci, ki puščajo samo na enem kraju prehodno cesto na Beneško, črez Pločo.

Vzhodno od Ploče (Plöcken) se glavni greben znižuje, obenem pa širi in vrhuje v 2235 m visokem Konjskem Špiku. Od Konjskega Špika se vrstijo na severni strani proti Zilici Poldnik (2002 m), Kresnica (1716 m), Kozji Hrbet (1762 m), Brdska Planina (1400 m), Ločanska Planina (1502 m), Dolška Planina (1420 m), Goričanska Planina (1434 m), Dobrnica (1148 m), Lom (1464 m), Ojstrnik (2035 m), Blaška Planina (1464 m), Zahomska Planina (1816 m) z Breznikom in Gorjanska Planina (1695 m). Ker se znižuje Zila proti Kanalski Dolini, raste odnosna višina neprimerno bolj nego nadmorska višina, akopram se znižuje gorovje proti Zili.

Ob južnem pobočju padajo Karnijske Alpe v raznih odrastlekih strmo v Kanalsko Dolino in razriti vrhovi se znižujejo tudi proti vzhodu, kakor Žimovec (2001 m) pri Lipalji Vasi, skalnati Turen (1944 m), Gozdec (1919 m) in Kolk (1946 m) nad Naborjetom, Stabet (1630 m), Suhi Vrh (1369 m), Ukovska Planina (1208 m), Špranja (1698 m), Mirnik (1400 m), Žabniška Škrbina (1264 m), Črni Vrh (1566 m), Poldnašnja Špica (1280 m), Prisojnik (1129 m) i. dr.

V slovenskem delu Karnijskih Alp ima vsaka občina, vsaka vas, svojo planino in imenuje tudi dotične gore tako. Najkrasnejšo lego ima Brdska, Bistriška in Zahomska Planina. Vrh visokega gorovja so gorski pašniki, na sredi njih pa cela vas planinskih koč in hlevov, na Bistriški Planini celo moderen hotel in zdravišče. Ukovčani prebivajo črez poletje na planini, kjer imajo celo male njive in vrte, kjer pripravljajo za zimo sir, maslo, za živino pa krmo. Tudi za mladino je preskrbljeno glede šolskega pouka, kajti poleti je šola na planini.

Med Gorjansko Planino in Zahomskim Breznikom je mala kotlina, pradobno bajeslovno jezero, po kateri teče Bistriški hudournik v potok Bartolo in ta mimo Žabnic in Trbiža v Zilico.

ZAHOMSKA PLANINA.

Fot. o. Met. Schneditz.

Karavanke.

Naravni podaljšek Karnijskih Alp so Karavanke in se razprostirajo severno od Belega Potoka, Rateške Razvodnice in Dolinke. V dolžini 98 km ločijo Korotan od Kranjske, v dolžini 30 km s Savinjskimi Alpami pa Korotan in Štajersko ter delajo raztečje med Dravo in Savo.

Na zahodu jih loči od Karnijskih Alp Zilica, na vzhodu in jugu Savinjskih Alp pa sedlo Fevča, sedlo Jezerski Vrh, Pavličevo Sedlo, Solčava in Bistra ter sežejo do Mislinje, kakor tudi severno od njih z njimi vzporedni ostanki nekdaj mogočnega gorovja. Karavanke nimajo enotne goropisne oblike, ampak imajo v različnih višinah različne oblike. Celo pogorje ima značilne posebnosti Apneniških Alp; na severnem pobočju se odlikuje po izrazoviti obliki glavnega grebena, višini prehodov in strmi ni sten. Proti Posavju padajo Karavanke položno, proti Podravju le v začetku položno, potem pa strmo. Do Jepe so Karavanke nizke, z gozdovi porastle in ozke, proti vzhodu se pa potem vzdigujejo do znatnih višin ter tvorijo mogočne gmote s strmimi stenami. Med temi drvijo hudourniki v globokih strugah k Dravi ter prinašajo s seboj mnogo gramoza in peska. Srednja višina gorskega grebena je začetkoma komaj 1200 m, torej le 600-700 m nad dolino, dosega pa v nadaljnjem glavnem grebenu blizu 1900 m ter pojema šele bliže Kokrske Poprečnice.

Ljubelj deli glavni greben v zahodne in vzhodne Karavanke. Prvi imajo precej enotno goropisno obliko in mnogo prelazov ter tudi najvišji vrh v Karavankah sploh, Stol (2239 m). Vzhodne Karavanke pa imajo v različnih višinah jako različne oblike in Bela jih deli v dve glavni pogorji. Tudi med posameznimi vrhunci je slično razmerje. Do Korenskega Sedla (1071 m) imajo Holm (1144 m), Sibinj (1275 m), Peč 1511 m), Ratišče 1026 m), Petelinek (1547 m) ter so obrastli z zelenimi gozdi, košenicami in planinskimi pašniki. Med Petelinkom in Kamenom je Korensko Sedlo, črez katero vodi strma cesta iz Rikarje Vasi (586 m) na Kranjsko v Podkoren. Po zgradbi železnice Beljak-Trbiž-Ljubljana izgubila je svoj prejšnji pomen ta cesta. Tovorna pot je držala črez Koren že pred mnogimi stoletji; za Karla VI. pa so zgradili državno cesto. Leta 1813. so rešili Avstrijci vozove in strelivo preko Korena v Ljubljano pred Francozi, ki so prodirali po Kanalski Dolini proti Beljaku. Sedaj ima prehod samo pomen v strategičnem oziru in je državna cesta druge vrste. Od Korena proti vzhodu se vzdigujejo Karavanke v glavnem grebenu vedno bolj, kajti Ri-

karščica je že 600 m višja nego prelaz, Kamen tudi 600 m, Črni vrh pa 500 m, dočim se znižujejo stranski grebeni ob Korpiškem Jarku proti Zili kakor Radenščica (1428 m), Korpiščica (1233 m) i. dr. Južno in vzhodno od Brnice se ponašajo v glavnem grebenu: Voščica (1739 m), Velikova (1759 m), Predel (1325 m), Gradščica (1932 m), Trupejevo Opoldne (1700 m), Murnovec (1817 m) Maloško Opoldne (1801 m), Črni Vrh (1841 m), Belca (1441 m) in Jepca (1607 m). Vsi ti vrhunci so lahko pristopni zato, ker se razprostira pred njimi nižja panoga, v kateri najdeš tudi znana in jako dobra razgledišča po Zili in Rožu, kakor Černikeljevo Skalo (745 m), Trupejevo Skalo (860 m), Stari Grad (860 m), Ovčevo (892 m), Bačico (1380) i. dr. Sedlo Belca vodi od Baškega Jezera mimo Loč skozi Koprivniško Dolino na Dovje.

Prva mogočna gora v Karavankah je Jepa ali Kepa (2143 m), ki razveseli vsakikrat človeško oko po svoji stožčasti obliki, če pogledaš s severne strani proti jugu. Do Kepe ne pokrivajo gozdovi samo pobočij Karavank, ampak tudi vrhove do poprečne višine 1600 — 1800 m. Pri Kepi se pa že razprostira pas alpskih trat in iznad njih se dviga kakor marmor bela prisekana piramida Kepa, ki ima za spojne člene le malo nižjih odraslekov. S Kepe je krasen razgled po večjem delu Korotana in je jako poučen ne samo za koroške vrhunce, ampak tudi za Julijske Alpe in za Karavanke sploh. Na vznožju vidiš svetlomodro Baško Jezero, Dobravo, Beljak, ne daleč stran Vrbsko Jezero, Vrhnji Rož in Zilo v najbujnejših barvah. Čaroben je pogled v dolino v nasprotstvu z mogočnim obgorjem. Kepo obdajajo: Turška Glava (1571 m), Gradčenica (1362 m), Siva Stena (1054 m), Resmanica (1735 m), Kurjek (1974 m), Mlinci (1582 m.) i. dr. Črez Mlinško Sedlo je prehod iz Podrožčice ali Fužin po Gradiškem Jarku na Dovje.

Deželna meja se obrne od prehoda črez Belco ob glavnem grebenu proti jugovzhodu do Rožčice in jo značita Plevnica ali Baba ali Kraljevič (1894 m) in 1767 m visoka Rožčica ali Hruški Vrh. Med Plevnico in Rožčico je sedlo Za Selom, ki drži iz Fužin po Gradiškem Jarku

na Jesenice in Hrušico. Tudi črez 1595 m visoko sedlo Rožčico med Rožčico in Petelinkom (1754 m) je prehod nad Karavanskim Predorom iz Podrožčice na Jesenice.

Od Rožčice do Golice se zavije glavni greben proti severovzhodu. Golica nalikuje po obliki (1836 m) Babi in Rožčici ter prepada kakor vsi vrhunci v glavnem grebenu do Ljubelja strmo na Koroško, dočim so na kranjski strani porastli z rušjem in travo do vrha. Zahodnno od Golice je sedlo Jekelj, ki drži od Kadilnikove Koče na Rožčico in dalje na Dovje ali pa tudi v Rož. Veličasten in razsežen je razgled z Golice po Korotanu, Kranjskem, Kamniških Planinah, Julijskih Alpah, Dolomitih, visokih Turah in drugih delih Centralnih in Severnih Apneniških Alp. Pri ugodni razsvetljavi vidiš lahko razliko v barvi voda. Drava se nam zdi siva, Sava zelena, Baško Jezero svetlomodro, Vrbsko temnomodro, Blejsko pa jeklenosivo.

Vzhodno od Golice drži 1442 m visoko Podgorsko ali Podgorjansko Sedlo ob Veliki Suhi iz Podgorij v Rožu na Jesenice oziroma na Javornik ali pa na Koroško Belo

Nedaleč od Sedla je 1618 m visoko sedlo Kočna, po katerem prideš iz Sveč ob Mali Suhi tudi na Jesenice ali Javornik. Tri panoge se raztezajo tu od glavnega grebena proti severu: prva med Hudo Dolino in potokom Radižo s Suhim Vrhom (1289 m) in Kladijem (1121 m), druga med Radižo in Veliko Suho s Kapelo (1220 m) in tretja severno od Lepega Vrha (1766 m) med Veliko in Malo Suho z Mučenikom (1095 m).

Vzhodno od Lepega Vrha postaja gorovje vedno bolj divje in strmo ter vrhuje v Kočni (1964 m), po svojem razgledu v Korotanu znani Korenčici (1800 m), Lepi Dolini (1820 m) in Zijavkah (1950 m). Med koroškim in kranjskim Medvedjim Dolom drži zložna steza iz Bistrice oziroma Sveč črez Seče (1684 m) na Javornik. Gorska gmota med Kočno in Medvedjim Dolom se zove Svečica. Vzhodno od Medvedjega Dola do Stola je Belščica, ki tvori mnogo-

[1]) Kakor kaže ime Svečica, je bila ta planina nekdaj last Svečanov, dočim je dandanes last občine Koroška Bela na Gorenjskem.

vejnato, ležičavo gorsko gmoto, katere odrastleki se raztezajo z gozdnatimi grebeni do Drave, glavni greben pa označujejo strmine, goljave in višine. Belščica se vzdiguje strmo nad Sečami in prehaja na vzhodu v 2103 m visoki Vajnaš. Malo sedlo loči Vajnaš od Stola (2239 m), kjer se obrne glavni greben zopet proti vzhodu. Stol ima dva vrha: Veliki Stol (2239 m) in Mali Stol (2187 m). Po netežavni pristopnosti, po bogati flori in velikanskem razgledu pripada Stol h goram, ki so vAlpah najbolj vredne poseta. Čudoviti razgled s Stola obsega največje ravnine v Korotanu in na Kranjskem z jezeri in z glavnima mestoma Celovcem in Ljubljano. Daleč na severu vidiš Ture z Velikim Klekom in Venedigerjem, na zahodu strme dolomite, Karnijske, Beneške in Julijske Alpe, na vzhodu Kamniške Alpe, na jugu pa Jadransko Morje.

Ob Stolu se delijo Karavanke razločno v dva malone vzporedna grebena. Severni v divje razoranih stenah proti Korotanu prepadajoči greben se do Ljubelja zove Zelenica, ki ima samo gole vrhe, kakor: Vrtača (1961 m), Kozjak z Ovčjim Vrhom (2027 m), Mačanska Planina (1715 m), Zelenica (2179 m) i. dr. Od Zelenice se odcepi gorska panoga proti severu med Podnom in Ljubeljem ali Brodmi ter se znižuje v Rjavici (1792 m), Kamnu (1615 m) in Sveti Peči (1474) polagoma proti Slovenskemu Plajberku.

Južni vzporedni greben je Begunjščica z 2063 in 2001 m visokima kopama in je pretrgana na zahodu po 1000 m globoki Završniški Dolini, na vzhodu jo pa loči dolina Sv. Ane od gorske gmote Košute. Iz Slovenskega Plajberka drži po Podnu lep prehod črez planino Zelenico ob Završnici črez Brezniške Peči na Breznico.

Z nekdaj v kupčijskem oziru važnim prelazom Ljubeljem (1370 m) se začenja vzhodni del Karavank. Črez Ljubelj je v mnogih ovinkih iz Podljubelja zgrajena cesta na Kranjsko. Za Rimljane je bil ta prelaz zelo važen in so ga rabili mnogo, ko so pošiljali svoje čete v Virun in dalje proti severu, kar nam dokazujejo rimski kameni ob cesti še dandanes; v srednjem veku je prelaz izgubil svoj pravi pomen; do prave veljave je prišel šele leta 1728., ko

so zgradili tedaj novo, umetno izvedeno cesto iz Kranjskega v Korotan. Vrh Ljubelja so prevrtali in izvedli cesto skozi predor od leta 1670—1680.; ta predor se je porušil in sedaj drži cesta skozi 130 m dolgo in $3^1/_2$ m široko skalnato preseko.

Na vzhodu od Ljubelja se razteza v dolžini 15 km velikanska gmota Košuta, od katere se odcepi proti severu in jugu mnogo razrastlekov. Ne daleč od Babe ali Korošice se odcepi proti severu Žerjavova Planina (1615 m) s Praprotnikovo Planino in sedlom Oslico (1502 m), vzporedno s to gorsko panogo je mali Grintavec (1808 m) in Petrov Rob (1425 m). V Košuti so poleg Babe važni: Veliki Vrh (2085 m), Hanjžev Turn (2095 m), Škrbina (1860 m), Mecesen (2100 m) in Košutnik (2135 m), ki se vzdiguje kakor stolp nad skalnatim grebenom in se končuje na vzhodu s Tolsto Košuto (2058 m).

Od Tegoste Gore (1933 m) drži proti severu panoga s Tolstim Vrhom (1563 m) in Hudo Jamo (1413 m), od Tolste Košute pa greben z Malo Košuto (1626 m) s sedlom Potokom (1413 m), Dolgo Njivo (1220 m) s Pipanovim Vrhom (1441 m), s Kalniškom (1578 m) in Malim Vrhom (1265 m). Severno od Malega Vrha je sedlo Šajda (1066 m), ki dela nekako zvezo z izolirano Obirsko gmoto (2141 m). Iz Bajdiš ali Vajdiš drži črez 1860 m visoko sedlo Škrbino steza na Kopce in od tod dalje v Tržič.

Od Tolste Košute segajo Karavanke ob koroško-kranjski meji še do 1469 m visokega sedla Fevče in vrhujejo v Plešivcu (1803 m), Plešovniku (1664 m) in Velikem Vrhu (1634 m). Od Plešovnika, v glavnem grebenu, se odcepi panoga proti vzhodu do Virnikovega Grintavca (1658 m) in do Pristovnikovega Storžiča (1762 m), kjer se odcepi zopet nov odrastlek pri severu s Štruklovim Vrhom (1362 m), dočim se vleče prvotna panoga dalje proti severu in vrhuje v Cimpasarjevem (1551 m), Plešnikovem (1397 m) in Kristanovem Vrhu (1228 m) ter neha z Vašnikom (1169 m) pri Železni Kapli. Južno od sedla Fevče in Stegovnika (1694 m), gorenjega teka Kokre, 1216 m visokega Jezerskega Vrha, Pavličevega Sedla, Solčave, sedla Bistre (1258 m) in Raduhe

(2065 m) pa se stikajo Karavanke tesno s sosednjimi Kamniškimi Alpami.

Karavanke izgubijo vzhodno od Bele svojo prejšnjo veličastnost ter dosežejo le tu in tam še visokost 1800 do 1900 m. Posamezni grebeni so zvezani med seboj z nižjimi hribi. Poleg 1626 m visokega Velikega Vrha, preko katerega drži v Solčavo Št. Lenartsko Sedlo (1330 m), sta važna Pastirkov Vrh (1534 m) in 1930 m visoka gmota Ovčeva (Olševa?). Z Ovčeve se nudi obiskovalcem razsežen razgled po Savinjskih Alpah, Savinjski, Mežki in Logarski Dolini, vidi se pa tudi Triglav in Veliki Klek. O jamah na Ovčevi se pripoveduje med ljudstvom mnogo pripovedek in pravljic; najvažnejša jama na zahodni strani je Potočnikova Jama, kjer se dobiva siga, ki jo rabi ljudstvo pod imenom „magnezija“ kot zdravilo za živino, na vzhodni strani pa Vošovnikova Jama. Ovčeva tvori nekako zvezo Karavank s Savinjskimi Alpami, se razprostira z mnogimi razrastleki od zahoda proti vzhodu in prepada strmo proti jugu, dočim se znižuje polagoma proti severu, proti Koprivniškemu Jarku, ki loči Ovčevo od Pece. Na vzhodu se je držijo 1730 m visoki Lepi Vrh, Sleme (1310 m) in sedlo Bistra (1258 m). Za sedlom Bistro se zavijejo Karavanke med potokom Bistro in Mežo proti severovzhodu do Črne in padajo polagoma proti Mislinji, kar nam dokazujejo vedno nižji hribi: Araš (1297 m), Stakneli Vrh (1223 m), Osekani Vrh (1175 m), Tolsti Vrh (1184 m), Bošikov Vrh (766 m), Plešivec (585 m) i. dr.

Južno od sedla Bistre na Štajerskem je Raduha (2065 m), od katere se odcepi proti vzhodu greben, ki vrhuje v Grebenu (1468 m), Kamenem Vrhu (1695 m) in Travniku (1634 m), s katerim se pričenja južnoštajersko gorovje.

Vzporedno s Karavankami stojijo od Kepe do Mislinje na Štajerskem izolirani vrhovi, ki so ostanki deloma upadlega gorovja. Ti vrhovi so: Šent Kocijan (777 m), Mala Kepa (1745 m), Mače (1691 m), Sinji Vrh (1580 m), Vranjica (1465 m), bajeslovna Žingarica s Slanico (1592 m), Žohtar (1449 m) in Gerlovec (1842 m), južno od Borovelj pa Macen (1624 m), Javornik (1688 m), Setiče (1925 m), Črni Vrh (1690 m)

in Medvedova Ravna (1625 m). Obsežna je rudnata Obirska gmota z Obirjem ali Ojstrcem (2141 m), kjer je meteorološka štacija prve vrste, z Malim Obirjem (1960 m), Mnihovcem (1603 m), Bukovnikom (1536 m), Veliko Pečjo (1571 m), Staro Goro (1553 m) in Jovanom (1460 m); vzhodno je po svojem razgledu, svinčeni rudi in po pripovedkah o kralju Matjažu znana Peč (2114 m). Peč ali Peca ima dva vrha, ki sta oddaljena drug od drugega samo 5 km, Piramido ali Bistriški Vrh (2114 m) in Knjeps ali Veliko Glavo (2124 m). Na zahodni strani Peči proti Beli sta Topica (1647 m) in Ojstra (1577 m), blizu Miklavca pa je 1263 m visoki Jegartov Vrh; na severu je Tolsti Vrh (1156 m), na vzhodu ob Meži sta Potočnikov Vrh ali Gornja (1185 m) in Spodnja Peč (1037 m).

Nekdanje s Karavankami vzporedno in deloma upadlo gorovje se ne končuje ob Mislinji z divjimi, razoranimi ali strmimi prepadi, ampak z zelenimi gozdi in alpskimi tratami porastlo, 1696 m visoko Uršulo, ki nudi obiskovalcu za mali napor na potu dalekosežen razgled po Dravski, Mislinjski in Labudski Dolini. Na vrhu prijaznega hriba in sicer ravno na deželni meji stoji stara romarska cerkev tako, da je oltar na Štajerskem, ostali del pa na Koroškem. Severno od Uršule je Hom (1189 m) in Ojstrc (1213 m), severovzhodno Črni Vrh (1411 m) s Proglom in Kozjakom, na jugu pa njen podaljšek Javorski Vrh (1220 m), ki se razprostira proti južnoštajerskemu mejnemu pogorju.

Doline v Karavankah so večinoma kratke, koritaste povprečnice ter se končujejo v Dravski podolžnici. Važnejše so: Fužinska Dolina, ki drži iz Kranjske proti Zilici, Bistriška pri Št. Jakobu, Medvedji Dol, Poden ali V Podnu, Ljubelj ali Brodi, Bajdiška, Borovniška, Belska, Kokrska, Lepenjska, Remšniška in Mežka Dolina.

Julijske alpe.

Zahodni del Julijskih Alp se razprostira ob koroško-laški meji med Belo in Zilo do Črnjelca ali Črnjelske Špice (2355 m), ob koroško-goriški meji do Vršiča (1918 m), ob koroško-kranjski meji pa do Belega Potoka, ki se izliva v Zilico.

Poprečna višina tega gorovja je 2200—2600 m. Najvišji vrhovi so zgrajeni iz dahšteinskega apnenca in nekaj iz dolomita. Za podlago imajo zilske premogove sklade in na teh rabeljske plasti trijadne tvorbe,

Skoro ravno po sredi zahodnega dela Julijskih Alp se vleče od severa proti jugu globoka udrtina, ki jih deli na zahodne ali Beneške ali Rekljanske Alpe in vzhodne ali Julijske ali Rabeljske Alpe. V Korotanu znači omenjeno udrtino Zilica oziroma Jezernica, Predel, na Primorskem pa Koritnica in Soča.

V treh mogočnih skupinah se vlečejo Beneške ali Rekljanske Alpe od Bele preko koroško-laške meje na Koroško ter segajo do Zilice oziroma do Jezernice. Med njimi se nahajajo nizka sedla, globoki jarki ali grape in debri ali pa tudi širše doline, ki ločijo eno skupino od druge. Severna skupina prepada strmo proti Beli ter se vleče do Zilice in vrhuje južno od Lipalje Vasi v 1952 m visokem Lipniku, Jelovcu (1526 m), Kresu (1730 m), Močilu (1823 m), Luški Planini (1589 m), Velikem Vrhu (2042 m), Piparju (2049), v vrhu Planje (1973 m), Poldnašnji Špici (2089 m), Sračici (1420 m) i. dr.

Po dolini Za Jezerom teče potok Bela ali Talijanska Voda, kakor nazivljejo potok Ovčjevasci, in loči od glavne skupine Višarsko gmoto, kjer stoji znamenita romarska cerkev, 1792 m. Med Ukvami in Ovčjo Vasjo se dviga peščena, z borom obrastla gora Nebrije ali Podgorski Hrib (1211 m), ki vlada celo dolino Bele skoro do Pontablja ali Tablja in je videti od daleč kot gozdnat stožec. Na desno od Nebrij je sedlo, ki ga imenujejo Forčelo, Ovčjevasci pa mu pravijo „Za Vrhom“.

Romantično leži dolina Za Jezerom, ki je na jugu obrobljena z veličastnimi stenami Polic in Visoke Gore ali Viša, proti vzhodu pa z zelenim gozdnatim grebenom, ki se dviga do Lovca (2079 m) ter prepada z Brašnikom (1780 m) v mično ležeči Višarski gmoti proti Zilici.

Mogočnejša in višja je južna skupina, ki se znižuje na severu v posameznih odrastlekih proti Dunjski Dolini, na jugu pa pada strmo proti Rekljanski Dolini, ki je po Nevejski

ZA JEZEROM.

Fot. o. Met. Schneditz.

Planini (1152 m) v zvezi z Jezernim Dolom ali spovirjem Zilice. V zahodnem delu te skupine je Javor (1893 m), M. Cimone (2380 m), a najimenitnejši je 2752 m visoki Špik nad Policami ali Bojec ali pa Montaž, ki se kakor zelo visok stolp dviguje iz Dunjske Doline. Severna strantega orjaka je pristopna po („Policah“, Polica pod Kugličem, Polica v Kamenjah i. dr.); ker ima skoro vsaka višina ime „Polica“, se imenuje cela panoga Police, ki se razprostirajo od Špika nad Policami do Kranjskega Dola (2308 m). Raz Špik nad Policami je krasen razgled po Triglavskem Pogorju, Dolomitih, Karnijskih in Zilskih Alpah, Karavankah in Visokih Turah; v neposredni bližini pa zagledaš Brda (2656 m), Rudni Vrh (1452 m), V Glavah (1892 m), Prednjo Špranjo (2427 m), Prednjo Koštrunovo Špico (2494 m), Zadnjo Koštrunovo Špico (2371 m), Gamsovo Mater (2522 m), Visoko Polico (2007 m), Višnjo ali Visoko Goro (2660 m), Veliki (2315 m) in Mali Nabojs (1695 m), Rabeljsko Škrbino (1325 m) i. dr.

Južno od Rekljanske Doline je tretja skupina, v kateri je zaradì najlepše panorame ne samo v Julijskih Alpah, ampak v Alpah sploh sloveči Kanin ali Sivec (2592 m). S Kanina uživaš najveličastnejši razgled v Alpah, kajti tudi mornarji trdijo, da zagledajo na svoji poti od juga po Jadranskem Morju najprej Kanin. Proti jugu vidiš v daljavi modro ploskev Jadranskega Morja z dobro omejenimi obalami; vzhodno so istrske, hrvatske in bosenske gore, zahodno pa se širi Beneška Nižina z mnogimi mesti in širokimi, belimi pasovi rek. Benetke so zavite v lahek, skoro prozoren mrak; pogled bega k Dolomitom in razločuje se dobro, kako ograjajo Furlanijo. Tudi na Visoke Ture in Triglavsko skupino imaš razgled prost. Da, še celo najbližja okolica je slikovita, polna izpremememb, zlasti po Reziji, Soški Dolini in Jezernem Dolu. Nepopisljiv je kontrast med morjem in nižino ter med skalnatimi vrhunci in snežniki. Vsi kraji, ki jih vidiš s Kanina, so kaj plastični in slikovito razvrščeni. Na severni Kaninovi strani se razprostira celo mal ledenik, ki je edini pristopen v tej skupini ter privabi vsako leto lepo število za prirodno krasoto dovzetnih turistov.

Blizu Kanina je Krnica (2434 m), Bela Peč (2143 m), razni Vršiči, Prestreljenek (2499 m), Črnjelec (2355 m) z naravnim predorom na tromeji Goriškega, Koroškega in Beneškega, Piešivec (1702 m) i. dr. Ob Jezernem Dolu so: Veliki (1895 m) in Mali Snežni Vrh (1864 m), Jerebica (2106 m), Ruševe Glave (1582 m) i. dr.

Julijske ali Rabeljske Alpe se začenjajo z Margantovim Pogorjem, ki se vleče od Predela (1162 m) ob koroško-goriški meji in koroško-kranjski meji do Rateške Razvodnice. Njegova poprečna višina je 2000—2400 m in nad to se dvigajo gola temena s škrbastimi vrhovi še 200—260 m više. Vse gorovje je zelo divje, razrito in celo strmo. Le borna planinska trava (leška) ga pokriva z lepodišečimi cvetlicami. Po njem skače v velikih krdelih divja koza črez neizmerna brezdna od skale do skale. Od 1918 m visokega Predelskega Vršiča se zavije glavni greben proti vzhodu do ostrorobate Žagice ali Mirnika (2345 m) na Kranjsko. V tem grebenu se vzdiguje strmi, 2678 m visoki Mangart, ki se na južni in severni strani odlikuje po svojih krasnih oblikah in dalekosežnem razgledu.

Severno od Vršiča ob Belem Potoku je Remšniška Dolina, ki veže Predelski Vršič z Mangartom in sega do Fužin nad Klanškima Jezeroma.

Kamniške ali Savinjske alpe.

Vzhodni del Julijskih Alp so Kamniške ali Savinjske Alpe. Globoka Savska Dolina jih loči od oblastnega zahodnega dela, na severni strani pa so ostale v manj ali bolj tesni dotiki s sosednjimi Karavankami. Napačno bi bilo, ako bi jih zaradi ozkega stika prištevali Karavankam, kajti po vsej svoji notranji zgradbi in fizijognomiji se Savinjske Alpe pridružujejo Julijskim in se ločijo bistveno od Karavank. Na vzhodu, jugu in nekoliko tudi na zapadu omejujejo Kamniške Alpe očitne globinske črte, zato imamo tu povoljno prirodno mejo; ker priroda na severu ni po taki meji ločila Kamniških Alp od Karavank, nam mora zadoščati umetna mejna črta, ki se prične na podnožju

Karavank ob Završnici pri Mostah ter se vleče mimo Begunj, potoka Praprotnika, Belega Potoka, Završnika, Gorenje Tržiške Bistrice, črez sedlo Fevčo, ob gornjem toku Kokre, črez Jezerski Vrh in Pavličevo Sedlo do Solčave v Savinjski Dolini, potem črez sedlo Bistra, mimo Raduhe, Luč, Braslovč, Vranskega, Motnika, Kamnika, Predvora, Dupelj, Begunj do Most pod Stolom.

Ponosno se vzdigujejo Kamniške Alpe kot skrajnji vzhodni člen Julijskih Alp in Južnih Apneniških Alp sploh. S Savinjskimi Alpami nehajo značilne posebnosti Alp in dalje proti vzhodu ne najdeš več mogočnih, brez pravega predgorja in predhribja se vzdigajočih pogorij s tako strmimi stenami in groznimi prepadi.

Kamniške ali Savinjske Alpe se ne dvigujejo tako visoko, kakor veličastna osrednja skupina dalekozročega Triglava. Ne v merilu oblik in ne v razviti divjosti zgradbe se ne morejo kosati z zahodnim in srednjim oddelkom Julijskih Alp, vendar pa jih je — izvzemši jezera — obdarovala ustvarjajoča priroda z vsemi krasotami, s katerimi se ponašajo Julijske in Benečanske Alpe.

Tudi v Savinjskih Alpah najdeš velike navpične pečine, širne mele, globoke jarke in doline s šumljajočimi bistrimi potoki. V srednjih višinah jih preprezajo bujni travniki, njih pobočja pa pokrivajo temni gozdi do drevesne meje, ki je začrtana povprečno v višini 1600—1700 m. Tudi Kamniške Planine imajo svoje pripovedke in pravljice; nahaja se tam baje bela koza z zlatimi parklji.

Savinjske Alpe so v svoji osrednji skupini enotno in izcela zgrajena gorska gmota in ne nudijo števìlnih prehodov preko glavnega grebena. V začetku, blizu Karavank, je edini večji prehod, ki ga je povzročila priroda s tako velikanskim delom, da strmimo pred njim. Ta prehod tvori globinska črta iz Belske Doline preko Jezerskega Vrha v Kokrsko Dolino. Preko te prometne črte si podajata roko Koroška in Kranjska, dočim sta manj važna prehoda iz Korotana na Štajersko črez 1339 m visoko Pavličevo Sedlo in pa črez Št. Lenardsko Sedlo (1330 m).

Glede mogočnosti pogorja, višine posameznih vrhov, globine dolin prekašajo Savinjske Alpe daleko severno in zahodno od njih se razprostirajoče Karavanke.

Južno od sedla Fevče je Stegovnik, ki spada po svoji geološki zgradbi še h Karavankam, a Böhm ga je zaradi enakomernosti mejne črte črez sedlo Fevčo priklopil Kamniškim Alpam. Južno od 1718 m visokega Javornika in Javorniškega Sedla (1560 m) je lepa stožčasta apneniška gora Storžič (2134 m), ki se vzdiguje neposredno, brez predhribja na kranjski strani kot velikanska, strmo prepadajoča stena, dočim se znižuje na koroški strani še precej položno proti Jezerskemu. Storžič ima obsežen, Grintavcu v Kamniških Alpah sličen razgled; na severu imaš najprej 1508 m visoki Bukovec, Obir, potem Krške Alpe in Ture, na jugu pa Savsko Dolino, ki jo zasleduješ lahko daleč do Gorjancev, dočim ovirajo na vzhodu razgled Savinjske Planine; najlepši del panorame s Storžiča je Kokrska Kočna (2484 m) s svojimi prepadi in navpičnimi stenami. Navadna pot na Storžič drži s koroške strani po gozdnati podstoržiški dolini (974 m) in črez 1631 m visoko Bašeljsko Sedlo. Vrh Sedlo (1745 m) veže Storžič z 1815 m visokim Vanešem, kjer se obrne deželna meja zopet proti severu. Pri Vanešu se odcepita od glavnega grebena dve panogi, ki se znižujeta proti 520 m oziroma 650 m visoki Kokrski Dolini, dočim je severno od Vaneša važen strmi Kozji Vrh (1632 m) in 1045 m visoki Česnik.

Med Kokrsko Dolino in Kamniškim Sedlom (1923 m) je Grintavčeva skupina (2559 m). Od Kokrske Doline se vzdigujejo tla nenavadno hitro vedno više in više in dosežejo že na strmi Kokrski Kočni višino 2484 m. Kokrska Kočna ima več vrhov; na zahodu je Kopa, potem sta dva mala stožca, zopet široka kopa, potem zobčasta ostrina in dva strma vrha, od katerih je višji prvi. Tu sè lomi glavni greben dvakrat pravokotno in v Ravni Dolini je 2541 m visoki Vrh. Severno od Kočne v pozameznih odrastlekih so: Mali Vrh (1860 m), Veliki Vrh (1743 m), Mali Vrh na Murijevi Planini (1308 m), Spodnja Jezerska Kočna (1984 m), Štularjeva Planina (1458 m), Skubrov Vrh (1340 m), Zgornja Jezerska Kočna (1105 m) i. dr.

Vzhodno od Kokrske Kočnedivje je razorani Grintavec kot najvišji vrh v Kamniških Planinah. Grintavec prepada strmo proti severu, zato s koroške strani ni lahka pot nanj, ki drži z Jezerskega črez Spodnje Ravni, kjer stoji Češka Koča (1543 m), potem pa črez Gornje Ravni in 2366 m visoko Mlinarsko Sedlo.

Grintavcu se pridružujejo na severovzhodni strani smelo vzgrajeni Dolgi Hrbet (2479 m), široko obokano teme Štruce (2464 m), ostrorobata Skuta (2530 m), ki spada med najlepše vrhove v Kamniških Alpah ter ima veličastnejše okrožje nego Grintavec in impozantnejši razgled; potem mogočna Rinka (2441 m) in Križ (2434 m), ki je mejnik trem kronovinam.

Pri Rinki se odcepi od glavnega grebena ena panoga proti severu z vrhovi: Baba (2154 m), Jenkova Planina (1494 m) Goli Vrh 1789 m) i. dr., druga pa proti severovzhodu do Mrzle Gore (2208 m), kjer se obrne ob Belski Kočni proti severu do mejnika Karavank, do Pavličevega Sedla, ter vrhuje v 1958 m visoki Kopi, Ravni Planini (1762 m) i. dr.

VODNE RAZMERE.

Po Korotanu kot alpski deželi vejejo vlažni jugovzhodniki, ki prinašajo deželi ne samo mnogo padavine, ampak so v visokih severnih gorah tudi vzrok mogočnih snežnikov in ledenikov. Zadnji ne dajejo deželi le posebnega zunanjega bleska, ampak iz njih zajemajo svojo vodo premnogi studenci, potoki, reke in jezera. Velikega pomena so za pastirje in planšarice na planinah in za poljedelce v ravnini.

Prvotne ali Kristalaste Alpe so na Koroškem zelo obširne in vsled hitrega razpadanja starega kamenja zelo rodovitne. V njihovih plasteh izvira veliko več večjih potokov kakor v Apneniških Alpah. Stoječe vodovje in potoki niso važni samo za rodovitnost dežele, ampak ji dajejo tudi veliko prirodnih lepot. Premnogokrat se pa zgodi na Koroškem, da uničijo potoki in reke v malo trenutkih blagoslov, ki so ga povzročili skozi več let. Pri gorskih potokih in hudournikih narašča voda zelo in hitro ob povodnji. Taki potoki imajo obilo vode, precejšnji strmec in mnogo krasnih slapov ter so v pravem pomenu »Bistrice«, kakor se navadno imenujejo taki potoki po celem Korotanu.

Spomladi, poleti in jeseni narastejo velikokrat hudourniki ter valijo pesek, kamenje in celo drevje v dolino. O takih nevihtah ve veliko povedati Belska, Kanalska, Dravska Dolina in Zila. Od leta 710. do danes je bila Dravska Dolina 40krat poplavljena. Za Zilo je bila nevarnost do zadnjega časa, da postane peščena puščava; z regulacijo se je odvrnila nevarnost. Povodnji nastanejo tudi zato, ker se premalo pazi na gozde in pogozdovanje, kakor v Ukvah leta 1903.

Koroško vodovje pripada Črnemu in Jadranskemu Morju. Koroškega vodovja se izliva več ko 85% po Dravi v Dunav in le neznaten del po Savi. Jugozahodni del Korotana visi proti Jadranskemu Morju, vanje teče 5% koroških voda.

Izven dežele izvirata Drava in Zila na Tirolskem, Kremenica, Olša, Krčica in Labudnica na Štajerskem, Klanški, Črni in Beli Potok na Kranjskem in Jezernica (Zilica) na Beneškem. Iz Koroškega se izliva Pala v Muro, Bela v Talijamento in Kokra v Savo.

Na Koroškem nahajamo na mnogih krajih sledove nekdanjih ledenikov. Ledeniške groblje in obruse najdeš pri Melvičah pri Zili, na Zadnici, ob Vrbskem Jezeru, na Žingarici, v Rožu i. dr.

Ledeniške groblje so ostanki ledenikov iz ledene dobe v diluviju, ki so segali ob Zili in Dravi in njenih poprečnicah do celovške kotline, ki je šele tedaj dobila svojo današnjo obliko. Po ledeni dobi so nastali gorkejši časi, ledeniki so se skrčili, zginjali proti severozahodu, kakor kažejo njihovi obrusi; ozeleneli so zopet obronki gora in doline: pasle so se po njih zopet različne živali in tedaj se je pojavil v teh krajih tudi človek.

Izginjajoči ledeniki niso določili današnje oblike samo dolinam, temveč deloma tudi gorovjem.

Razmeroma zelo malo koroških voda se odteka v bližnje Jadransko Morje, večina v zelo oddaljeno Črno Morje. Temu je vzrok lega glavnega koroškega razvodja. Skoro ves Korotan visi proti vzhodu in vsled tega teko reke in potoki proti vzhodu v Dravo oziroma Dunav in po Dunavu v Črno Morje.

Pomorje Črnega Morja.

Razvodje med Črnim in Jadranskim Morjem je na Koroškem v Kanalski Dolini pri Žabnicah ter leži 814 m nad morjem.

Glavna reka koroška je Drava, ki odvaja nad 85% koroškega vodovja. Tudi Drava je bila nekdaj, kakor Sava se-

daj, prava slovanska reka, ker je tekla nekdaj po slovanskem ozemlju od povirja do izliva. Drava izvira na Topoljskem Polju, teče skozi Pusto Dolino ter stopi na koroška tla pri Zgor. Dravogradu, zapusti jih z desnim bregom pri izlivu Meže v Dravo, z levim pa pri Št. Magdaleni vzhodno od Spod. Dravograda. Skoro 30% svojega teka ima na Koroškem in sicer nad 200 km. Od svoje smeri proti vzhodu se obrne samo trikrat proti severu, pri Liencu, Zgor. Dravogradu in Velikovcu ter dela znatne ovinke le pri Wernbergu in Rožaku, dočim se cepi velikokrat v panoge ter tvori peščene, deloma že obrastle otoke med Beljakom in Lipico. Drava zoži svojo strugo štirikrat in sicer pri Zgor. Dravogradu, Sachsenburgu, pri Volaniku in Velikovcu. Njena struga je večinoma peščena ali prodasta, redko skalovita. Pri izviru je njena gladina 1200 m nad morjem, pri Zgor. Dravogradu (610 m), pri Beljaku (490 m), pri Svetni Vasi (432 m) in pri Spod. Dravogradu (340 m). Od Zgornjega do Spodnjega Dravograda ima samo 270 m strmca, t. j. 1·6 m na kilometer.

Ker je Drava zelo vodnata in ima malo strmca, plovejo po njej skoro celo leto plavi od Greifenburga do štajerske meje. Pred letom 1860. je bila Drava posebno važna kot prometna cesta, kajti po njej so prevažali les, železno rudo, svinec in druge deželne pridelke. Mislili so že vsled tega, njeno strugo pripraviti za vožnjo z malimi parobrodi od Beljaka dalje, za kar se je posebno potegovala obrtna in trgovska zbornica. Ko pa so zgradili železnico od Maribora do Beljaka, opustili so nameravanl načrt in tudi plavljenje je precej ponehalo od onega časa.

V Dravi je bilo nekdaj zelo veliko rib. Vsled premnogih povodenj v zadnjih petdesetih letih in še bolj zaradi nespametnega ribarjenja — ribarili so najbolj za časa drstenja — so ribe precej izginile. Sedaj dobiš še v Dravi sulce, ščuke, kline, karpe, postrvi, jegulje in mrene. Stranski potoki pa imajo še vedno dovolj rakov.

Do Beljaka ima Drava precejšnji strmec, kajti obronki gora so povsod strmi, doline pa ozke ter se včasih zožujejo še bolj. Od izliva Zile dalje se vali Drava z malim strmcem

po vedno širši dolini, ki se odpre za Mohljičami v znatno in široko ravnino, ki jo tvori Glinsko, Krško in Poljansko Polje. Za Velikovcem se zožuje zadnjič na Koroškem ter teče potem po ozki in skaloviti strugi, ki se razširi šele onkraj deželne meje.

Na svojem teku po Tirolski prijemlje Drava na desnem bregu Seksten, Zilo in Labudnico, na levem pa Izliv ali Isel. Skozi ožino pri Zgor. Dravogradu stopi na koroška tla ter teče po lepi podolžnici, ki se razprostira med Zilskimi Alpami in Visokimi Turami. Tu se izliva vanjo po poprečnicah iz Zilskih Alp več hudournikov. Najvažnejši je Beli Potok, ki prihaja iz Belega jezera.

Zila izvira na Karliškem Sedlu (1518 m) na Tirolskem, stopi na koroška tla pri Logovi ter teče po Lešanski Dolini do Mute, kjer se prične Zgornja Zila; ta neha pri Šmohorju, odtod dalje pa se razprostira Spodnja Zila. Zila teče po precej široki podolžnici, sprejema ravno tako kakor Drava mnogo potokov iz Zilskih in Karnijskih Alp; kakor Krnico, Oselico, Blatnico, Bistrico, Zahomčico, Zilico, Kokro, Korpiško Bistrico, Teharsko Bistrico s Suho in Jezernico na desnem bregu, na levem pa Višprijski Potok, Gosrinjo, Jezernico in Čajno.

Dolina se sicer od Mute (710 m) dalje širi vedno bolj, a vsled premnogega peska, ki ga prinaša reka z gora, se krči število prebivalcev, ki se izseljujejo ponajveč v Ameriko. Od Modrinje Vasi (590 m) dalje do izliva pod Beljakom (492 m) teče Zila še dandanes samo po slovenskem ozemlju. Pri Rogijah ima znamenite brzice in divje skalovje, ki je nastalo leta 1348., ko se je podrl del Dobrača k Zili.

Zilica izvira v romantični in skalnati dragi koncem Rekljanske Doline na Beneškem. Pod imenom Jezernica dospe v Rabeljsko Jezero, ki ga zasipa vedno bolj, teče po divjeromantični soteski, po njej imenovani, pod Trbižem ter se združi pod Rutami z Belim Potokom, ki prihaja s Kranjskega. Od izvira do Mrzle Vode se imenuje ta pritok Zile Jezernica, potem pa Zilica do izliva v Zilo nad Podkloštrom.

Po Zilici imenovana soteska pod Trbižem so 1 km dolge tesni, ki ležijo 56 m pod 63 m dolgim železniškim mostom. Tu drvi bistra Zilica ter sprejemlje potočke, ki tvorijo ob visokem desnem bregu celo vrsto malih, toda krasnih slapov. Najbolj romantični del tesni se zove Grof Karlova Steza, z malim predorom, ki ga je dal napraviti leta 1874. grof Karel Arco-Zinneberg. Ziliške Tesni (Schlitzaschlucht) so pravi kras Korotanu in slove tudi po inozemstvu.

Jezernica prihaja iz Baškega Jezera ter se izliva v Zilo pri Mlinarah. Pritoka Baškega Jezera sta Ročica in Borovnica, ki prinašata mnogo peska s seboj ter zasipata polagoma jezero.

V Rožu se izlivajo na desnem bregu v Dravo po kratkem teku skoro sami hudourniki, kakor: Bistrica, Velika in Mala Suha, Bistrica, Podsinjski Potok, Babnjak, Struga, Ljubeljski in Vajdiški Potok, Borovnica ali Frajbah, Podkanja in Bela.

Podrožčica priteče po Medji Grapi mimo vhoda v karavanski predor, se združi z Gradiškim Potokom ter se izliva kot Bistrica v Dravo.

Bistrica izvira izpod Stola ter teče skozi Medji Dol, ki se razprostira med Mačami in Sinjskim Vrhom. Divji Ljubeljski ali Boroveljski Hudournik sprejemlje na levem bregu pri Hudičevem Mostu Podenski Potok, ki izvira na Vrtači, tvori Čavkov Slap in teče skozi romantično sotesko Čepo ter povzroča pri Borovljah velikanski Boroveljski Prod. Borovnica ali Frajbah[1]) izvira na Košuti, Podkanja pa na Obiru (1688 m) in tvori krasen slap pod Mnihovcem ter se izliva blizu Galicije v Dravo (402 m).

Bela, največji potok s tem imenom na Koroškem, prihaja izpod Belske Kočne, sprejemlje pri Železni Kapli na desnem bregu Remšnik, Lipeno in Lobnik, na levem pa Oberščico ter hiti mimo Miklavca po prostranih lokah proti Dravi. Po svoji slikovitosti in geologiji je Belska Dolina, po kateri drži do Železne Kaple ozkotirna železnica, najvažnejša izmed dolin v Karavankah ter slovi po svojih zdravilnih vrelcih in milem podnebju daleč po svetu.

[1]) Borovnica se imenuje Frajbah zato, ker je prost ribji lov.

Pri Velikovškem mostu teče v Dravo Sinška Jezernica, ki prihaja iz Zablatniškega Jezera, nad Pliberkom pa Bistrica, ki zbira na Peči ali Peci izvirajoče potoke ter se ojači potem še s Konjščico in z Ljibučko pri Pliberku.

Največji potok na jugovzhodni strani Koroške je Meža. Meža izvira na Koprivniškem Sedlu, ki tvori razvodje med Belo in Mežo. Na levem bregu se stekajo vanjo potoki z jugovzhodnega pobočja Peči, na desnem pa Bistra, po Javorski Grapi Črna, po Jazbinski Grapi Podgorica, Suha, nedaleč od izliva v Dravo pa Mislinja, ki prihaja v velikem loku izpod južnega vznožja zelenega Pohorja. Vsi potoki izpod Karavank in Kamniških Planin imajo svetlozeleno barvo, samo Meža ima umazano barvo, ki jo dobi v rudokopih in tovarnah, katerim službuje.

Pritoki na levem bregu Drave se razlučujejo od onih na desnem zlasti v tem, da so veliko bolj razviti in bolj vodnati. Značaja hudournikov nimajo, za kar se morajo zahvaliti v prvi vrsti geološki sestavini in rastlinskim razmeram na Prvotnih Alpah. Ako nastopi vendarle tja pa sem kak hudournik, tedaj je vzrok slabo gospodarstvo v pogozdovanju.

V zgornjem Korotanu je največji pritok Bela s Cirknico in Malnico, izpod Sonnblicka priteče Jezernica z Malto, iz Osojskega Jezera pa Osojska Jezernica.

Po svojem razvitem teku spominja največja spodnjekoroška reka, Krka na Belo. V njenem porečju leži najvišji kraj na Koroškem, Št. Lovrenc 1472 m nad morjem. Krka je imela nekdaj drugo strugo, nego jo ima dandanes. Tekla je iz svojega povirja mimo Knezove do Sokolovega in mimo Trga do Krive Vrbe, kjer se je izlivala v Vrbsko Jezero. Dandanes pa teče proti severovzhodu po Krški Dolini poleg ozkotirne železnice ter stopi pri Medvodah v velikih ovinkih na široko Grobniško Polje, ki ga zapušča pri Poldniku. Pri Mostiču se združi s Krčico in širi svojo strugo vedno bolj, dokler ne stopi pri Silejevem Mostu v največjo diluvijalno ravnino cele dežele, ki se razprostira med Celovcem in Velikovcem. Pri Trdnji Vasi se začne cepiti v panoge in tvori gaje in močvirja ter dospe v lenem toku ob vznožje Zad-

nice. Podkrnosom se združi z ravno tako leno Glino, se obrne proti vzhodu in se izliva pri Lipjem v Dravo. Drava teče tu v globoki strugi ter dela severno mejo Podjunski Dolini.

V zgodovinskem oziru važna Glina izvira južno od Trga, ima s Krko sličen tek, teče čez Gosposvetsko Polje in sprejemlje med mnogimi dotoki Volovico izpod Dholice, pri Žrelcu pa odtok Vrbskega Jezera, Jezernico.

Na dolgem teku med izlivom Krke v Labudnico se iztekajo v Dravo le mali potoki kakor Raka s Trušnjo in Volovca z Grebinjo pri Lipici in Jerebica nasproti Žvabeku.

Labudnica ima svoje povirje na Štajerskem, stopi na koroška tla pri Reichenfelsu, zbira svoje pritoke po rodovitni Labudski Dolini in teče skozi »raj koroški« med Volšperkom in Št. Pavlom ter se izliva pri Labudu v Dravo. Pri Spod. Dravogradu teče v Dravo Ojstrica.

Pomorje Jadranskega morja.

Jadranskemu pomorju pripada približno 5% koroških voda. Temu pomorju pripada koroški del talijamentskega porečja, namreč Bela s pritoki.

Bela odvaja vodo divjemu, iz vapnenca obstoječemu Kanalu ter nastaja iz Volčjega Potoka ali Talijanske Vode, ki izvira v romantičnem kotlu Za Jezorom, in Ukovskega Potoka, ki je v deževnem času posebno nevaren ondotnim krajem. Na desnem bregu se vanjo izlivajo Naborjetski, Beli in Pontabeljski Potok ter zapušča pri Pontablju koroška in tudi avstrijska tla.

JEZERA.

Koroška ima v primeri s sosednjimi kronovinami zelo veliko jezer, ki dajejo dotičnim krajem ali naravno lepoto ali pa veličastnost. Koroška jezera povzročajo v deželi živahno gibanje in slove po prirodni lepoti svojega okoliša daleč po svetu. Malone so vsa podolgasta ter imajo včasih tudi strme in večinoma stanovitne bregove. Največja in naj-

lepša jezera leže ob geološki meji med Prvotvornimi in Apneniškimi Alpami, manjša pa v povirju in v porečju reke Bele na Zgornjem Koroškem.

Na razne načine so nastale kotline, v katerih se razprostirajo jezera po Korotanu. Nekatere kotline so nastale obenem s suho zemeljsko skorjo, druge pa tako, da so ledeniki in naplavine zajezili doline, zaprli pot vodi, in povzročili na ta način nabiranje vode. Tako so nastala nekatera jezera v Belski, Maltski in Jezerski Dolini v Zgornjem Korotanu. Večina drugih jezer, kakor Vrbsko, Osojsko, Millštattsko, Belo, Št. Magdalensko in Baško Jezero pa so nastala v ledeni dobi vsled končnih in dolenjih ledeniških moren nekdanjih ledenikov.

V okolišu Vrbskega Jezera se nahaja v grušču vidno obrušeno kamenje, ledeniški obrusi, in po ledenikih nastale okrogline ali drasle. To nam dokazuje, da ni voda spravila tega kamenja na sedanje mesto, ampak ledenik.

Glede na dotok in odtok vode so na Koroškem studenčna in reška jezera. Studenčna jezera imajo odtok brez vidnega dotoka in dobivajo vodo po podzemskih studencih in dežnici. Reško jezero je podobno kotlini, v katero teče reka ali potok, da na drugi strani zopet odteka iz jezera (Osojsko in Baško Jezero).

Po legi in okolišu delimo jezera na Koroškem v tri vrste.

A. Dolinska ali nižinska jezera

Vrbsko Jezero je največje in najlepše jezero na Koroškem ter leži 439 m nad morjem, je $16^1/_2$ km dolgo, 1—2 km široko ter ima 2061 ha površja. Po zimi leta 1848/49. so po 208 kratnem merjenju jezeru zanesljivo določili globočino ter ločili po tem dva dela ali kotla. Zahodni del je med Leonšteinom in Dolami globok 84·6 m, vzhodni pa 73·3 m med Krivo Vrbo in Sekiro. Mejo med kotlinama dela gorski hrbet, gotovo končna ali dolenja morena, med Porečami in Pričico na severni strani in med Dolami in Sekiro na južni strani, ki se dvigne dvakrat nad jezersko gladino

ter se imenuje Kačji in Kapucinski Otok. Jezero napaja več potokov in podzemskih studencev, iz njega pa teče Jezernica v Dravo. Po Lendskem Prekopu ali Kanalu je zvezano jezero z glavnim deželnim mestom.

Že začetkom 13. stoletja je hotel vojvoda Bernard Jezero zvezati s Celovcem. Ker se je uprl temu vitrinjski opat, opustil je vojvoda to namero; leta 1527. pa so izpeljali Bernardov načrt deželni stanovi. V seziji je na jezeru zelo živahno življenje, ker vozi več parnikov redno na dan. Po svoji okolici spada Vrbsko Jezero med najbolj slikovite in najkrasnejše avstrijske jezerske pokrajine. Nizki, obrastli holmi obdajajo ljubko jezero, a poleg prirodnih krasot ga dičijo umetni nasadi in venec ličnih vil posebno na solnčni severni obali, dočim je južna obala bolj tiha in samotna in ne tako gosto posejana z vilami.

Na jugu Jezera je mal idiličen polotok, na katerem se 458 m nad morsko gladino na malih pečeh vzpenjata dve cerkvi: krasna gotiška cerkev Marija na Otoku s staro romansko kripto in kapela Sv. Ane z gotiškimi in romanskimi slikami. Veličasten je pogled ob solčnem vzhodu in zahodu na blesteče Ture, široki Dobrač, na divje razorane Karavanke in na Julske Alpe. Ker nudi Vrbsko Jezero svojim obiskovalcem toliko naravnih lepot in ima skozi celo poletje skoro enakomerno gorke kopeli (20°—25° C), poseča vsako leto mnogo letoviščarjev njegovi obali.

Severozahodno, po Landskronskem in Turskem Hribovju od Vrbskega Jezera ločeno se razprostira Osojsko Jezero 487 m nad morjem; 10·8 km je dolgo, 600 do 1500 m široko ter ima 1043·3 ha površine. Najgloblje je 47 m. Osojsko Jezero leži 6 km severovzhodno od Beljaka med gozdnatimi griči in gorami na vznožju zelene Osojščice. V primeri z Vrbskim Jezerom je Osojsko veliko bolj tiho in le na zahodni strani posejano s krasnimi vilami, dočim se vzdiguje na vzhodu žrebčarna, kjer je bil nekdaj benediktinski samostan in kjer počiva poljski kralj Boleslav II.

Pesnik balad in romanc Aškerc označuje izvrstno lego samotnega jezera:

„Pozdravljam te, oj temni, stoletni samostan,
pozdravljam te, zelena jezerska tiha plan!
Prelepi, skriti biser koroške ti zemlje,
bo li mirú kraj tebe tu našlo mi srce?"

Prvi parobrod je vozil po tem Jezeru že leta 1886. Ker se pa ni izplačal trud in stroški, opustili so potem parobrodno vožnjo do leta 1905. Kakor Vrbsko je tudi Osojsko Jezero po svojih kopališčih zelo pripravno za kopanje ter ima po leti 20° C.

Millštattsko Jezero (mille statuae?) se razprostira po nemškem Korotanu in sicer 4 km vzhodno od železniške postaje Špital. Jezero leži 480 m nad morjem, je 12 km dolgo in nad 130 m globoko. Zaradi romantične lege in dobro urejenih kopališč poseča tudi to jezero vsako leto zelo veliko letoviščarjev. Jezero ima po letí 20° C.

Hodiški Jezeri sta ostanka velikega jezera, ki se je razprostiralo nekdaj med Škofličami in Hodišami. Med ljudstvom kroži še pripovedka, da sta bili jezeri v pradobi zvezani s sedaj 70 m niže ležečim Vrbskim Jezerom. Hodiško ali Plažiško Jezero je 2055 m dolgo, 1126 m široko in 15 m globoko in hrani posebno veliko rib v sebi.

Nad Vrbskim Jezerom pri Dvoru so zgornja jezerca: Jezero v Borštu, Jezerce in Jeličevo Jezerce.

Na vznožju Jepe, ob karavanski žcleznici, je v slikoviti in mirni okolici 238·8 ha veliko Baško Jezero, ki ima na sredi mal otok in je 2140 m dolgo in 1700 m široko. Na severni strani jezera leži vas Dobrovlje, odkoder uživaš najlepši razgled po jezeru in po bližnjih Karavankah. Z otvoritvijo nove železnice je postalo tudi ob obrežju tega temnozelenega jezera živahneje. Graditi so začeli lične vile in gotovo bodo prihajali kdaj tudi sem letoviščarji, da se nažijejo svežega gorskega zraka in si ogledajo kraj, kjer se neha Rož in prične Zila. Preminil bo v tej krasni planinski dolini ob znožju Karavank tudi dosedanji idilski mir, ki tako prija srcu. Po obliki tla kaže Baško Jezero, da je liki Osojskemu samo ostanek zaliva velikega jezera oziroma morja, ki je pokrivalo v prehistorijski dobi beljaško okolico in zbiralo vodovje današnega Zgornjega Korotana.

Fot. A. Beer v Celovcu.

KLOPINJSKO JEZERO.

Odtoki so bili Osojski zaliv — današnja Glina, — Podraveljski zaliv — Drava v Rožu, — Baški zaliv — Malnica, Dolsko Jezero in Reka v Rožu.

Pri izlivu Osojske Jezernice v Dravo leži 486 m nad morjem od gozdov obdano Št. Magdalensko Jezero, pri Landskronu Št. Mihelsko, nad Beljakom pa Št. Lenartsko Jezero.

Pri Zili 5 km niže od Šmohorja je Proseško ali Pažirsko Jezero (567 m). Proseško Jezero je brez vsake naravne lepote, a vendar po leti precej toplo, 17—20° C. Jezero je novejšega nastanka, akoravno tvori Zila staro, s peskom posuto jezersko kotlino od Koč do Brnce, kjer se je stikalo to pradobno jezero z zgoraj omenjenim zgornjekoroškim morjem.

Podjunska jezera, Zablatniško, Klopinjsko in Goseljsko so, kakor nam kaže njih z mahom porastla okolica, ostanki nekdaj mnogo večjih jezer ali pa enega velikega jezera. Največje in z lepo okolico je sedaj Klopinjsko Jezero (446 m), ki je oddaljeno samo pol ure od železniške postaje Sinča Vas in je zelo pripravno za kopanje, 18—24° C.

Malo Grebinjsko Jezero je tudi ostanek nekdanjega velikega jezera, čigar gornji del je pokrival še sedaj nekoliko močvirnato dolino med Vobrami in Grebinjem in je bil po širokem prekopu v zvezi s spodnjim delom (Grebinj — Ruda) ter imel odtok v Dravo pri Lipici.

B. Gorska jezera.

Gorska jezera ležijo ob gornji meji kmetijstva v odležnih in tihih dolinicah; obkoljena od porastlih vrhov, skrivajo v sebi mnogo izvrstnih rib.

Rabeljsko Jezero leži 990 m nad morjem in 3 km od Rablja ob takozvani „Zimski Poti“ ter ima na severovzhodni strani mal otok. Okolica Rabeljskega Jezera je po znani poti črez Predel, po rudokopih in po divjeromantični strugi Jezernice precej živahna, vendar Jezero ni za kopanje, kajti celo po leti ima komaj 10° C toplote.

Fot. o. M. Schneditz.

RABELJSKO JEZERO.

C. Planinska jezera.

Planinska jezera in jezerca ob gornjem teku Drave, Zile, Bele, Jezernice, Malte in Krke so nastala deloma vsled končnih ledeniških grobelj nekdanjih ledenikov in napolnjujejo visoka korita. V Korotanu je nad 200 planinskih jezerc, ki skrivajo v sebi mnogo postrvi in klinov. Malone so vsa podolgasta, imajo strme, a povečjem stanovitne bregove. Vodo dobivajo iz virov in manjših potokov in so sama izvor potokom in rekam. Med jezeri se odlikujejo, bodisi po velikosti, bodisi po divji in romantični okolici, Črmno Jezero nad Sv. Krvjo, Cirkniška Jezera nad Dolami, Divje Jezero v povirju Krčice in Labudsko v povirju Labudnice.

Ribnjaki.

Ribnjake so izkopali ljudje zaradi ribarstva. Ribnjakov je bilo na Koroškem nekdaj veliko več ko dandanes; skoro vsaka graščina in vsak samostan je imel svoje ribnjake, ki so prinašali dokaj dobička.

Pozneje so jih začeli zanemarjati in opuščati. Pri marsikateri grajščini, kjer dandanes ni ribnjakov, se še dobro poznajo njih sledovi. Poleg nekaterih graščinskih ribnjakov so posebno važni ribnjaki okoli Blatnega Grada (Stružnik, Zatična, Damnik, Srednji Ribnjak i. dr.) in v Hodiškem Dolu (Mlinarjev in Erjavčev Ribnjak in Vitrinjski Ribnjaki).

Močvirja.

Močvirij je mnogo v Korotanu v Prvotvornih Alpah, dočim jih ni veliko v Apneniških Alpah. Močvirja so nastala na različne načine in tudi v različnih časih. Močvirja ob velikih jezerih, kakor vzhodno obrežje Vrbskega [1]), južno obrežje Osojskega, severno obrežje Millštattskega, severna obala Goseljskega in Hodiškega Jezera so gotovo zablačeni deli nekdanjih večjih jezer; druga močvirja so pa s peskom zasute, zaglinjene ali zablačane nekdanje jezerske kotline, ka-

[1]) Primeri „Zmaj na Novem Trgu v Celovcu".

kor Tinjsko, Jadovsko, Leško, Zablatniško, Jezersko in druga močvirja. Največ močvirij in lok je ob Dravi, ob Zili, ob Krki, ob Glini in nekaj tudi ob Labudnici.

Večina teh močvirij nastaja vsled pogostega poplavljanja ali pa vsled malega padca, ki ga imajo koroške reke. Močvirja nimajo pravega pomena za gospodarstvo, ker dajejo ali nekoliko kislega sena ali pa šoto, ki jo rabijo le tu pa tam za kurjavo.

Iz velikosti močvirij na Koroškem lahko sklepamo, da je bilo v prehistorijskem času mnogo več in večjih jezer in da izginjajo tudi dandanes vedno bolj dolinska jezera. Zila, Dravska, Belska, Maltska, Motniška, Brežka, Labudska Dolina in Grobniško Polje nas spominjajo še sedaj po svoji obliki, da so bila tu nekdaj jezera.

Na mestu dravskega porečja in rečja so bila nekdaj jezera, ki so ležala proti zahodu in severu liki terasam više in više in tvorila Koroško Morje. Ko je odteklo morje med Svinško Planino in Gorico, Strojno in Pohorjem, skopala je Drava skozi več tisočletij in koplje še sedaj svojo strugo vedno globokejše. Ko se je zniževala površina jezerom, zasipale so vode njihova tla s tvarino, ki so jo prinašale z gora, tako da so nastale tam, kjer so bila poprej jezera, doline. Taka usoda je zadela vsled navedenih vzrokov prvič zahodna in severna jezera, pozneje pa tudi jezero na Podjunskem Polju. Ostala so samo še ona jezera, ki so bila posebno globoka, kakor Millštattsko in Osojsko Jezero ali pa ona, ki so bila zavarovana po kakem gorovju, kakor Vrbsko in deloma tudi Baško Jezero. Na vrsto pa pridejo v teku časa tudi še ta jezera in nazadnje Vrbsko Jezero; Vrbsko Jezero je namreć največje in tudi najbolj zavarovano proti zasipanju s peskom, zablačenju ali zaglinjenju.

Toplice in slatine.

Precej je v Korotanu zdravilnih voda, ki imajo v sebi rudninske snovi. Ker jih vpoštevajo premalo in ne opremijo z različnimi modernimi napravami, imajo na več krajih le krajeven pomen in le malo je znanih širši javnosti.

Najbolj znane in zelo gorke so indiferentne terme v Toplicah pri Beljaku (30° C). Kopanje v Toplicah pomaga posebno zoper protin, revmatizem, ishijas, nevralgijo ter zoper kožne in ženske bolezni. Različne izkopine nam pričajo, da je bil znan ta vrelec že starim Noričanom in Rimljanom. Do leta 1759. so bile Toplice last bamberških škofov, ki so tedaj vse svoje posestvo v Korotanu prodali cesarici Mariji Tereziji. Sedaj jih imajo sestre Feldner, ki so jih dobile po svojem starem očetu L. Walterju ter jih opremile leta 1897—1899 z modernimi napravami.

Blizu Žužalič je sredi gozda žvepleni vrelec, ki pa ni močen. Pri natančnem raziskavanju ondotnih krajev našlo se bode gotovo več takih vrelcev.

Znane so tudi in sedaj moderno urejene žveplene toplice v Lužicah v Kanalski Dolini.

Rudninske slatine so na Obirskem, v Železni Kapli, na Beli pri Železni Kapli, Rimski Vrelec v Kotljah, v Prebeli, v Labudski Dolini i. dr. Na Beli pri Železni Kapli sta dva vrelca, ki se rabita uspešno v boleznih na ledvicah, zoper bledico in druge ženske bolezni.

PODNEBJE.

Vojvodstvo Koroško leži v sredi srednjeevropskega ozemlja, ki se odlikuje po svojem podnebju in ima na zahodu za mejo Alpe ter obsega Švico, Nemško, Poljsko in Avstrijsko-Ogrsko, dočim izločuje iz sebe obrežje Severnega in Jadranskega Morja. To ozemlje, torej tudi Koroška, tvori prehod od pomorskega podnebja k celinskemu ali kontinentalnemu. Vsled visoke lege, prostranosti gorovij, orjaških snežnikov in ledenikov ob mejah in po notranjščini ima Koroška mnogo ostrejše podnebje nego sosednje dežele. Ker je dežela na severu, zahodu in jugu omejena po visokih gorskih grebenih, odprta proti vzhodu in nezavarovana proti mrzlim krajevnim vetrovom, se približuje koroško podnebje celinskemu. Neugodno vplivajo na podnebje tudi močni vetrovi in obilna padavina. Zato je Koroško po svojem podnebju tako rekoč prototip alpskega podnebja.

Geografska lega nam razlaga razloček toplinskih razmer med Celovcem in Bolcanom, ki imata isto zemljepisno širino, pa jako različno letno temperaturo: Celovec 7·9, Bolcan 11·7.

Glede mesečnih in letnih toplinskih razločkov nam daje največ podatkov Celovec, kjer je začel z vremenskim opazovanjem že leta 1813. profesor Ahacelj, a nadaljevali so to do leta 1898.

Letni časi so precej enolično razdeljeni po celi deželi. Zima traja skoro v celi deželi po štiri mesece, od listopada do sušca, v južnih gorah tudi po pet mesecev, od listopada do malega travna; ni pa tako huda, kakor je dolga; dolgotrajni sneg in zavetje dolin jo delata voljnejšo, v širših dolinah in v sredi dežele pa je mnogo hujša. Pomlad traja navadno tri mesece in je zelo nestanovitna; jesen je povsod po deželi primerno toplejša od pomladi, je suha, a kratka in traja samo 2 meseca.

Najmrzlejša zima je bila leta 1880. in sicer — 10·4° C, leta 1815. najmrzlejša pomlad 5·9° C, l. 1813. najmrzlejše poletje 15·6° C, najmrzlejša jesen pa leta 1869. 5·4° C; najgorkejša zima je bila v Korotanu leta 1877. : — 0·7 C, najgorkejša pomlad l. 1841.: 10·8° C, najgor. poletje l. 1834.: 21·2° C in najgor. jesen leta 1839.: 12·1° C; najmrzlejši dan je bil 29. prosinca leta 1865.: — 30·7° C, najtoplejši pa 28. malega srpana leta 1852. + 37·1° C.

Značilno za alpinsko podnebje in tudi za Korotan je, da so doline mrzlejše v jasnih zimskih nočeh nego pobočja in vrhovi okoli stoječih gora. To se kaže posebno očitno v mrzlejših zimah:

		prosinec	zima
Celovec	440 m	— 6·2° C	— 4·6° C
Svinec	570 „	— 4·2° „	— 3·3° „
Hüttenberg	780 „	— 3·1° »	— 2·3° „
Lelje (dolina)	840 „	— 2·5° „	— 1·6° »
Lelje (hrib)	1100 „	— 1·9° „	— 1·3° „

28. grudna leta 1879.

		ob 7. zjutraj,	ob 2. dopoldne,	ob 9. zvečer:
Celovec	440 m	— 19·1° C	— 13·0° C	— 16·4° C
Obir	2044 „	— 5·9° „	— 1·2° „	— 5·5° „

Povprečna toplina v C°.

Kraj	Višina nad morjem v *m*	december	januar	februar	zima	marcij	april	maj	pomlad	juni	juli	avgust	poletje	september	oktober	november	jesen	Leto
Kapla pri Dravi	435	— 3·5	— 8·2	— 1·7	— 4·4	2·7	9·5	11·8	8·0	17·5	19·7	17·3	18·1	14·4	8·0	4·1	8·8	7·8
Celovec	448	— 3·7	— 5·4	— 2·3	— 3·8	2·7	9·0	13·8	8·5	17·6	19·4	18·2	18·4	14·2	8·9	2·0	8·3	7·9
Beljak	508	— 3·6	— 5·7	— 2·5	— 3·6	2·5	8·7	13·3	8·1	17·1	18·8	17·9	17·9	14·4	9·0	2·3	8·5	7·7
Leše	551	— 2·9	— 3·8	— 1·2	— 2·6	2·3	7·5	12·5	7·4	16·1	17·8	16·8	16·9	13·3	8·2	1·9	7·8	7·4
Žabnice	817	— 2·3	— 6·9	— 0·8	— 3·3	1·7	6·8	9·2	5·9	16·0	17·4	15·7	16·3	12·9	6·4	2·3	7·2	6·5
Rabelj	892	— 1·9	— 2·9	— 1·4	— 3·1	1·0	5·3	9·7	5·0	13·9	16·1	15·5	15·2	12·1	7·3	1·5	6·7	6·4
Hüttenberg	783	— 1·2	— 5·0	— 1·1	— 1·7	3·2	7·8	10·0	7·0	15·8	17·1	15·0	15 9	12·9	7·1	3·4	7·8	7·2
Sveta Kri	1404	— 4·1	— 4·7	— 2·8	— 3·8	— 0·1	4·6	8·6	4·4	12·2	14·0	13·2	13·1	10·1	5·4	— 0·4	5·0	4·7
Obir	2043	— 4·5	9·4	— 4·3	— 6·0	— 5·1	— 1·9	0·0	— 2·3	7·4	9·3	8·4	8·3	7·0	— 0·5	— 2·5	1·3	0·3

Na visokih hribih je zima zelo suha in najjasnejši letni čas, spomlad in poletje pa najvlažnejša in najbolj oblačna letna časa, dočim je razmerje v dolinah ravno nasprotno; ker je zračni tlak na vrhu gora in na njih pobočjih veliko manjši nego v dolinah, je tudi izpuhtevanje hitrejše nego v dolinah. To lahko opazuješ na sebi, ko ti naglo izpuhti pot, in koža postane suha in pusta, žeja pa huda, ali pa na mrtvih živalskih truplih, ki se posušijo v gorah kaj hitro.

Padavina se javlja v raznih oblikah, kakor: dež, sneg sodra, toča, rosa, slana in ivje ter je odvisna od krajevnih razmer. Glede padavine so važni redni dnevni in nočni vetrovi, kajti vremenski preroki trdijo, da je navadno slabo vreme, če izostane dnevni veter, ker zatre potem močnejši zračni tok lokalnega in povzroči v gorah oblake in dež.

Obilnost padavine v Korotanu prihaja odtod, ker ima dežela centralno in visoko lego v Alpah in se odlikuje z mnogimi gozdi. Padavina je večja od severa proti jugu in največja pri Zili, raste od zime do poletja ter doseže svoj minimum v prosincu in svečanu. Jesensko deževje okoli Sredozemskega Morja seže do Drave.

Največ dežja v Celovcu je bilo leta 1878. in sicer 1384·2 mm, najmanj pa leta 1834. in sicer 413 mm. Povprečno pade največ dežja v Karavankah, še več v Rablju in sicer na dan 130—226·2 mm; deževnih dni v letu je 124, pri Zili pa 130—140.

Leta 1876. je imel Celovec 150, leta 1834. pa samo 42 deževnih dni, sneženih leta 1871. 42, leta 1846. pa samo 5; povprečno je v deželi na leto 35, pri Zili pa celo 50 sneženih dni.

Megle so po vsem Korotanu. Največ jih je na leto po južnih dolinah in po sredi dežele, na severu so pa bolj redke. Slana pade po vsej deželi že kimavca, včasih pa celo velikega srpana.

Nevihte so najčešče v notranjem delu, dočim jih ni mnogo v goratih krajih: v Celovcu po 30, pri Zili 28 in v Zgornji Beli 10 na leto. Toča pobija najbolj pogosto po Spodnjem Korotanu okoli Celovca, Velikovca in Svinca.

Povprečna padavina v *mm*

Kraj	Višina nad morjem v *m*	januar	februar	marcij	april	maj	juni	juli	avgust	september	oktober	november	december	Leto
Spod. Dravograd	360	**33**	25	70	89	129	131	135	129	122	**136**	72	63	1161
Kapla pri Dravi	435	69	**16**	112	104	169	120	20	158	**254**	231	134	120	1507
Celovec	448	**32**	33	61	70	106	112	131	**133**	118	112	75	54	1037
Leše	551	43	**42**	70	89	129	131	135	129	122	**136**	72	63	1161
Breže	637	**20**	23	31	53	78	98	**123**	120	76	72	48	35	777
Žabnice	817	85	51	124	138	239	128	**37**	117	**352**	329	151	122	1914
Rabelj	981	99	**95**	179	181	216	185	218	218	215	**337**	214	138	2295
Sveta Kri	1404	**32**	43	62	38	62	78	**100**	94	68	75	90	74	816
Obir	2043	72	79	112	131	169	155	**178**	154	130	143	112	**74**	1505

Povprečno število neviht s točo v zadnjih 20 letih.

Sodni okraj	maj	juni	juli	avgust	september	skupaj
Velikovec	3	11	13	11	—	38
Svinec	2	9	10	12	—	35
Celovec	4	14	11	4	—	33
Šmohor	—	—	4	2	—	6
Podkloster	—	—	4	—	—	4
Trbiž	—	—	—	2	—	2
Beljak	—	4	12	1	—	17
Rožak	—	2	5	—	—	7
Borovlje	1	2	3	—	—	6
Dobrla Vas	—	4	2	—	—	6
Pliberk	1	3	5	—	—	9
Železna Kapla	—	—	2	1	—	3
Stari Dvor	1	6	14	15	4	40

Izmed vetrov prevladuje v severnih dolinah sever, ki vleče okoli Starega Dvora po 39 dni na leto, po srednjem in južnem delu pa zahodniki in vzhodniki, ki vlečejo v Celovcu po 41 dni na leto. V smeri dolin se pojavlja pogosto gorek in suh veter, ki ga imenuje ljudstvo jug ali javg.

Ni pa bilo podnebje po Korotanu nekdaj tako ostro, kakor je dandanes. Pred tremi stoletji je bilo vinarstvo precej razvito v deželi. To dokazujejo krajevna imena, kakor:

Vinski Vrh pri Velikovcu in Št. Pavlu, Vinska Vas pri Kotorčah, Vinograd pri Vetrinju, Viničar pri Strmcu, Št. Jur na Vinogradih i. dr. Krški stolni kapitelj je dobival vinsko biro od 24 vinogradov na Grobniškem Polju, volšperski meščani so dobili leta 1557. iz svojih vinogradov 6020 veder vina; na južnem pobočju Zadnice pri Humperškem Gradu so bili vinogradi še leta 1850.

Vinsko trto so zasadili v Korotanu že rimski naselniki, ki so jo pozneje posebno negovali bamberški škofje in razni deželni plemenitaši. Mrzla leta, ki so nastopila po letu 1783.[1]), so uničila vinsko trto skoro po celi deželi razen pri Klobasnici in Žitari Vasi.

Sedanje podnebje je sicer precej mrzlo, toda zdravo, kar nam dokazuje dejstvo, da obiskuje koroška letovišča več tisoč tujcev vsako leto.

Temperatura Vrbskega Jezera:

leta	1895.	12.	velikega travna	15·4°	C	najnižji	temperatura;
»	1904.	31.	„ „	21·8	»	najvišja	»
„	1895.	20.	rožnika	21·7	»	najnižja	»
»	1899.	6.	„	23·1	»	najvišja	»
»	1899.	3.	malega srpana	21·2	»	najnižja	»
»	1894.	25.	„ „	26·5	»	najvišja	»
„	1902.	30.	vel. srpana	22·0	»	najnižja	„
„	1895.	11.	„ „	28·7	»	najvišja	„
„	1904.	29.	kimavca	17·9	„	najnižja	„
„	1895.	6.	„	25·6	„	najvišja	„
„	1902.	30.	vinotoka	12·9	„	najnižja	„
„	1895.	2.	„	20·0	„	najvišja	„

V Vrbskem Jezeru se lahko začneš kopati koncem velikega travna in nehaš začetkom vinotoka, dočim je temperatura rek veliko nižja: Zila Podvetrovom malega srpana 16·2° C, Drava pri Velikovcu v istem času samo 16·3° C.

---

[1]) Meseca velikega srpana leta 1784. je nastal v Korotanu nanagloma tak mraz, da je zmrznilo na Mohljiški Planini 15 konj, 22 govede, 25 ovac in 16 koz.

RASTLINSTVO IN ŽIVALSTVO.

Koroško rastlinstvo ima v obče srednje evropski značaj z lastnimi alpskimi posebnostmi. Rastlinstvo je odvisno od toplote in vlage. V tem oziru povzročuje centralna lega, menjava višavja (Veliki Klek 3797 m) in nižavja (Spod. Dravograd 360 m) znatne podnebne izpremembe, ki vplivajo raznovrstno na rastlinstvo. Vsled tega in zaradi različnosti tla rastlinstvo po Korotanu ni enotno.

Žito ne dozori samo po dolinah in nižavah, ampak tudi v višavah, kjer tega ne bi pričakovali radi splošno mrzlega podnebja: Pšenica dozori pri Sveti Krvi v višini do 1450 m, rž do 1480 m, ječmen pa celo v višini 1700 m; tudi na Blatnici dozori žito v višavi 1350 m, pri Zili sirek pa v višini 1200 m.

Gozdni listovci sežejo v Belski Dolini do 2100 m, pri Zili pa do 1900 m visoko.

Cvetana je severno od Drave sicer zelo bujna, toda enolična, južno od Drave, kjer pokriva tla apnenec, pa je kaj zanimiva alpska cvetana. Okoli Millštattskega in Osojskega Jezera segajo lepe košenice in bogati pašniki do 2400 m visoko in dajejo obilnim čredam govede in drobnice tečno hrano in pospešujejo visoko razvito planšarstvo.

V Prvotvornih Alpah rastejo: Saxifraga Cernua, Saxifraga hieracifolia, Phaca oroboides, Juncus castaneus i. dr.

Cvetana v Apneniških Alpah je razdeljena v tri višinske pase. Spodnji pas zavzemlje srednjeevropska cvetana, ki se nahaja že v gorovju in ob rekah v nižavju; na obronkih gorovij do rušja je predplaninska cvetana, v rušju do sneženih vrhov planinskega pasa pa je planinska cvetana; glede na sestavo srednjeevropske cvetane so pa razširjeni njeni zastopniki splošno po Srednji Evropi; vrste predplaninske in planinske cvetane se vjemajo večinoma z onimi, ki se nahajajo v Apneniških Alpah.

Karakteristična cvetlica za Karnijske Alpe je Vulfenia carinthiaca iz tercijarne dobe in ima svoje sorodnice v Evropi samo v Albaniji in v Aziji v Himalajskem Gorovju. V Apneniških Alpah so: Paradisia liliastrum, Sryngium alpinum,

Betonica hirsuta, Phyteuma comosum, Daphne alpina, Genista radiata, viola Zoysii, Gentiana Frölichii, Zahlbrucknera paradoxa ob koroško-štajerski meji, Nymphala alba ob jezerih, Epipogon Gmelini in Pipus mughus na Obiru, Polygala carinthiaca, Trifolium noricum, Nigritella augustifolia, Campanula Zoysii, Primula avricula, Alyssum ovirense, Arabis ovirensis na Obiru, Saussurea pygmaea, Zwergorchis Chainacorchis Alpina, Bupleurum graminifolium, Cortusa Matthioli, Androsace lactea, Spiraea decumbans, Bupleurum Canalense, Centaurea dichroantha, Euphorbia Kerneri, Poly-gala forojuliensis, Aquilegia thalictrifolia, Peucedanum Raiblense, Cytisus radiatus, Thlaspi cepaefolium, Alyssum Wulfenianum, Papaver Burseri, Saxifraga Burseriana, Arabis pumilo, Paederota bonarota, Pedicularis elongata, Arabis Vochinensis i. dr.

Koroško živalstvo pripada popolnoma srednjeevropskemu živalskemu pasu in je s planinskimi deželami v živalsko-zemljepisnem oziru precej enotno. Kakor v drugih planinskih deželah so tudi na Koroškem izmed živali razširjene: divji kozel, srna, divja mačka, jazbec, planinski orel, divji petelin, skalni jereb i. dr. Izmed hroščev so značilni za Korotan: Trechus Schusteri, longulus in pseudopisceus, Boreaphilus Carinthiacus na Peči in Atheta Ernista pri Trbižu.

II.

POLITIČNI OPIS IN PREBIVALSTVO

Razdelitev dežele.

Korotan je razdeljen v političnem oziru v 7 okrajnih glavarstev in ima eno mesto z lastnim statutom in 252 občin. Občine so na podlagi preosnove iz leta 1851. zelo prostrane in je veliko občin, ki imajo do 30 vasi. V deželi je 11 mest, 27 trgov, 2856 vasi in 4836 naselbin ali sel.

Sedež deželne vlade je v Celovcu in njej so podrejena glavarstva: Beljak, Celovec, Šmohor, Špital, Velikovec, Št. Vid in Volšperk. Mesto s svojim zakonom ali statutom je Celovec.

Vojvodina Koroška je razdeljena na 810 davčnih občin, 28 sodišč, 8 šolskih in 8 zdravstvenih okrajev.

Glavarstvo Beljak ima sodne okraje: Beljak, Paternijon, Podkloštrom, Rožak in Trbiž.

Glavarstvo Celovec: Borovlje, Celovec, Trg.

Glavarstvo Šmohor: Koče, Šmohor.

Glavarstvo Špital: Zgor. Bela, Greifenburg, Millštatt, Sovodje, Špital in Vogljiče.

Glavarstvo Velikovec: Dobrla Vas, Pliberk, Velikovec, Železna Kapla.

Glavarstvo Št. Vid: Breže, Krka, Svinec, Stari Dvor, Št. Vid.

Glavarstvo Volšperk: Št. Lenart, Št. Pavel in Volšperk.

Velikost površja političnih okrajev, število prebivalcev in gostost ljudstva.

Politični okraji	Število sodnih okrajev	Število občin	Površje v km²	Prebivalstvo 31. grudna l. 1900	Prebivalstvo na 1 km²
Mesto Celovec	—	1	6·18	24284	3929
Beljak	5	32	1445·38	65693	45
Celovška okolica	3	51	1477·08	66202	45
Špital	5	42	2771·27	45258	16
Šmohor	2	24	824·94	18179	22
Št. Vid	5	35	1486·99	53066	35
Velikovec	4	31	1316·73	51216	38
Volšperk	3	36	998·93	43426	43

Cerkvena uprava

Krško škofijo je ustanovil leta 1071. solnograški nadškof Gebhard in 4. svečana leta 1072. jo je potrdil cesar Henrik IV. Do leta 1786. se je razprostirala krška samo po srednjem Korotanu; Jožef II. pa je podredil krški škofiji še kraje, ki so spadali do tedaj v cerkvenem oziru pod Solnograd, Oglej in Ljubljano. Leta 1787. je prestavil škof grof Salm škofovsko stolici iz Krke v Celovec. Za francoskih vojn je omejil Napoleon leta 1809. moč krškega škofa s tem, da je priklopil velik del Zgornjega Korotana ljubljanski škofiji, Kanalsko Dolino pa videmski nadškofiji. Stare meje je dobila škofija nazaj leta 1814., rožnika leta 1859. pa še velikovsko okrožje, ko je prestavil škof Martin Slomšek stolico lavantinskih škofov v Maribor.

Naslednja razdelba (str. 60.) nam kaže razvrstitev dekanij, župnij, kaplanij (kanonikatov) i. dr.

Velikost površja sodnih okrajev in število ljudstva.

Sodni okraj	Število občin	Površje v km²	Prebivalci
Beljak	12	459·35	33553
Paternion	6	315·56	8526
Podklošter	3	163·29	7785
Rožak	5	175·69	8532
Trbiž	6	331·49	7297
Borovlje	8	307·84	10867
Celovec	28	576·08	35051
Trg	15	593·16	20284
Koče	11	476·00	7871
Šmohor	13	348·94	10308
Zgor. Bela	5	478·96	5356
Greifenburg	10	473·18	8994
Millstatt	5	272·25	6905
Sovodje	6	688·95	7610
Špital	9	161·40	10202
Vogliče	7	596·53	6190
Dobrla Vas	6	234·43	9662
Pliberk	13	458·39	20064
Velikovec	9	323·11	16723
Železna Kapla	3	300·80	4767
Krka	5	342·86	9559
Breže	6	365·23	9328
Svinec	7	292·64	10789
Stari Dvor	4	167·82	7200
Št. Vid	13	318·44	16190
Št. Lenart	10	314·73	9411
Št. Pavel	9	285·54	13136
Volšperk	17	398·66	20879

Dekanije	Korarji (kanoniki)	župnije	ekspozi-ture	kanonika-ti in kap-lanije	benefici-jati	cerkve in kapele	duhov-ščina	dušni pastirji	v drugih službah	umirov-ljeni	zunaj škofije	neško-fijski	red ovniki (mašniki)	redov-nice	edovni: r(ajik i)
Celovec m.	8	4	—	7	3	28	60	18	36	3	—	2	17		
Celovec ok.	—	16	—	8	1	68	29	16	10	—	—	—	9		
Št. Andraž	—	9	—	5	—	31	60	8	43	2	—	—	47		
Beljak	—	18	—	14	—	61	28	20	6	1	—	—	6		
Zgor. Bela	—	13	1	9	—	51	14	13	—	1	—	—	—		
Borovlje	—	16	—	7	—	34	13	13	—	—	—	—	—		
Breže	—	16	—	3	—	38	19	14	4	1	—	—	4		
Dobrla Vas	—	16	—	9	3	52	21	18	1	1	—	—	1		
S. Dravograd	—	8	—	5	—	25	6	6	—	—	—	—	—		
Greifenburg	—	11	—	7	—	43	12	11	—	1	—	—	—		
Grobniško Polje	—	19	—	10	1	39	16	13	—	1	—	—	3		
Koče	—	14	—	4	—	54	17	12	—	—	—	—	5		
Krka	—	15	—	6	2	42	15	13	1	—	—	—	2		
Št. Lenart	—	7	—	4	1	17	9	8	—	—	—	—	—		
Pliberk	—	14	—	11	3	46	20	19	—	1	—	—	—		
Rožak	—	13	—	3	—	51	15	14	—	1	—	—	—		
Sovodje	—	16	—	6	—	36	13	13	—	—	—	—	—		
Šmohor	—	17	—	3	—	52	14	14	—	—	—	—	—		
Špital	—	16	—	5	4	51	15	14	—	1	—	—	—		
Tinje	—	13	2	6	1	34	13	13	—	—	—	—	—		
Trbiž	—	10	1	3	—	20	9	9	—	—	—	—	—		
Trg	—	21	—	6	1	44	18	14	2	2	—	—	3		
Velikovec	—	15	—	7	—	43	12	12	—	—	—	—	—		
Št. Vid	—	22	1	9	1	73	22	20	1	1	—	—	2		
Volšperk	—	7	—	6	1	31	15	10	5	—	—	—	5		
Skupaj	8	346	5	163	18	1067	498	321	107	15	26	2	101	390	150

Ustava in uprava.

Prva podlaga koroški deželni ustavi je osnovni zakon ali oktoberska diploma z dne 20. vinotoka leta 1860., ko je dobil Korotan svoj deželni zbor. Zakonodajstvo se izvršuje od tedaj s sodelovanjem deželnega in državnega zbora. Točka I. določuje: Pravico, dajati zakone, jih izpreminjati in odpravljati, bodemo Mi in Naši nasledniki izvrševali s sodelovanjem zakonito zbranih deželnih zborov, oziroma državnega zbora, v katerega pošiljajo deželni zbori od Nas določeno število zastopnikov. V točki III. so navedene pravice deželnih zborov. Do leta 1873. so deželni zbori izmed svojih članov volili poslance v državni zbor, od tega leta dalje pa volijo volilci neposredno državne poslance.

Druga podlaga deželni ustavi je februarski patent z dne 26. svečana leta 1861. Po tem zakonu so omejili in prikrajšali prejšnje pravice deželnih zborov. Deželni zbori so poslej obravnavali le domače zadeve. Na podlagi imenovanih zakonov se je ustanovil koroški deželni zbor namesto prejšnjega stanovskega zastopstva. Decemberski zakoni z dne 21. grudna leta 1867. so izpremenili deloma določbe iz leta 1861. in določajo, da spada v področje deželnih zborov vse zakonodajstvo, ki ni izrečno v zakonu pridržano državnemu zboru.

Koroško zastopstvo v državnem zboru in v delegaciji.

V avstrijski državni zbor voli Korotan 10 poslancev. Voliti v poslansko zbornico sme vsak avstrijski državljan moškega spola, ki je izpolnil 24. leto, ki po §§ 7. in 8. državnozborskega volilnega reda ni izvzet ali izključen od volilne pravice in je imel v oni občini, kjer naj izvršuje svojo volilno pravico, od dne razpisa volitev vsaj eno leto sem svoje domovališče. Za poslanca se sme voliti vsaka oseba moškega spola, ki ima avstrijsko državljanstvo vsaj tri leta, ki je izpolnila30. leto in ni izvzeta ali izključena od volilne pravice. Volitev je tajna, se vrši po listkih in velja za 6 let.

Razdelitev koroških državnozborskih mandatov:

1. volilni okraj: mesto Celovec 1700 Slovencev, 21500 Nemcev.

2. volilni okraj: sodni okraj Celovec 12900 Slovencev, 21600 Nemcev.

3. volilni okraj: sodni okraji Borovlje, Dobrla Vas, Pliberk, Žel. Kapla, 37600 Slovencev, 7400 Nemcev.

4. volilni okraj: sodni okraji Velikovec, Svinec, Stari Dvor, 11300 Slovencev, 23000 Nemcev.

5. volilni okraj: sodni okraj Št. Lenart, Volšperk, Št. Pavel 1300 Slovencev, 41500 Nemcev.

6. volilni okraj: sodni okraj Št. Vid, Krka, Breže 35000 Nemcev.

7. volilni okraj: sodni okraj Rožak, Trg, Millštatt, 7500 Slovencev, 27700 Nemcev.

8. volilni okraj: sodni okraj Beljak 6300 Slovencev, 25900 Nemcev.

9. volilni okraj: sodni okraj Podkloštrom, Trbiž. Šmohor, Koče, Paternijon 11800 Slovencev, 29200 Nemcev.

10. volilni okraj: sodni okraj Sovodje, Špital, Greifenburg, Zgor. Bela, Vogljiče 38000 Nemcev.

Deseteri koroški državni poslanci volijo izmed sebe v avstrijsko delegacijo enega delegata in enega namestnika. Delegaciji, ki jih je ustanovil zakon z dne 21. grudna leta 1867., sta avstrijska in ogrska ter imata zakodajno oblast za skupne državne zadeve. Vsaka delegacija ima po 60 članov, ki se shajajo eno leto na Dunaju, drugo pa v Budim-Pešti.

Koroški deželni zbor.

Deželni zbor je zastopstvo Koroške in zboruje v Celovcu. Cesar skliče deželni zbor vsako leto vsaj enkrat v posvetovanje o deželnih zadevah ter ga more vsak čas odgoditi ali pa tudi razpustiti in razpisati nove volitve.

V deželni zbor voli pet volilnih skupin po deželnem zakonu z dne 5. kimavca leta 1902: 1.) Veleposestvo 10 poslancev, 2.) mesta in trgi 10, 3.) trgovina in obrtna zbornica 3, 4.) kmečke občine 15 in 5.) splošna skupina 4. Koroški deželni zbor ima s krškim knezoškofom 43 poslancev.

Deželni poslanci uživajo, kar se tiče nedotakljivosti (imunitete), iste pravice kakor državnozborski in so voljeni pri občih volitvah na dobo šestih let. Pri vstopu v deželni zbor store namesto prisege obljubo deželnemu glavarju, da bodo zvesti in pokorni cesarju, da bodo spoštovali zakone in izpolnjevali vestno svoje dolžnosti.

Voliti v deželni zbor v mestni in kmečki skupini sme vsak avstrijski državljan moškega spola, ki je izpolnil 24. leto in plačuje najmanj 8 K direktnega davka. Razen davkoplačevalcev imajo volilno pravico tudi častni občani in vse tiste osebe, ki imajo volilno pravico, ne glede na to, če plačujejo kaj davka ali nič, kakor n. pr. uradniki, učitelji in drugi, ako prebivajo stalno v kaki občini. V splošni volilni skupini voli vsak 24 let stari avstrijski državljan v oni občini, kjer prebiva do razpisa volitev leto dni.

Izključene od volilne pravice so tiste osebe, ki so bile obsojene na kazen zaradi kakega hudodelstva ali zaradi prestopka tatvine, nezvestobe ali deležnosti teh prestopkov ali pa goljufije. Nasledki obsodbe nehajo črez tri leta, oziroma črez pet ali deset let. Izključeni od volilne pravice so tudi tisti, ki so pod varstvom ali v konkurzu, in ubožci, ki dobivajo podporo iz javnih sredstev ali so jo dobivali v letu pred volitvijo.

Izvoljeni poslanec pa bodi avstrijski državljan, ki je vsaj star 30 let in ima aktivno volilno pravico v Korotanu.

Deželnega glavarja in njegovega namestnika imenuje cesar izmed deželnih poslancev na 6 let. Deželni glavar otvarja od cesarja sklicani deželni zbor, ga vodi in zaključi po izvršeni nalogi ali pa po cesarjevem naročilu. Od deželnega zbora sprejeti deželni zakon se predloži cesarju v potrjenje ali v sankcijo ter ima veljavo le za Koroško. Za veljavno sklepanje je treba navzočnosti nadpolovične večine glasov, pri enakosti glasov ne obvelja predlog. Za predloge

o izpremembi deželnega reda je treba, da so navzočne 3/4 vseh poslancev, pri glasovanju se pa zahteva 2/3 večina.

Upravna in izvrševalna oblast deželnega zbora je deželni odbor, ki se voli izmed deželnih poslancev na šest let in sicer volijo po enega odbornika veleposestvo, mesta in trgi in kmetske občine, enega pa cela zbornica. Deželni odbor podpirajo pri poslovanju za to nastavljeni deželni uradniki.

Delokrog deželnega zbora je omejen na obdelovanje zemlje, na javne stavbe in dobrodelne naprave, uredbo občinskih, cerkvenih in šolskih zadev, uredbo priprege in nastanjanje vojaštva. Deželni zbor razpolaga z deželnim premoženjem in sme v pokritje potrebščin razpisovati deželne priklade do 10%; za večje priklade je treba cesarjevega dovoljenja.

Viri deželnih dohodkov so: 1. deželno premoženje, obstoječe iz plodonosno naloženih osnovnih glavnic, ali iz nepremičnin, t. j. zemljišč in poslopij; 2. naprave, osnovane izključno v pridobitne namene, t. j. zakup užitnine; 3. razne pristojbine, kakor mitnina, oskrbnina dobrodelnih zavodov i. dr; 4. zakonite globe, kakor za prestopke pri raznih kulturnih napravah; 5. dohodki iz upravljanja deželnih naprav, n. pr. povračila stroškov za tuje prisiljence, vstopnina v deželnem muzeju, najemnina za lože v deželnem gledališču i. dr; 6. deželne doklade k neposrednim in posrednim državnim davkom in 7. samostojni deželni davki. Taki davki so: deželna naklada na žganje, pivo, vino in mošt, zapuščinski doneski, davek za lovske listke in davek zavarovalnic za gasilna društva.

Razdelitev koroških deželnozborskih mandatov.

Volilna skupina	Volilni okraj	Število poslancev
Virilni glas	krški knez in škof	1
Veleposestvo	vsa dežela	10
Mesta in trgi	1. Celovec	3
	2. Beljak	1
	3. Št. Vid in Trg	1
	4. Breže, Strassburg, Stari Dvor in Hüttenberg	1
	5. Velikovec, Pliberk in Železna Kapla	1
	6. Volšperk, Št. Lenart, St. Andraž, Št. Pavel in Spod. Dravograd . . .	1
	7. Špital, Sovodje, Greifenburg, Zgor. Bela in Zgor. Dravograd . . .	1
	8. Šmohor, Trbiž, Naborjet, Plajberk in Rovt	1
Trgovska in obrtna zbornica		3
Kmečke občine	Sodnji okraji:	
	1. Celovška okolica in Borovlje . .	2
	2. Trg	1
	3. Št. Vid in Svinec	1
	4. Breže, Stari Dvor in Sv. Hema (Krka)	1
	5. Velikovec in Dobrla Vas	1
	6. Pliberk in Železna Kapla . . .	1
	7. Volšperk, Št. Lenart in Št. Pavel .	2
	8. Beljak, Paternijon in Rožak . . .	2
	9. Trbiž in Podklošter	1
	10. Šmohor in Koče.	1
	11. Špital, Greifenburg in Vogljiče. .	1
	12. Sovodje, Millštatt in Zgor. Bela .	1

Volilna skupina	Volilni okraj	Število poslancev
Splošna volilna skupina	1. Celovec (mesto) in sodnji okraji: Celovec, Velikovec, Dobrla Vas, Pliberk in Železna Kapla	1
	2. Sodnji okraji: Št. Vid, Svinec, Stari Dvor, Sv. Hema (Krka), Breže, Volšperk, Št. Pavel in Št. Lenart . .	1
	3. Sodnji okraji: Beljak, Paternijon, Trbiž, Podklošter, Rožak in Borovlje	1
	4. Sodnji okraji: Špital, Sovodje, Millštatt, Zgor. Bela, Greifenburg, Vogljiče, Šmohor, Koče in Trg . . .	1
		43

Deželni proračun za leto 1909.

Deželni proračun o stroških in potrebščinah se sestavlja po zakladih in za vsak zaklad se določajo posebej njegovi dohodki kot pokritje za stroške.

Skupna deželna potrebščina za leto 1909. je proračunjena na 5,222.707 K, za 269.305 K več nego za leto 1908.

Deli potrebščin so:

1. deželni zbor	deželni zastop	33.648 K	48.048 K
deželni odbor		14.400 „	
2. deželna uprava		229.789 „	
3. javna varnost		94.121 „	
4. občila		783.001 „	
5. pouk, omika in umetnost . . .		2,633.458 „	
6. deželna kultura in melijoracije . .		263.845 „	
7. zdravstvo in dobrodelstvo . . .		1,127.072 „	
8. razni stroški		17.914 „	
9. doklade in takse		25.707 „	
		5,222.707 K	

Stalno pokritje deželnih potrebščin za leto 1909. znaša 852.817 K in sicer iz lastnih dohodkov:

1. deželna uprava	2.528 K
2. javna varnost	9.735 »
3. občila	122.581 »
4. pouk, omika in umetnost . . .	169.464 »
5. deželna kultura in melijoracije .	131.716 »
6. zdravstvo in dobrodelstvo . . .	407.597 »
7. obresti	9.196 »
	852.817 K

Primankljaj znaša 4,657.240 K in se pokrije z deželnimi dokladami od direktnih davkov 2,500.739 K, z državnim doneskom od osebnega davka 89.350 K, s šolskimi doneski iz zapuščin 50.000 K, z državnim doneskom od davka na žganje 670.048 K, z davkom od piva 360.000 K, z užitninsko priklado na meso 42.180 K, na vino in mošt 280.482 K, z davkom na privatno vino 110.000 K, z doneski od lova 30.000 K, s taksami in lovskimi izkaznicami 20.000 K.

Deželne doklade znašajo 65% od direktnih in 60% od hišnega davka v Celovcu.

Občinski zastopi.

Občinsko upravo in izvršitev občinskega delokroga imata občinski odbor in občinsko predstojništvo, ki se imenujeta skupno občinski zastop. Občinski odbor voli iz svoje srede občinsko predstojništvo, ki mu pripadajo občinski predstojnik in dva ali več svetovalcev. Občinski odbor je v občinskih zadevah sklepajoč in nadzirajoč organ, a nima izvrševalne oblasti. Župan izvršuje sklepe občinskega odbora. Večje občine potrebujejo pri svojem delovanju tudi uradnike in služabnike, ki jih imenuje občinski odbor. V Korotanu ima skoro vsaka občina svojega tajnika in občinskega slugo.

Občinski zastop se voli na tri leta in ima v raznih občinah različno število odbornikov in namestnikov; nekatere občine imajo po 12 občinskih odbornikov, druge pa še več.

Pri občinskih volitvah imajo navadno volilno pravico vsi občani, ki plačujejo že eno leto nekaj direktnega davka. Brez ozira na davčno svoto pa imajo volilno pravico stalni dušni pastirji, državni in javni uradniki, upokojeni častniki in vojaški uradniki, doktorji, učitelji in profesorji. Navadno so razdeljeni volilci v tri volilne razrede, v majhnih občinah pa samo v dva. Vsa davčna svota, ki jo plačuje občina, se deli pri treh razredih s tremi, pri dveh pa z dvema.

Župan sestavlja volilni imenik na podlagi zapiska vseh davkoplačevalcev po davčni svoti in zapisuje na prvem mestu častne občane in nekatere javne funkcijonarje brez ozira na davčno svoto.

Izvolitev v občinski zastop odklanjajo lahko: duhovniki in javni učitelji, uradniki in sluge, vojaki v neaktivni službi, nad šestdeset let stare osebe in vsi tisti, ki ne morejo izvrševati svoje uradne dolžnosti vsled pohabljenja ali dalj časa trajajoče bolezni. Brezplačno je delovanje občinskega odbornika, kajti povračajo se mu le stroški, ki jih ima pri poslovanju. Kdor brez zakonitega vzroka ne sprejme izvolitve v občinski odbor ali pa noče poslovati po sprejeti volitvi, zapade globi, ki jo določa politična oblast od 100 do 600 K.

Deželna vlada ima v gotovih slučajih pravico, da razpusti občinski odbor, a ta ima proti takemu odloku priziv na notranje ministerstvo. Najdalje v šestih tednih po razpustu se morajo vršiti nove volitve. Do sestave novega zastopa ukrepa deželna vlada v sporazumljenju z deželnim odborom vse, kar je potrebno za občinsko upravo.

Vsaka občina ima samostalen in prenesen delokrog. Samostalni ali domači delokrog je oni, v katerem sme urejati ali odločevati občina po svoji volji, držeč se obstoječih državnih iu deželnih zakonov. V samostalni občinski delokrog spada: 1. podelitev domovinske pravice in častnega občanstva, 2. uprava občinskega premoženja, 3. oskrbovanje občinskih potov, 4. oskrbovanje občinskih dobrodelnih zavo-

dov in preskrbovanje občinskih ubožcev, 5. ustanovitev, vzdrževanje in oprava v občini se nahajajočih ljudskih šol, 6. občinsko redarstvo. Občina nadzira in kaznuje berače in postopače, nadzoruje tržni promet, pazi na prave mere in uteži, preiskuje iz zdravstvenih ozirov živila, ki so na prodaj, izvršuje poselski red in nadzira delavce, pazi na nravstvenost in skrbi za stavbeni red, zlasti, da se zabranjujejo požari. Občina ima tudi pravico, kaznovati z majhno globo ali kratkim zaporom.

Preneseni delokrog naklada občini dolžnost, da pomaga javnim uradom pri uradovanju. Tako sodeluje občina n. pr. pri novačenju, volitvah, pobiranju davkov i. dr. Tej dolžnosti se pa lahko odtegne občina, ako se krši na ta ali oni način njena avtonomija ali samouprava.

Celovec je mesto s svojim zakonom ali štatutom ter ima glede uprave posebne pravice. Občinski zastop ali magistrat mesta Celovca upravlja obenem posle okrajnega glavarstva ter ima v to svrho posebne magistratne uradnike. Celovškega župana potrjuje cesar.

Občinske potrebščine se pokrivajo z občinskimi dohodki in občinskimi prikladami. Ker zadostujejo le v nekaterih občinah občinski dohodki v pokritje občinskih stroškov, sme občinski odbor pobirati občinske priklade. Take priklade so: Doklade k direktnim davkom ali k užitnini, naklade in davki, ki ne pripadajo davčnim dokladam. Proračun občinskih dohodkov in stroškov sestavlja župan, občinski odbor ga pa odobruje in predloži deželnemu odboru.

Okrajnih zastopov, kakor so še na Štajerskem, Češkem in v Galiciji, nima Korotan, pač pa ima okrožne zdravstvene zastope in okrajne cestne odbore.

Domovinska pravica.

Vsak državljan imej v kaki občini domovinsko pravico. To načelo je podlaga domovinskima zakonoma z dne 3. grudna leta 1863. in 5. grudna leta 1869. Najvažnejša določila teh zakonov so:

1. Domačin ima v svoji občini pravico do nemotenega bivanja in do ubožne preskrbe.

2. Domovinsko pravico pridobiš po rojstvu, možitvi, sprejetju v domovinsko zvezo in z javno službo. Otroci imajo domovinsko pravico v oni občini, kjer so roditelji domačini, zakonska žena pa v občini svojega moža.

Stalno nameščeni uradniki in sluge, duhovniki, javni učitelji in c. kr. notarji imajo domovinsko pravico v oni občini, v kateri je njih stalno uradno bivališče. Vojaki imajo domovinsko pravico v oni občini, v kateri so bili domačini ob vstopu v vojaško službo.

3. Občina ne more odrekati domovinske pravice avstrijskemu državljanu, ki je po dobljeni samosvojnosti bival stalno in neprestano v njej deset let, predno je izročil prošnjo za domovinsko pravico. Vsaka občina je dolžna, da o sprejetju novega domačina poroča dotedanji domovinski občini dotičnega državljana, kajti nikdo ne more imeti domovinske pravice v dveh občinah.

4. Brezdomovinci, to so osebe, katerih domovinske pravice ni mogoče dognati, spadajo v ono občino, kjer so bivali najdalje in nazadnje, ali v občino, kjer so bili rojeni, ali pa v občino, kjer so jih našli.

5. Inostranci in osebe, katerih državljanstva ne moremo dognati, imajo ob dotičnih pogojih pravico do sprejema v občinsko zvezo kake avstrijske občine.

Tak sprejem pa je veljaven šele, ko je dotičnik dosegel avstrijsko državljanstvo.

6. Vsaka občina ima pravico, zahtevati pristojbino za prostovoljni sprejem v občinsko zvezo.

7. Občina mora podpirati obubožane domačine, ako niso zavezane druge osebe, da skrbe za siromake.

8. Domovinska občina izdaja »domovnico«, ki je ne smemo odrekati nobenemu domačinu. Domovnica je važno izpričevalo, ki ga potrebuješ o različnih prilikah, tako pri popisovanju ljudstva, kot prilogo k prošnjam za nekatere službe, za ženitev i. dr. Ker daje domovinska pravica domačinu dostikrat velike dobrote, je dolžnost vsakega domačina, da skrbi po svoji moči za občinsko blaginjo.

Finančne oblasti, uradi in davki.

Finančno ministrstvo na Dunaju vodi in upravlja v obče vse državno premoženje. Vsaka kronovina ima finančno deželno oblast ali finančno ravnateljstvo. Finančno ravnateljstvo v Celovcu je druga inštanca v rečeh neposredne ali posredne obdačbe v Korotanu. Vrhovno vodstvo finančnega ravnateljstva ima deželni predsednik, voditelj te oblasti pa je finančni ravnatelj. Vsako okrajno glavarstvo ima v to svrho posebnega finančnega uradnika ali davčnega referenta, finančnega komisarja, ki so ga imenovali poprej navadno davčnega nadzornika.

Finančnemu ravnateljstvu je podrejena tobačna tovarna v Celovcu, deželni plačilni urad in 28 davkarij, med katerimi sta dve glavni, in sicer v Celovcu in Beljaku. Davčni okraji se strinjajo s sodnimi. Glavni carinski urad je v Celovcu, Beljaku in Pontablju. Finančna prokuratura v Celovcu je podrejena predsedniku finančnega ravnateljstva ter vodi pravde in ima sploh sodnijsko zastopstvo državnega premoženja in temu enakih zakladov.

Davki so neposredni ali direktni in posredni ali indirektni.

Neposredne ali direktne davke ločimo v realne ali stvarne in personalne ali osebne davke.

Realnim ali stvarnim davkom prištevamo zemljarino, hišnorazredni davek, domarino in 5% davek od donosa poslopij, ki so začasno oproščena hišnega davka.

Personalnim ali osebnim davkom pa prištevamo splošno pridobnino, pridobnino od podjetij, ki morajo polagati javno račune, rentnino, osebno dohodnino in plačarino. Plačarino plačujejo uslužbenci, katerih prejemki znašajo na leto 6400 K ali več, in sicer poleg osebne dohodnine.

Posrednim ali indirektnim davkom prištevamo carino, užitnino, kolkovino, dohodke od puncevanja, davščino od točenja, trgovin in podrobnih prodaj žganih opojnih pijač, samotrštva s soljo in tobakom.

Od vojvodine Koroške dobi na leto država okoli 4 milijone kron direktnih davkov, za kolke in takse 2 milij.,

užitninskega davka 3·4 milij., za sol 0·6 milij., za tobak 3·5 milij. in pri pošti 2·3 milijona kron; skupaj nad 18 milijonov kron; potroši pa za politično upravo ½ milij., orožništvo 0·6 milij., srednje šole in knjižnice 0·3 milij., ljudske šole 0·2 milij., finančne urade 1·3 milij., pošto 1·8 milij., sodstvo 1·1, obrtnost 0·3, ceste in vode 1·5, za pokojnine 1·4 in ima še okoli 2 milijonov kron raznih drugih stroškov za deželo; skupno nad 11 milijonov kron. Čistega dobička dobi tedaj država na leto okoli 6 milijonov kron od dežele.

Hranilnice in posojilnice.

Denarno gibanje leta 1906. po slovenskem Korotanu.

Slovenski Korotan ima razmeroma mnogo hranilnic in posojilnic, vendar je še vedno zelo veliko slovenskega denarja v nemških posojilnicah.

Zadruge, ki so članice Zadružne zveze v Celju.

Sedež	Tvrdka	Sodnijski okraj	Zaveza	Leto ustanovitve	Prejemki K	Izdatki K	Promet K
1. Črna	Hranilnica in posojilnica	Pliberk	neomejena	1890	63.568·14	54.410·50	117.978·64
2. Djekše	„	Velikovec	„	1888	73.419·20	68.634·09	142.053·29
3. Glinje	„	Borovlje	„	1888	208.464·78	195.791·86	404.256·64
4. Loče	Bekštanjska posojilnica	Beljak	omejena	1885	211.886·76	206.601·99	418.488·75
5. Podravlje . . .	Hranilnica in posojilnica	„	neomejena	1893	155.477·60	150.251·87	305.729·47
6. Prevalje	„	Pliberk	„	1891	196.212·51	189.832·92	386.045·43
7. Sinča Vas . . .	„	Dobrla Vas	„	1889	145.755·62	—	—
8. Slovenji Plajberk .	Posojilnica	Borovlje	„	1885	6.693·18	5.467·16	12.160·34
9. Spodnji Dravograd .	Hranilnica in posojilnica	St. Pavel	„	1887	286.709·96	279.156·47	565.866·43
10. Suha	„	Pliberk	„	1891	70.114·32	66.937·24	137.051·56

Sedež	Tvrdka	Sodnijski okraj	Zaveza	Leto ustanovitve	Prejemki K	Izdathi K	Promet K
11. Št. Lenart pri 7 studencih . .	Hranilnica in posojilnica	Beljak	„	1892	158.771·58	158.511·50	317.283·08
12. Šmihel pri Pliberku	„	Pliberk	„	1888	169.012·20	166.707·39	335.719·59
13. Št. Jakob v Rožu .	Posojilnica	Rožak	„	1872	213.901·05	206.222·82	420.123·87
14. Št. Janž v Rožu .	Hranilnica in posojilnica	Borovlje	„	1891	149.540·32	141.862·82	291.403·14
15. Št. Juri pri Zili .	„	Podkloštrom	„	1902	59.904·64	55.839·47	115·744·11
16. Št. Stefan pri Zili .	„	Šmohor	„	1894	160.584·86	150.586·06	311.170·92
17. Tinje	„	Velikovec	„	1889	25.609·84	19.087·57	44.697·41
18. Velikovec[1]) . . .	„	„	„	1890	401.951·75	391.513·32	793.465·07
19. Zila	Posojilnica	Beljak	„	1902	20.884·40	20.868·89	41.753·29
20. Ziljska Bistrica . .	Hranilnica in posojilnica	Podkloštrom	„	1891	142.506·21	136.399·52	278.905·73
21. Žabnice	„	Trbiž	„	1902	36.688·16	36.681·60	73·369·76

[1]) Hranilnica in posojilnica v Velikovcu je izstopila leta 1908. iz „Zadružne zveze v Celju“ in pristopila „Gospodarski zvezi v Ljubljani“.

V zadnjem času izstopajo splošno hranilnice in posojilnice iz Zadružne zveze v Celju.

Zadruge, ki niso članice Zadružne zveze v Celju.

Sedež	Tvrdka	Sodnijski okraj	Zaveza	Leto ustanovitve
1. Celovec	Hranilno in posojilno društvo	Celovec	neomejena	1899
2. Galicija	Posojilnica	Dobrla Vas	„	1903
3. Klobasnica	„	„	„	1903
4. Hodiše	Hranilno in posojilno društvo	Celovec	„	1903
5. Kazaze	Hranilnica in posojilnica	Dobrla Vas	„	1901
6. Sinča Vas	Gospodarska zadruga	„	omejena	1899
7. Skofiče	Posojilnica	Celovec	neomejena	1902
8. Št. Jakob v Rožu .	Mlekarna	Rožak	omejena	1901
9. Št. Štefan na Zili . .	Konzumno društvo	Šmohor	„	1896
10. Železna Kapla . . .	Posojilnica	Železna Kapla	neomejena	1899

Pod štev. 2, 3, 4 in 7 navedeni zavodi so se pridružili, dasi so jih ustanovili Slovenci, nemški zvezi „Central-kassa“ v Celovcu. Pod to zvezo spadata tudi zadrugi sub 1 in 6. Sub 10 navedena posojilnica ni član nobene zveze ter jo revidira revizor, ki ga določi c. kr. deželno kot trgovsko sodišče v Celovcu.

Vojaštvo.

Vojaški novinci iz Korotana tvorijo sedmi pešpolk in popolnjujejo nekoliko peti dragonski, tretji artilerijski, četrti domobranski polk in osmi lovski batalijon.

Razmerje vojaških novincev ali nabornikov po glavarstvih:

Glavarstvo	Število nabornikov	K naboru jih je prišlo	Je bilo potrjenih
Celovec (mesto) . . .	230	206	40
Beljak	1620	1421	291
Celovec	1560	1462	297
Šmohor	569	522	147
Špital	1116	1080	250
Št. Vid	1243	1150	240
Velikovec	1285	1201	246
Volšperk	1105	1050	180

Slovenci plačujejo gotovo 40% krvnega davka. V beljaškem glavarstvu so našteli leta 1900. uradno samo 21.129 Slovencev in 42.586 Nemcev, toda izmed 300 vsakoletnih vojaških novincev je najmanj $^2/_3$ Slovencev, ker ima nemško prebivalstvo posebno v tem okraju razne telesne hibe. Slično razmerje je tudi v Korotanu glede hišnorazrednega davka. Po slovenskem delu so nekdaj velike kmetije dandanes popolnoma razkosane in je več gospodarjev, dočim obstojijo po nemškem Korotanu še dandanes velike kmetije, kjer šteje po ena družina po 100 članov, ki ležijo vsi povprek po skednjih, svislih in na petrah ter se tako množijo. Zato je število nezakonskih otrok v nemškem Korotanu veliko višje nego v slovenskem.

Sodstvo.

Glede na sodstvo je Korotan razdeljen na 28 okrajnih sodišč in ima deželno sodišče v Celovcu.

Vse sodniške razsodbe v deželi se objavljajo v cesarjevem imenu. Razločujemo civilne in kazenske pravde. Civilne pravde obsegajo pravde, izvirajoče iz zasebnopravnega naslova, n. pr. vrnitev posojila, plačanje odškodnine, izpolnitev sklenjene pogodbe i. dr. V kazenske pravde spadajo kaznivi prestopki zakona; ako se obtožencu dokaže krivda, se obsodba glasi na globo ali zapor ali celo na smrt. Pravno postopanje o kazenskih stvareh je ustno in javno, vendar se iz tehtnih ozirov lahko izključi javnost.

Cesar ima pravico, obsojence pomilostiti in odpustiti ali znižati kazni, ki jih je prisodilo sodišče.

Okrajna sodišča sodijo o kazenskih prestopkih zakonov, v civilnih pravdah pa praviloma o takozvanih bagatelnih zadevah in o stvareh do najvišje vrednosti 1000 K. Od leta 1898. se sodi tudi v civilnopravdnih stvareh z ustno razpravo.

Drugo sodno inštanco tvori na Koroškem deželno sodišče v Celovcu, tretjo višje sodišče v Gradcu, zadnjo pa najvišje sodišče na Dunaju kot kasacijsko sodišče, ki sodi o ničnostnih pritožbah ter sme izrek o krivdi premeniti ali pa razveljaviti prvo sodbo.

Deželno sodišče v Celovcu sodi v civilnih pravdah, v katerih je soditi o večjih pravicah in rečeh, ki imajo vrednost nad 1000 K. Deželno sodišče sodi o kazenskih zadevah zaradi zločina, ki se kaznujejo z ječo, izgubo redov, plemstva i. t. d., potem pa tudi o zločinih in prestopkih, ki jih zakrivljajo časopisi. Proti sodbi deželnega sodišča se smeta pritožiti državni pravdnik in obsojenec pri nadsodišču v Gradcu, oziroma pri najvišjem sodišču na Dunaju.

Za kupčijske reči je posebno kupčijsko sodišče. Pri hudodelstvih, navedenih v zakonu, za katera so določene hude kazni, pri političnih, po vsebini tiskovin učinjenih hudodelstvih in prestopkih sodijo porotniki o zatoženčevi krivdi. Porotno sodišče v Celovcu daje deželanom pravico in dolžnost, da sodelujejo pri kazenskem pravosodju.

Porotnik bodi vsaj 30 let star, pisanju in čitanju vešč ter imej v kaki avstrijski občini domovinsko pravico. Porotnik mora bivati vsaj eno leto v kaki občini in plačevati 20 K direktnega davka na leto brez doklade.

Na Koroškem je 33 odvetnikov in sicer v Celovcu 17, v Beljaku 5, v Trgu, Špitalu in Volšperku po 2, po eden pa v Šmohorju, Greifenburgu, Brežah, Št. Vidu in Velikovcu. Notarjev je sedaj 31, in sicer v Celovcu 3, v Beljaku 2, pri ostalih okrajnih sodiščih pa po eden.

ŠOLSKO NADZORSTVO.

Ljudske šole nadzorujejo: Krajni šolski svet, okrajni šolski svet in deželni šolski svet. Delokrog in sestavo teh oblasti določujejo na podlagi državnih zakonov za vsako kronovino posebni deželni zakoni.

A. Krajni šolski svet.

Krajni šolski svet nadzoruje ljudske šole, ki se vzdržujejo popolnoma ali deloma ob državnih, deželnih ali občinskih sredstvih, in obstoji iz zastopnikov cerkve, šole in občine. Sveta dolžnost krajnega šolskega sveta je, da zastopa šolsko občino v vseh gospodarskih in pravnih stvareh, ki se tičejo šole, zlasti pa pri obravnavah o ustanovitvi in razširjanju šol in o zidanju šolskih prostorov. Dolžan je skrbeti, da se izpolnjujejo šolski zakoni in ukazi višjih šolskih oblasti in da se uredi po teh zakonih in ukazih primerno šolstvo. Člani krajnega šolskega sveta imajo pravico, priti v šolo, da se prepričajo o stanju šole. Na šolah, kjer je več učnih moči, ima krajni šolski nadzornik pravico, da je pričujoč pri učiteljski konferenci.

Udje krajnega šolskega sveta volijo izmed sebe predsednika in namestnika na tri leta.

B. Okrajni šolski svet.

Okrajni šolski svet ima višje nadzorstvo nad ljudskimi šolami v svojem okraju. Šolski okraji v Korotanu se po svojih okoliših ujemajo s političkimi. Mesto Celovec je poseben šolski okraj.

Člani okrajnega šolskega sveta so: 1. Predsednik političnega okrajnega glavarstva kot predsednik. 2. En duhovnik za vsako veroizpoved, ki šteje v okraju črez 2000 duš. Tistega duhovnika določi škofijski ordinarijat oziroma senijorat. 3. Trije zvedenci v šolstvu, ki jih izvoli okrajna učiteljska skupščina. 4. Trije člani, ki jih izbero župani dotičnega okraja. 5. Okrajni šolski nadzornik.

Okrajni šolski svet se shaja najmanj po enkrat v mescu na posvetovanje. Za veljavno sklepanje mora biti navzoča večina članov. Pritožbe zoper razsodbe okrajnega šolskega sveta rešuje deželni šolski svet.

Minister za bogočastje in nauk imenuje za vsak okraj enega okrajnega šolskega nadzornika za dobo šestih let. Nadzornik vodi okrajne učiteljske skupščine in ima dolžnost, nadzorovati pouk in ogledovati šole. Okrajni šolski svet in okrajni šolski nadzornik ima naslov „cesarski kraljevi“. Na Koroškem je 8 okrajnih šolskih nadzornikov.

C. Deželni šolski svet.

C. kr. deželni šolski svet je najvišja šolska oblast v deželi za vse šole.

Deželni šolski svet tvorijo: 1.) deželni predsednik; 2.) dva poslanca deželnega odbora; 3.) poročevalec za upravne in gospodarske šolske stvari; 4.) deželni šolski nadzorniki; 5.) katoliški in protestantovski duhovnik; 6.) dva člana učiteljskega stanu; 7.) poslanec občinskega zastopa stolnega mesta.*

* Pod številom 3., 4., 5. in 6. navedene člane imenuje cesar.

Seje deželnega šolskega sveta so ali redne ali izredne. Stvari, zastran katerih se mora izreči kaka razsodba ali izročiti ministrstvu kako mnenje ali nasvet, se obravnavajo zborno, vse druge pa se rešijo pod osebno odgovornostjo predsednikovo, ki mora v vsaki seji deželnemu šolskemu svetu naznaniti naredbe, ukrenjene v tem času.

Pritožbe zoper razsodbe deželnega šolskega sveta se morajo nasloviti na ministrstvo in vložiti pri deželnem šolskem svetu v 14 dneh po objavi razsodbe. Deželnih šolskih nadzornikov posebni poklic je, da imajo pri nadzorovanju šol naravni vpliv na pedagoško-didaktične posle šol, da vodijo izpite, da čuvajo nad poslovanjem šolskih ravnateljev, okrajnih in krajnih šolskih svetov. Deželni predsednik pa sme za posamezne slučaje izročiti opravila te vrste tudi drugim članom deželnega šolskega sveta. Nadzorniki poročajo o tem svojem poslovanju deželnemu šolskemu svetu, a ta poroča naučnemu ministrstvu.

PREBIVALSTVO PO NARODNOSTI IN VERI.

Imena krajev, gora, voda, travnikov, njiv in gozdov po Korotanu nam pričajo, da je bival nekdaj po celem Korotanu slovenski rod. Ko pa so prišli naši pradedje koncem 8. stoletja pod tujo oblast, so se začele meje vedno bolj krčiti in manjšalo se je število slovenskega ljudstva.

Pri zadnjem ljudskem štetju leta 1900. so našteli na Koroškem vsega prebivalstva 367.324 in med temi samo 90.495 Slovencev, a 269.960 Nemcev.

Do leta 1860. sta se govorila oba deželna jezika po celem Korotanu, kajti do tega leta so pošiljali gospodarji iz vseh nemških krajev otroke na »menjo« v slovenske kraje, kjer so se poznejši posestniki naučili slovenskega jezika.

Leta 1880. so tvorili Slovenci v Korotanu vzlic takozvani „nepristranski“ uradni štetvi 29·38% vsega prebivalstva; leta 1890. je bilo Slovencev že samo 27·98%. Nazadovali so za 1·4%; število Slovencev se je zmanjšalo samo za 1222. Leta 1900. so našteli Slovencev še 24·63% vsega prebivalstva. Razlika v odstotkih znaša v desetih letih 3·35, v dvajsetih letih pa 5·75%. Število Slovencev se je skrčilo od leta 1890. do 1900. za celih 11.535, od leta 1880. pa za 12.757, dočim je narastlo število Nemcev od leta 1890. do 1900 za 15.328, od leta 1880. pa za 28.375. Število Slovencev se je skrčilo od leta 1880. za 12·47%, število Nemcev pa pomnožilo za 11·74%. Število prebivalstva sploh pa je narastlo od leta 1880. samo za 5·33%, komaj za 18.594 ljudi. Odkod so tedaj vzeli Nemci svoj prirastek, ki znaša 9781 ljudi več nego splošni prirastek prebivalstva v deželi in kam je izginilo 12.757 Slovencev?

Uradno štetje nima prave vrednosti že iz navedenih dejstev ne, posebno pa zato ne, ker je nemogoče, da bi se bilo število Slovencev sploh zmanjšalo, saj je primeroma veliko več novorojencev med Slovenci kakor med Nemci. Slovencev je gotovo še dandanes nad 120.000 v Korotanu. Vzrok temu umetnemu naraščanju nemškega prebivalstva moramo iskati v tem, da so našteli leta 1900. v nekaterih občinah zelo veliko Nemcev, dočim jih je bilo tam leta 1880. ali leta 1890. prav malo ali pa prav nič.

V Smerčah pri Zili, kjer ni nobenega pravega Nemca, so jih našteli leta 1880. 4%, l. 1890. 6%, l. 1900. pa 28%; v Kostanjah leta 1880. samo 1%, leta 1900. pa 70%; v Žihpolju leta 1880. samo 1%, leta 1890. 2%, l. 1900 45%; v Medborovnici leta 1880. 0%, leta 1900. pa 69%; v Vrbi leta 1880. 27%, leta 1900. pa 100%; v Št. Kandolfu leta 1880. 4%, leta 1900. pa 69%; v Črnem Gradu leta 1880. 0%, leta 1890. 41%, leta 1900. pa 59%; v Rikarji Vasi leta 1880. 48%, l. 1890. 5%, leta 1900. pa 54%.

V resnici v vseh navedenih krajih ni 10% pravih Nemcev in zato velja o ljudskem štetju na Koroškem ravno to, kar piše Björstjerne Björnson meseca sušca leta 1908. v „Münchner Zeitschrift“ o Madjarih:

»Ich bin aus einem freien Volke, das sich selbst regiert, und weder in diesem noch in einem anderen nordischen Volke kennt man Wahlbetrug. Ein Volk bei der Wahl betrügen, wäre in unseren Augen dasselbe, wie ihm das Trinkwasser vergiften.

Gefälschte Wahlen — was für eine gesetzgebende Versammlung kann daraus entstehen? Und eine solche Versammlung — was für Gesetze wird sie geben? Und was wird aus der Moral der Leute, die solche Gesetze vollziehen?

Mit der magyarischen Statistik, die jeden zum Magyaren macht, der magyarisch sprechen kann, ist nicht zu rechnen etc.“ [1])

---

[1]) Dr. Wutte opravičuje v Carinthii št. 5—6 nenavadni naraščaj nemškega občevalnega jezika, pri tem pa zamenja nemški terorizem pri štetju z nemško kulturo.

Občevalni jezik domačega ljudstva po ljudskem štetju iz leta 1900.

	površje v km²	slovenski	nemški	drugi	v resnici Slovencev	v resnici Nemcev	število hiš
Mesto z lastnim statutom Celovec .	6·18	1671	21.503	119	5671	17.503	1096
Glavarstvo Beljak	1445·38	21.129	42.586	149	27.629	36.086	9513
„ Celovec	1477·08	20.969	44.028	46	29.469	35.528	9065
„ Špital	2771·27	1	44.820	7	1	44.820	7337
„ Šmohor	824·94	4460	13.512	2	6960	11.012	2841
„ Št. Vid	1486·99	90	52.057	12	590	51.557	6991
„ Velikovec	1316·73	40.877	9994	8	48.877	1994	8229
„ Volšperk	998·93	1298	41.460	2	2298	40.460	5931
Skupaj . . .	10.327·50	90.495	269.960	345	121.495	238.960	51.003

Poleg Slovencev in Nemcev je v deželi nad 6500 tujcev, zlasti Italijanov.

Po veri je na Koroškem 346.663 katoličanov t. j. 94·3%, 20.394 protestantov t. j. 5·5%, 212 židov t. j. 0.06%, 31 pravoslavnih t. j. 0·008% in 24 brezvercev.

Veroizpoved.

Občevalni jezik	stan	katoliška	grškoorijentalska	protestantska	židovska	druga
slovenski . .	moški	43.734	—	56	—	—
	ženski	46.647	—	58	—	—
	skupaj	90.381	—	114	—	—
nemški . . .	moški	122.742	9	9.543	63	10
	ženski	127.569	4	9.967	43	10
	skupaj	250.311	13	19.510	106	20
drugi . . .	moški	3.539	14	533	69	4
	ženski	2.197	4	237	37	—
	skupaj	5.736	18	770	106	4
skupaj		346.663	31	20.394	212	24

Poklic in opravilo prebivalstva.

1038 duhovnikov, redovnikov in redovnic;
4424 vojakov;
11.510 uradnikov, učiteljev, zdravnikov, notarjev, advokatov, umetnikov, pisateljev in pisačev;

9183 v zavodih, pripravljalnicah za odgojo in poklic;
3400 hišnih in rentnih posestnikov;
54.206 brez določenega poklica;
214.465 kmetovalcev, živinorejcev, drvarjev, ribičev;
79.098 rudarjev, obrtnikov in trgovcev.

Družinsko razmerje.

Mesto s svojo upravo in glavarstva	stan	neoženjeni	oženjeni (omožene)	vdovcev (vdov)	ločeni	razporočeni
Celovec (mesto)	moški	9466	2829	261	15	—
	ženski	7800	2776	1099	38	—
	skupaj	17266	5605	1360	53	—
Beljak	moški	22299	8947	898	17	5
	ženski	21910	8983	2604	26	4
	skupaj	44209	17930	3502	43	9
Celovec	moški	23221	7822	919	17	1
	ženski	24204	7800	2144	73	1
	skupaj	47425	15622	3063	90	2
Šmohor	moški	5900	2550	293	—	—
	ženski	6202	2530	699	5	—
	skupaj	12102	5080	992	5	—
Špital	moški	15766	5576	647	5	—
	ženski	16158	5578	1519	8	1
	skupaj	31924	11154	2166	13	1
Št. Vid	moški	20988	4997	546	13	1
	ženski	20211	4928	1373	8	1
	skupaj	41199	9925	1919	21	2
Velikovec	moški	17287	6648	799	9	1
	ženski	17931	6751	1786	3	1
	skupaj	35218	13399	2585	12	2
Volšperk	moški	15444	5866	493	5	—
	ženski	14511	5834	1270	3	—
	skupaj	29955	11700	1763	8	—
Skupaj	moški	130371	45235	4856	81	8
	ženski	128927	45180	12494	164	8
	skupaj	259298	90415	17350	245	16

Razmerje odrastlega moškega in ženskega prebivalstva:

Mesto s svojo upravo, glavarstvo	Od 100 oseb						Od 100 rojencev leta 1900 je bilo nezakonskih
	moškega spola črez 24 let starih je			ženskega spola črez 24 let starih je			
	neoženjenih	oženjenih	ločenih in vdovcev	neomoženih	omoženih	ločenih in vdov	
Mesto Celovec .	47·64	47·71	4·65	58·26	29·61	12·13	62·07
Šmohor	33·65	59·51	6·84	48·91	39·97	11·12	28·90
Beljak	35·51	58·48	6·01	48·59	39·75	11·66	30·98
Špital	43·72	50·38	5·90	55·17	35·19	9·64	38·03
Celovec	46·06	48·17	5·77	56·66	33·75	9·59	46·53
Št. Vid	59·22	36·67	4·11	64·30	27·88	7·82	56·02
Velikovec . . .	42·60	51·17	6·23	53·26	36·94	9·80	33·57
Wolfsberg . . .	44·33	51·31	4·36	52·02	39·39	8·59	34·23
Skupaj . .	44·78	49·78	5·44	54·82	35·29	9·89	41·07

Nezakonskih otrok je bilo leta 1900. na Kranjskem 6·46 %, v Istriji 3·82 %, na Solnograškem 25·29 %, na Češkem 13·15 %, na Spod. Avstrijskem 23·96 %.

Leta 1880. je bilo na Koroškem 46·3% nezakonskih otrok. Na leto je okoli 1700 porok in 11500 novorojencev (5600 dečkov in 5900 deklic). Na leto jih umrje 9410. Ljudstvo se pomnoži na leto za 0·6%.

Gostost ljudstva po občinah.

Prebivalci	Šmohor	Špital	Beljak	Celovec	Št. Vid	Velikovec	Volšperk	Skupaj
do 500	4	6	1	3	2	1	4	21
500—1000	14	14	10	15	8	5	13	79
1000—1500	4	12	3	15	11	8	12	66
1500—2000	2	4	4	12	3	11	2	38
2000—2500	—	2	5	4	8	—	2	21
2500—3000	—	2	—	3	1	4	2	12
3000—3500	—	—	2	—	1	1	—	4
3500—4000	—	—	4	—	—	—	—	4
4000—4500	—	—	—	—	—	1	1	2
nad 4500	—	1	1	1	1	—	1	5

KRATEK PREGLED DEŽELNE ZGODOVINE.

Današnji Korotan nima sedanjega obsega še 100 let. Zgodovinske izkopine v Toplicah pri Beljaku, na Napoleonovem Travniku, na Bregu pri Rožaku, v Gorni pri Zili, kakor tudi nekatera imena gora in voda nam kažejo, da so prebivali tu v najstarejših časih pred Rimljani, že v hallštattski dobi, različni narodi, ki so imeli že precej razvito kulturo. Grobišča na Gosposvetskem Polju in v Tiburniji nam svedočijo, da so Rimljani razširili v deželi prosveto in ustanovili mnogo

cvetočih mest, ki so pa izginila za preseljevanja narodov, ko so drli razni divji narodi skozi Korotan proti jugu ali pa se naselili začasno v njem.

V 6. stoletju se pojavijo v deželi in v Pusti Dolini na Tirolskem Slovenci kot mogočen narod. Kdaj so prišli v deželo in v kakem številu, ni dognano. V Pusti Dolini so prišli v dotiko z Bavarci. Posledica tega je bila, da so prišli v odvisnost mogočnejših Bavarcev, odkoder se jim je oznanjevalo krščanstvo; s krščanstvom pa je prišel tuj vpliv, tuji priselniki — germanizacija. — Leta 788. podjarmi Karel Veliki Bavarce in z njimi Slovence, razdeli njih dežele v krajine ali komitate, nadomesti polagoma domače kneze s tujimi ter določi Dravo za mejo med solnograško nadškofijo in oglejskim patrijarhatom. Leta 976. loči cesar Oton II. od Bavarskega Korotan ter mu nadene naslov vojvodina Korotanska, ki je obsegala sedanji Korotan, velik del Štajerske, Pusto Dolino in Kranjsko, ki je bilo združeno s Korotanom od leta 976—1076. V 10. in 11. stoletju so postala tudi obmejna okrožja samostojne krajine ter se ločile od Korotana, ki je izgubil vsled tega svoj prejšnji pomen. Dobili so pa poleg tega v deželi obširna posestva solnograški nadškofje, brizinski, bamberški in krški škofje, samostani in cela vrsta posvetnih grofov in knezov. Od leta 1077—1122. so vladali Korotanu Eppenšteinci, od leta 1122—1269. pa Šponheimci. Najslavnejši vojvoda šponheimski je bil v slovenski zgodovini znani Bernard (1202—1256.). Po smrti Bernardovega sina Urha III. (1269) je dobil Korotan sorodnik Šponheimcev, češki kralj Otokar II. Stalni vladarji so prišli šele leta 1335. s Habsburžani. Do tega časa so vladali v deželi Otokar II. do 1276., Filip, brat Urha III. do 1282., Habsburžan Albert do 1286., do leta 1335. pa Tirolski grofje.

Po smrti vojvode Henrika I. (1335) so dobili Korotan Habsburžani in Oton Veseli je bil po starih šegah slovesno ustoličen 2. malega srpana leta 1335. na Gosposvetskem Polju za Koroškega vojvodo.

V 15. stoletju so plenili in požigali večkrat po deželi Turki. Leta 1500. odklopi od Korotana cesar Maks I. Pusto Dolino ter jo združi s Tirolsko in leta 1518. postane Celovec

glavno mesto v deželi. V mnogih koroških rudokopih so delali navadno rudarji iz Saske, Bavarske in Švabske, ki so prinesli poleg nemškega duha, nemških šeg in navad tudi protestantsko vero v deželo, ki se je razširila kmalu po večjem delu dežele in izginila skoro popolnoma, ko so poklicali leta 1600. jezuite v Celovec. Vsled mnogih davkov v 30letni vojni je trpel mnogo Korotan in blagostanje prebivalcev se je povzdignilo šele s kupčijo s Trstom, ko so izboljšali cesti črez Ljubelj in Koren (l. 1728.). Za kmetijstvo je skrbela Marija Terezija, ki je ustanovila l. 1764. Kmetijsko družbo in odkupila od bamberških škofov leta 1759. njih posestva ter jih združila z deželo. Jožef II. je odpravil samostane v Osojah, Podkloštrom, Vetrinju, v Št. Pavlu i. dr. (v Št. Pavlu so benediktinski samostan obnovili zopet l. 1809.) ter priklopil velikovsko okrožje lavantinski škofiji. Od leta 1859., ko so premestili škofovski sedež lavantinske škofije v Maribor, je združena cela dežela pod enim škofom.

Mnogo je trpela dežela za francoskih bojev in marsikateri junak je storil junaško smrt za domovino v tujini. Vsled sekularizacije leta 1803. so posestva solnograških nadškofov in brizinskih škofov združili z deželo.

Francozi so zasedli začasno deželo leta 1797. in leta 1805. Po schönbrunnskem miru leta 1809. je ustanovil veliki Napoleon Ilirijo; k njej je poleg drugih pokrajin pripadal tudi Zgornji Korotan od leta 1809.—1813. Ko so premagali skupni evropski vladarji Napoleona, je dobil cesar Franc I. z drugimi deželami tudi Korotan nazaj.

Po nesrečnih vojnah leta 1859. in 1866. je postalo Koroško mejna dežela proti Laški ter dobilo v strategičnem, političnem in kupčijskem oziru veliko važnost. Velikega pomena so zgradbe mnogih železnic v deželi, po katerih je postal Korotan na vse strani odprt svetovnemu prometu.

KRAJEPIS.

Koroško je razdeljeno v političnem oziru v 7 glavarstev, eno mesto s svojim statutom in 252 občin. V deželi je 11 mest, 27 trgov in 2856 vasi.

Mesta so: Celovec, Beljak, Št. Vid, Velikovec, Pliberk, Breže, Volšperk, Št. Lenart, Št. Andraž, Strassburg in Sovodje. Trgi so: Spod. Dravograd (Traberk), Guštanj, Železna Kapla, Labud, Št. Pavel, Grebinj, Reichenfels, Stari Dvor, Kotorče, Hüttenberg, Motnica, Gradež, Krka, Weitensfeld, Trg, Paternijon, Millštatt, Špital, Sachsenburg, Greifenburg, Zgor. Bela, Zgor. Dravograd, Muta, Šmohor, Trbiž, Naborjet in Pontabelj (Tabelj).

Deželno glavno mesto.

Celovec[1]) (450 m) ob Glini ima nad 25.000 prebivalcev ter se razprostira na vznožju 584 m visoke Križne Gore v veliki ravnini, ki jo omejujejo na severu Šenturška in Šentmagdalenska Gora, na zahodu Vrbsko Jezero, na jugu Zadnica, na vzhodu pa Svinška Planina.

Mestno ozemlje meri 618 ha ter ima 148 ulic, cest in trgov. Mesto je razdeljeno v 8 okrajev in ti so: I., II., III. in IV. mestni okraj, 5. šentvidski okraj, 6. velikovški okraj, 7. vetrinjski okraj in 8. beljaški okraj.

Prvič omenja trg „Chlagenuurt“ vojvoda Ulrik II. koncem 12. stoletja v neki listini in leta 1279. se omenja že kot mesto; obsegalo je tedaj poleg nekaterih ulic samo Župnijski in Stari Trg. Ostanke zidovja najstarejšega mesta vidiš lahko še dandanes pri mestni župnijski cerkvi. Mesto ima več lepih cerkva, krasnih poslopij, 1120 hiš in 8 tovaren.

Najstarejša cerkev je mestna župnijska cerkev, ki so jo bili sezidali že leta 800; dne 4. grudna leta 1690. jo je podrl potres deloma in dobila je današnje lice že leta 1697. Stolnico so postavili protestantje od leta 1582. do 1593. ter jo prepustili za protireformacije jezuitom; leta 1670. zgrajeno cerkev Sv. Duha imajo uršulinke; benediktinsko so postavili leta 1613. frančiškani ter jo prepustili l. 1807. benediktincem; večina ostalih cerkva je nastala v 17. in 18. stoletju.

Izmed spomenikov je važen monumentalni vodnjak na Novem Trgu (bazen, zmaj in krepek Korošec), ki so ga

[1]) Nemško ime „Klagenfurt“ nima nič opraviti z nemško razlago „Glanfurt“, ampak je skoro gotovo samo prevod slovenskega imena Celovec — pravilno Cvelovec, kakor izgovarjajo to ime še dandanes na Goriškem. (Vendar še etimol. slov. „Celovca“ ni popolnoma jasna).

izklesali iz kloritovega skrilavca na Križni Gori in ga postavili na sedanjem mestu leta 1636.; vzhodno od vodnjaka je Marijin kip iz l. 1686. v spomin zmage nad Turki, zahodno od vodnjaka pa kip Marije Terezije, ki so ga odkrili v prisostvovanju cesarjeviča Rudolfa 4. malega srpana leta 1873. Na Trgu Sv. Duha je leta 1689. postavljeno znamenje Sv. Trojici v zahvalo, da je ponehala huda kuga, v Rossbacherjevi hiši pa okameneli ribič. Na Senenem Trgu je leta 1781. postavljeni kip sv. Florijana, ki spominja na požare v mestu v letih 1514., 1535., 1636., 1723. in 1777. Na Kardinalskem, poprej Knezovem in tudi Živinskem Trgu je mramornati obelisk, ki ga je dal postaviti kardinal Salm leta 1807. v spomin požunskega miru i. dr.

Imena ulicam so nadeli večinoma po imenitnih in zaslužnih možeh: Ahacljeva ulica je dobila ime po slovitem slovenskem naravoslovcu iz Slomškove dobe, ki se je bil narodil v Gorinčicah v Rožu in ima svoj spomenik na vrtu c. kr. kmetijske družbe v Celovcu; Pavličeva ulica je imenovana po škofu Pavliču iz Medborovnice, Pernhartova ulica po slavnem slikarju gorskih panoram iz Medgorij, Wulfenova ulica po naravoslovcu in jezuitu baronu Wulfenu iz Belgrada, Košatova cesta po komponistu Košatu iz Vetrinja i. dr.

V Celovcu je sedež deželnega predsednika, knezoškofa, raznih oblastev, deželnega zbora, trgovske in obrtnijske zbornice, kmetijske družbe, družbe Sv. Mohorja, italijanskega podkonzulata, garnizijskega sodišča, pehotnega brigadnega poveljstva št. 12, dopolnilnega okrajnega poveljstva št. 7, štabne postaje 17. polka i. t. d. V Celovcu so razna društva, razni učni in dobrodelni zavodi i. t. d.

Celovec ima svoj zakon ali štatut. Občinski zastop upravlja za Celovec obenem posle okrajnega glavarstva ter ima zato posebne uradnike ali magistrat.

Po veri je 96½% katolikov, drugovernikov pa 950, in sicer 775 protestantov, 145 židov in 30 drugovernikov in brezvercev. Po občevalnem jeziku je bilo leta 1900. v mestu samo 1671 ljudi z vojaštvom vred s slovenskim, 21503 prebivalcev z nemškim in 119 z drugimi občevalnimi jeziki ali

93% Nemcev in 7% Slovencev, dočim je bilo leta 1857. 9414 Slovencev in le 3419 Nemcev ali 63·70% Slovencev in 36·30% Nemcev.

Okoli mesta in v mestu je več lepih izprehajališč in drevoredov. Najlepši in najhvaležnejši izlet je do Vrbskega Jezera; nedaleč od mesta je zgodovinsko Gosposvetsko Polje, mnogo graščin, na Bregu ob Krki mestna elektrarna i. dr.

Po zgradbi karavanske železnice je Celovec najvažnejše prometno središče v deželi ter ima poleg centralnega kolodvora še na vzhodu državni kolodvor, na zahodu pa postajališče Lend ob kanalu.

Glavarstvo Volšperk.

Kdor hoče spoznati popolnoma slovensko ozemlje v Korotanu, ga mora prepotovati podolž in počez, ob periferiji in po njegovih najbolj oddaljenih dolinah, a včasi se mora celo povzpeti na osamljene griče ali pa celo na višje gore, da dobi splošno njegovo sliko.

H glavarstvu Volšperk in v sodni okraj Št. Pavel spadata samo dve deloma slovenski občini, Spodnji Dravograd in Labud.

Slovenska občina[1]) Spodnji Dravograd meri 5532 ha in ima 2588 prebivalcev in meji pri Sv. Magdaleni 32°45' v. d. na Štajersko. Od Sv. Magdalene nas pripelje državna cesta ob levem bregu Drave po enournem hodu do trga Spod. Dravograda, dočim se razprostirajo na obronkih Kozjaka, na pobočju Petelinka slovenske vasi: Sv. Duh, Velka, Kozji Vrh, Ojstrica, Gorica, Viča, Stari Grad, Rabenštein in že precej ponemčeni Št. Lovrenc.

Trg Spodnji Dravograd, čigar kolodvor je že na Štajerskem, ima jako ugodno lego in je zelo stara naselbina. Že za Rimljanov sta se križali tu dve važni cesti; v srednjem veku so povzdignili staro naselbino mogočni Auffenšteinci in tudi povzročili, da je dobila že v 13. stoletju trške pravice.

---

[1]) Pri zadnjih občinskih volitvah so zmagali slovenski okoličani; zato so sklenili deloma ponemčeni tržani, da ločijo trg od okolice.

Severno od Spod. Dravograda ležeči trg Labud je že skoro popolnoma ponemčen, le pri četrt ure od trga oddaljeni Farski Vasi, v Drumljah in na Magdalenski Gori se zaveda prebivalstvo še slovenske narodnosti.

Glavarstvo Velikovec.

Pri Drumljah ob državni cesti meji labudska občina na občino Rudo s 4235 ha in 1693 prebivalci, kajti del vasi spada že v občino Rudo, kjer sta župniji Ruda in Gorenče. Visoko nad Dravo, pod zarastlim hribovjem in na rodovitni planoti je vas Led in nedaleč stran pod Vižnoško Goro pa Radegunda z zelo staro podružnično cerkvijo, ki se imenuje prvič že leta 1091. Ob cesti, ki drži iz Velikovca oziroma Grebinja črez Dravo v Pliberk, je mala nad 100 let stara naselbina Lipica s fužinami barona Helldorfa, severno pa župnijska vas Ruda, kjer je bila ustanovljena župnija leta 1521.; zahodno od Lipice ob cesti v Velikovec sta Šmartno in Kanor. V bližini Rude imamo gradova Helldorf in Weisseneck, kjer je bil uničen leta 1293. zadnji potomec nekdaj mogočnih Heunburžanov ali Vobranov, grof Urh, ki je bil tast celjskega grofa Urha. Vzhodno od Rude loči hribovje Gaberje, kjer leži slovenska vas Gruča, slovensko ozemlje od nemškega.

Z vasjo Lipa se prične severno od Rude trška občina Grebinj, ki obsega 5272 ha in ima 3278 prebivalcev. Trg je dobil svoje ime po gradu, ki se je dvigal nad trgom nekdaj na 616 m visoki navpični skali. Grad Grebinj kot posest bamberških škofov se omenja že leta 1160.; leta 1759. ga je kupila cesarica Marija Terezija od bamberških škofov in prepustila grofom Eggerjem, ki sta jih podedovala barona Helldorfa. Grad je začel propadati v začetku 19. stoletja. Prebivalstvo v grebinjski občini je slovensko in se bavi radi razsežnih travnikov in njiv s poljedelstvom in živinorejo. Pol ure od trga je nekdanji premonstratenski samostan Klošter ali Grebinjski Klošter, ki so ga ustanovili leta 1236., odpravili pa leta 1782. V Kloštru sta dve stari cerkvi, obe polni zgodovinskih kipov; ena je romanska bazilika z go-

tiškimi in baroškimi oltarji, pri drugi je zvonik nad srednjo ladjo zgrajen v romanskem slogu, cerkev sama pa v gotiškem. Pokopališče je obdano z zanimivim zidovjem. Celo samostansko poslopje je ohranjeno še dovolj dobro in služi za župnišče in stanovanje logarju; tudi gostilna je v samostanu.

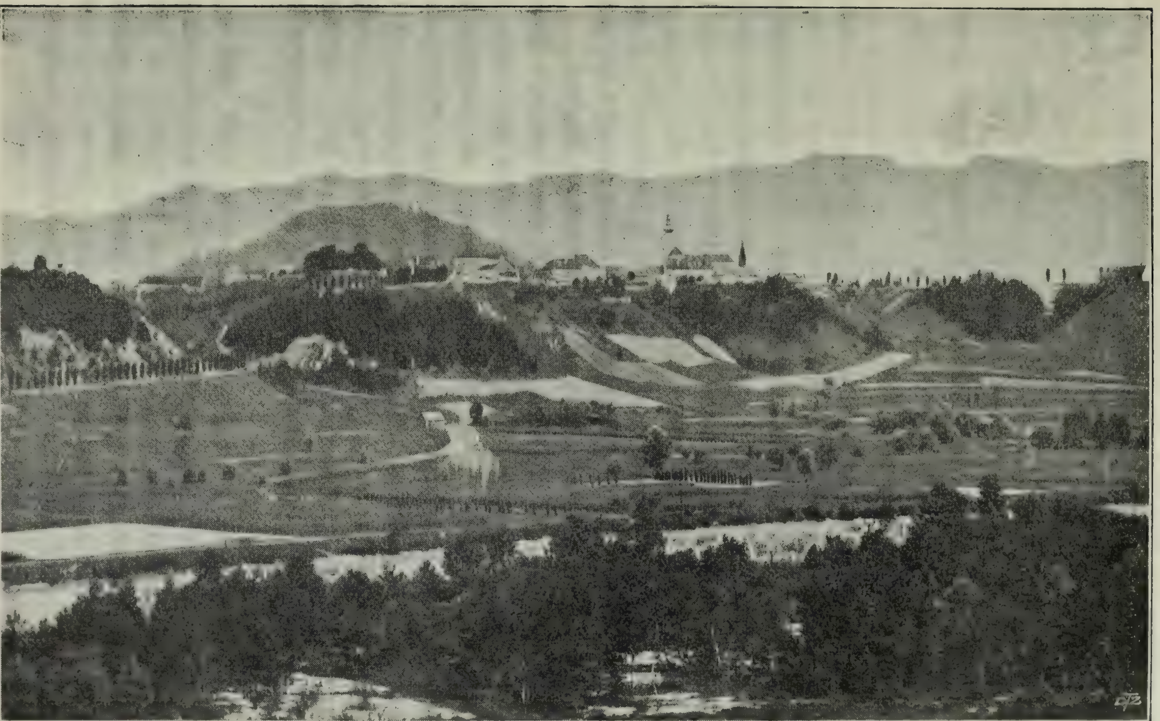
Severno od Grebinja so Djekše, ki obsegajo kot občina 5041 ha in imajo 1766 prebivalcev. Djekška občina se razprostira na pobočju Svinške Planine in spada pod tri župnije. Južno od Djekš je Čarovniški Vrh ali koroški „Blocksberg“, ki je znan izza preganjanja čarovnic in čarovnikov.

Kraj Djekše je jako star, kajti imenuje se prvič že leta 895., cerkev v Djekšah pa leta 1379., ki je trpela pozneje mnogo od Turkov in Ogrov in ima še sedaj visoko obzidje; enako obzidje ima cerkev v Krčanjah in Kneži. Severovzhodno od Djekš je župnija Gornje Krčanje (1049 m), kjer se omenja cerkev prvič leta 1238., župnija pa leta 1787. Sedanjo obliko je dobila cerkev leta 1518., ko so povečali prvotno kapelico Sv. Mihaela, jo zgradili v gotiškem slogu in okrasili znotraj z znamenitimi freskami; posebno originalna je slika sv. Družine.

Med Djekšami in Krčanjami leži najvišja župnija na pobočju Svinške Planine, Kneža (1161 m), z jako staro cerkvijo in nedaleč od precej ponemčene občine Pustrice, ki obsega 3502 ha in ima 1196 prebivalcev. Zadnja slovenska naselbina pod Svinško Planino je župnija Golovica (1127 m), ki spada deloma pod občino Pustrico, deloma pa pod Djekše.

V glavarstvu Št. Vid, in sicer v sodnem okraju Svinec živijo Slovenci v Mostiču ali pri Sv. Janezu na Brukli, v Bistrici, kjer je krasna gotiška cerkev s starimi slikami iz življenja našega Zveličarja, pri Sv. Valpurgi pri Svincu in Št. Lipšu. Župnija Št. Lipš se razteza v tri glavarstva: Št. Vid, Velikovec in Celovec. Mostič je železniška postaja ob Krčici, ima lepo lego na rodovitnih tleh in veliko tovarno za verige.

Južno od Mostiča sta v koroški zgodovini znameniti in obsežni občini Važenberk (5992 ha, 2871 prebivalcev) in Vobre (2862 ha, 1499 prebivalcev), ki segata do Velikovca. Občina Važenberk se razteza od Drave do Sv. Gregorja ob Krki, Vobre pa od Djekš do Velikovca. Grad Važenberk

Fot. A. Beer v Celovcu.

VELIKOVEC.

stoji na 120 m visokem griču in je sedaj lastnina grofov Christalniggov. Vzhodno je Sv. Lampret (662 m), kjer stoji mala cerkvica v sredi razpadlega rimskega svetišča, ki je bilo posvečeno Jupitru. Cerkve pri Sv. Lampretu, pri Št. Juriju in Št. Marjeti so zelo stare, kajti ustanovila jih je že blažena grofinja Hema leta 1043.; pri Št. Juriju je grad Frankenštein, pri Št. Marjeti pa Telenberg. Razvaline okoli Trušenj so ostanki starih slovenskih gradov, ki jih omenja cesar Arnulf v neki listini leta 895. Grad Zgornje Trušnje je prešel v zadnjem času v slovenske roke.

V Vobrah[1]) so sredi vasi na malem griču grajske razvaline nekdaj mogočnih Vobranov, nad Vobrami pa razvaline starega grada Rauterburga. Leta 1303. ustanovljena gotiška cerkev v Vobrah je znamenita po krasnih in starih ornamentih kakor tudi cerkev pri Sv. Štefanu pri Trušnjah. Od Vober drži cesta mimo Spod. Trušenj skozi Ošenco proti Velikovcu. Vzhodno od Velikovca je občina Št. Peter na Višinjah (Vašinjah) (2990 ha, 1205 prebivalcev) z razsežnim razgledom na Peč ali Peco in Podjunsko Dolino.

Velikovec (461 m, 1098 ha in 2606 prebivalcev) leži na diluvijalni terasi velike ravnine. ki se razprostira od Vrbskega Jezera do Pliberka in od Svinške Planine do Karavank. Velikovec ima predmestja: Celovško predmestje, grebinjsko predmestje in Velikovec. Mesto je zidano nepravilno, kakor druga stara mesta, in ima več uradov, tri pivovarne in električno razsvetljavo. Živahno gibanje po ulicah je le v tržnih dnevih, zlasti pa na velika sejma, na dan sv. Ruperta in sv. Miklavža.

V listinah se imenuje Velikovec leta 1147. kot trg, leta 1254. pa prvič kot mesto ter je bil začetkoma last šentpavelskega samostana, toda že koncem 13. stoletja je bilo mesto last deželnega kneza, ki mu je podelil mnogo važnih pravic. V srednjem veku je preživelo mesto burne čase, kajti leta 1293. so se bojevali v mestni bližini sinovi tirolskega grofa Majnarda in grof Urh Vobranski.

---

[1]) Vobre ali Vovbre, koren obr; nemški Haimburg nastal iz Heunburg — Hunnenburg.

Vojvoda Viljem je pomnožil mestu pravice in mu podelil leta 1405. skladišče za labudsko železo; cesar Friderik III., na katerega spominjajo v mestu razni napisi, je podelil mestu leta 1443. vinsko skladišče in leta 1470. je otvoril sijajno v Velikovcu veliki deželni zbor. Za turških in ogrskih navalov sta veliko trpela mesto in okolica. V protestantski dobi je deloval v mestu predikant Jurij Wieser in pridobil za novo vero skoro vse prebivalce, ki so ostali protestantje do leta 1600., ko je hodila od kraja do kraja znana katoliška izpreobrnjevalna komisija. Leta 1690. je porušil velik del mesta hud potres; v 16. stoletju, posebno pa leta 1715. je divjala po mestu huda kuga. Veliko je trpelo mesto v francoskih vojnah. Leta 1809. je dal požgati nadvojvoda Ivan most črez Dravo, ko se je umikal pred Francozi proti Dunaju. Mesto je začelo nazadovati nekaj že tedaj, ko so zgradili cesto črez Ljubelj in oškodovali promet črez Jezersko, še bolj pa v novejšem času, ko se je ognila mesta železnica. Zahodno, 10 minut od mesta je jako stara župnija in cerkev, ki jo je posvetil že škof sv. Virgilij v 8. stoletju. Blizu cerkve je Ciril-Metodova šola, ki pa vsled bližine mesta in ker nima pravice javnosti, ne more posebno uspevati. [1])

Velikovška okolica je jako slikovita in jo pregledaš najlaže ali z Brankovce ali pa s sosednega Křižnega Griča. Jugozapadno od Velikovca je občina Tinje (1319 ha, 609 prebivalcev) z mogočnim proštovim gradom, kamor prideš od glavne ceste ali mimo Humbrega ali pa mimo Črnega Grada, ki ga je zgradil leta 1339. Konrad Auffenšteinski. V Tinjah (463 m), kjer je župnik inful. prošt velikovškega kolegijatnega kapitlja, se imenuje župnija že leta 1115.; sedanja župnija sega v občine Tinje, Važenberk, Grabštanj in Pokrče ter ima 1612 prebivalcev. Blizu Tinj je bil stari Dravski Dvor, ki se omenja že leta 860.

Vse občine južno, severno in vzhodno od Pliberka in južno od Drave spadajo pod sodni okraj Pliberk (Plibrk). Ob koroško-štajerski meji je trška občina Guštanj s sosesko in gradom Ravne (398 m, 88 ha in 1179 prebivalcev), ki je last grofov Thurnov. Nad trgom, ki ima lepo lego ob Meži

[1]) S šolskim letom 1910. dobi pravico javnosti.

in za prebivalce pa rudarje in tovarniške delavce, je grad Javornik. V tovarnah grofa Thurna na Ravneh (Streiteben) izdelujejo jeklo (do 30.000 met. stotov na leto) in vojaško municijo. Južno od Guštanja v romantični dolini je občina Kotlje (450 m, 1936 ha in 1984 prebivalcev), ki se omenja leta 1367. kot last oglejskega patrijarhata. Zahodno od vasi Kotlje je Kačji Grad, blizu gradu pa stara gotiška cerkev Sv. Mohorja; na jugu, na vznožju Uršule, v Podgori je svetovnoznana alkalična ogljikova slatina „Rimski vrelec“ z udobnim letoviščem. Rimski vrelec je bil znan že Rimljanom ter se rabi uspešno kot zdravilo zoper protin ali skrnino in slabo prebavljanje; ima tedaj slične lastnosti kakor rogaška slatina.

Zapadno od Guštanja ob Meži in ob južni železnici je velika občina Prevalje (427 m, 5622 ha in 4038 prebivalcev), kjer so zgradili bratje Rosthorn leta 1823. cinkarno, ki pa je z bližnjimi premogovniki v Lešah prišla kmalu v last alpinsko-montanske družbe. Ker je pa osredotočila alpinska družba svoje tvornice v Donavicu, je že leta 1897. znatno omejila izdelovanje železa in strojev v Prevaljah ter vse skupaj prodala s premogovniki v Lešah leta 1900. grofu Hencklu, ki pa se zanima bolj za premogovnike v Lešah in gleda, kako razpada zidovje nekdanjih fužin v Prevaljah. Vsled tega trpi občina v gmotnem oziru mnogo, ker mora podpirati različne za delo nesposobne ljudi doma in v tujini, ki imajo v Prevaljah domovinsko pravico. Alpinska družba si je napolnila žepe in šla, plačevanje za nekdanje svoje sedaj izčrpane delavce in njih družine pa je prepustila slovenski soseski, ki to prenaša težko, pa si ne more pomagati. Celo dolino okoli Prevalj je napolnjevalo nekdaj jezero, na kar nas spominja še dandanes župnija Farska Vas ali Devica Marija na Jezeru, kjer je jako stara in prostorna cerkev in se omenja kot župnija že leta 1341.

Severno od Prevalj in Guštanja in južno od Drave so na pobočju Strojne trdne slovenske občine: Št. Danijel (688 m, 2279 ha, 775 prebivalcev), Tolsti Vrh (720 m, 2574 ha, 1387 prebivalcev) z alkalično-murijatično slatino, Ljibeliče (453 m, 4389 ha, 1984 preb.) z jako staro župnijsko cerkvijo

(l. 1154) in Žvabek (462 m, 1199 ha, 520 preb.). Jugozapadno od Prevalj leži ob Meži po svojih svinčenih rudnikih in grof Thurnovi tvornici za jeklo znana občina Možica (491 m, 4475 ha, 1659 preb.), še više ob Meži pa obširna občina in kot letovišče znana vas Črna (575 m, 9783 ha, 1818 preb.), kjer koplje svinec Plajberška unija; severno od Peči in Topice so Ljibuče (496 m, 4129 ha in 1721 preb.) in Bistrica (502 m, 4935 ha, 1854 preb.), ki se razteza do Pliberka; nad Pliberkom je občina Blato (480 m, 4159 ha, 1492 prebivalcev) z zavedno in veliko vasjo Vogrče.

Pliberk (Plibrk) (474 m, 271 ha, 945 preb.) je mesto ob Bistrici na severo-vzhodnem koncu Podjunskega Polja, med gričem Libičem (623 m) in Strojno (1054), na vznožju grof Thurn-Valesassinovega gradu, ki ima velikanske in krasne angleške nasade.

Mesto Pliberk ima predmestja: Grad, grajsko predmestje, guštanjsko predmestje, Pliberk in velikovsko predmestje. Pliberk je priljubljeno letovišče in križišče cest v Črno, Spodnji Dravograd, Labud, Grebinj, Velikovec, Sinčo Vas, Št. Mihel in Železno Kaplo. Mesto je znano po svojih mrzlih zimah in je dobilo svoje ime po svinčenih rudnikih v bližini, kjer sta kopala samostana šentpavelski in sekovski svinec in nekaj srebra. Trg Pliberk je dobil že začetkom 13. stoletja mestne pravice in bil last mogočnih Vobranov. Za Vobrani so dobili mesto Auffenšteinci leta 1293. ter ga obdržali do leta 1368., ko sta se uprla zadnja Auffenšteinca zoper Habsburžane. Posledica tega upora je bila, da je prišlo mesto v neposredno habsburško oblast, ki so ga pa prodali leta 1601. grofom Thurn-Valesassina. Grofa Thurn-Valessasini, ki ima pri Štihu veliko pivovarno, ima Pliberk zahvaliti, da so zgradili železnico v njegovi bližini. Ker nima Pliberk nobene obrti, je odvisen liki Velikovec v vsakem oziru od bogate slovenske okolice.

Po večjem delu Podjunskega Polja se razprostira sodni okraj Dobrla Vas in obsega občine: Klobasnico (538 m, 3518 ha, 1071 prebivalcev), Žitaro Vas (503 m, 3678 ha, 1514 preb.), Galicijo (438 m, 3869 ha, 1071 preb.), Rikarjo Vas (527 m, 3609 ha, 1865 preb.), Škocijan (446 m, 2263 ha, 1186

preb.) in Dobrlo Vas (496 m, 6506 ha, 2695 preb.). Mimo Klobasnice je držala stara rimska cesta iz Celja proti Gosposvetskemu Polju. Zahodno od Klobasnice je bila rimska naselbina Juenna, sedaj Podjuno, kjer so izkopali v zadnjem času različne sohe, kamene, napise, orodje i. dr. Ne daleč od Podjune se razdeli pot; ena drži proti jugozahodu mimo vinskih nasadov in Rosenbergovega grada Ženeka, kjer se je rodil leta 1493. za protestantsko dobo in za jugoslovansko književnost zaslužni baron Ivan Ungnad, in skozi Žitaro Vas mimo Miklavca v Železno Kaplo, druga pa severozahodno proti Dobrli Vasi, ki je najstarejša naselbina v Podjunski Dolini.

Po smrti grofa Kacelina leta 1154., ki je bil sezidal cerkev iz gradiva starih razvalin v Dobrli Vasi, so dobili cerkev in njegovo graščino v last avguštinci. Najslavnejši opat je bil Lenart Hodiški, ki je utrdil pozneje kot solnograški nadškof posebno vpliv solnograške nadškofije v Korotanu. Nadvojvoda Ferdinand (poznejši cesar Ferdinand II.) je podaril samostan in cerkev z obširnimi posestvi jezuitom leta 1603.; ko so odpravili jezuitski red leta 1773., je prišel samostan v last koroškega študijskega fonda; leta 1809. pa so ga dobili sedanji posestniki, šentpavelski benediktinci. Samostan je obdan še dandanes z mogočnim, starim zidovjem in cerkveni stolp stoji na samem; cerkev je zidana v poznogotiškem slogu s krasnim presbiterijem in gotiško kripto. Marijin kip v glavnem oltarju so dobili iz Podjune, kjer je predstavljal v rimskih časih boginjo Juno. Bogato je opremljena v cerkvi ženeška kapelica z raznimi slikami, spomeniki Jurija in Krištofa Ungnada, ki sta se odlikovala v turških bojih. V kapelici je spomenik leta 1544. v Dobrli Vasi umrlega prošta Andreja Lohnerja, ki si je dal postaviti spomenik štiri leta pred smrtjo. Ob Klopinjskem Jezeru pri Škocijanu sta Perečica in Grad, kjer se je porodil leta 1683. koroški zgodovinar jezuit Marko Hanzič, leta 1717. pa učeni göttweihski opat Magnus Klein. Preko Škocijana drži pot v Kamen in Mohljiče v občini Rikarja Vas, ki je znana po svojih premogovnikih.

Še dandanes živi v Kamnu med ljudstvom več pripovedek in legend o davnih časih.

Na gradu Kamen je živel zelo bogat grof Albuin s svojo soprogo, ki je ustanovil tudi cerkev v Mohljičah, kjer je pokopan v stranski kapeli. Ker je upravljala po njegovi smrti njegova soproga Hildegarda bogoljubna dela, se je ohranil spomin na njo med ljudstvom do današnjega dne. Ljudstvo jo časti pod imenom dobra Agata in zato obdarujejo vsako leto 5. svečana, na dan sv. Agate, reveže z jedili in pijačo. Pokopali so jo v grajski kapelici, sedanji cerkvi v Kamnu. Nadvojvoda Ferdinand je dal prepeljati leta 1605. ostanke pobožne Hildegarde deloma v Gradec, nekaj pa so jih shranili v cerkvi v Kamnu. Na gomilo grofa Albuina so leta 1450. postavili malo leseno cerkvico, ki jo je izrezljal mojsterski neki benediktinec iz Št. Pavla v desetih letih. Mojstersko delo, mohljiška skrinjica za svetinje, so razstavili na dunajski svetovni razstavi leta 1873. ter jo potem prenesli v muzej za zgodovinske in umetniške spomenike na Dunaju.

Iz Mohljič nas vodi ravna pot v Galicijo, a strma v Apače, kjer so navadno preživeli nekdanji mohljiški redovniki poletje. Apače imajo gorsko lego z dalekosežnim razgledom na obirskem pobočju. V cerkvi hranijo krasno sliko, ki jo je slikal ali Albert Dürer ali pa Luka Kranah. Iz Apač drži pot proti vzhodu na vznožju Obirja mimo Miklavca in pod komendo nemškega viteškega reda, Reberco, v slikovito Belsko Dolino, v sodni okraj Železna Kapla, ki obsega trško občino Železno Kaplo (558 m, 223 ha, 1115 prebivalcev) Belo (843 m, 22995 ha, 2976 preb.) in Jezersko (905 m, 6862 ha, 676 preb.). Železna Kapla je znano letovišče in severno izhodišče za potovanje v Karavanke in Kamniške Alpe. Kapela Sv. Mihaela, odtod ime Kapla, se omenja v letih 1050. do 1065. kot last briksenskih škofov, leta 1106. pa že kot župnija. Sedanjo župnijsko cerkev so zgradili v 15. stoletju; hrani dragoceno gotiško srebrno monštranco iz leta 1629., kelih pa iz leta 1538. Kraj se je imenoval začetkom samo Kapla, šele v novejšem času je dobil po železnem obrtu pridevek „Železna". V 14. stoletju je bilo tu skladišče za labudsko železo, ki so ga vozili črez Jezersko na jug, kar je zavidalo Kapli mesto Celovec, ki je nameravalo preložiti ves koroški promet proti jugu črez Ljubelj; nastali so prepiri in homatije

med Celovcem in Kaplo in tedaj so utrdili Kaplo na severni strani ter imenovali utrdbo „Kremljico“. Tedaj so nastale tudi različne pesmi kakor: „Oh, ti preljuba Kremljica, ti si naša zabranica“, sedaj poje navadno ljudstvo v čast Mariji Devici v Trnju, ki je znana božja pot: „O, ti preljuba kraljica, ti si naša zabranica“ i. dr.

Vojvoda Leopold III. je podelil Kapli pravico, da je smela trgovati z morsko soljo. Leta 1473. so požgali in razdejali Kaplo Turki. V istem času je podelil cesar Friderik III. Kapli trško sodstvo in grb. V trgovinskem oziru je jel pešati trg leta 1650., ko so popravili cesto črez Ljubelj, a povzdignil se je zato železni obrt, ki pa je prenehal popolnoma v zadnjem času. Dandanes cvete nekoliko še v trgu lesna obrtnost, izdelovanje papirja, na pobočju Obirja pa kopljejo svinec. Tujski promet so znatno povzdignili leta 1902., ko so otvorili ozkotirno železnico Sinča Vas—Železna Kapla.

Na jugovzhodni strani, 13 km od Železne Kaple, je na poti v Solčavo podružnica Št. Lenart (1330 m). Ljudstvo se okoli Železne Kaple peča navadno z živinorejo, drvarstvom in le malo s kmetijstvom, kajti zemlja jim rodi le jarico in rž. Večino gozdov je pokupil grof Thurn-Valesassina, ki je tudi lastnik grada Hagenega pri Kapli, kjer je alkalično-murijatična litijeva slatina „Carinthia“. Cerkev pri Št. Lenartu je zanimiva zaradi romarjev, ki prihajajo sem, zaradi Turkov, ki so se klatili tu, in zaradi vojaških begunov, ki so se skrivali po onih krajih. Podružnična cerkev je precej prostorna ter opeta okoli in okoli v visokosti 2 metrov z železno verigo. Veriga je baje sestavljena iz brzd turških konj. Nekdaj, tako pripoveduje ljudstvo, so pridrli Turki do Št. Lenarta in krmili svoje konje pri velikem oltarju; od Št. Lenarta so drli baje črez Ovčevo, misleč, da je tam že Polje (tako imenuje ljudstvo Podjunsko Polje), a se pri tem vsi pobili v skalovju. Iz konjskih brzd so naredili verigo in jo ovili okoli cerkve, konjske podkve pa so nabili na cerkvena vrata; v resnici je nabitih 5 takih podkev na severnih, 7 pa na zahodnih vratih.

Fot. o. Met. Schneditz.

ŽELEZNA KAPLA.

Taka cerkev je na Uršulski Gori pri Prevaljah, ki je tudi opeta z verigo. Takšne cerkve so bile namreč pribežališča za preganjane hudodelce.

Mladi fantje so častili sv. Lenarta kot pomočnika vojaškega stanu. K Št. Lenartu so pribežali vojaški beguni, ki so se potem skrivali po strminah in v votlinah na Ovčevi. Še dandanes kažejo jame, kjer so se skrivali v sredi preteklega stoletja fantje, ki so jih lovili, da bi jih vtaknili v vojake.

Sv. Lenartu pripisujejo tamošnji prebivalci posebno varstvo pred tatovi. Nekoč so šli Črnjani krast k Riglniku (blizu Bele) ter se posmehovali grede mimo cerkve rekoč: „Lenart, le pojd' pomagat, mi gremo krast k Riglniku"! In glej, niso mogli naprej. — Na stenah v cerkvi je polno votivnih tablic.

Ob državni cesti, 9 km južno od Železne Kaple je znano kopališče in letovišče Bela z železnato in čisto alkalično slatino (Johannesquelle). Oba vrelca se rabita zlasti zoper bledico, ledvične in ženske bolezni.

Iz Bele drži strma cesta črez Jezerski Vrh (1218 m), odkoder se nudi popotniku krasen razgled na Jezersko, Jezersko Kočno, Kranjski Storžič in v romantično Jezersko Kotlino.

Prebivalci gorskih letovišč Zgor. in Spod. Jezerskega (jezerski magnatje) so v narodnem oziru bolj probujeni, v gmotnem pa bolj premožni nego njihovi rojaki na severni strani prelaza, ki tvori prav za prav naravno mejo med Koroško in Kranjsko, ter se tudi nosijo kakor pravi Kranjci.

Zapadno od Železne Kaple, na vznožju Obirjevem so 1/4 ure dolge Obirske Tesni, ne daleč od Obirskega (893) pa je obirska alkalična slatina.

Glavarstvo Celovec.

Iz romantične Belske Doline prideš lahko z Obirskega črez Šajdo (1066 m) nad Setičami (1925 m) do najbolj narodne slovenske občine Sele (950 m, 7503 ha, 1007 preb.) in iz Sel skozi obrtne Vajdiše ali Bajdiše do Borovelj, ali pa kreneš po boljši poti iz Železne Kaple nazaj v Apače in

ŠT. LENART NAD ŽELEZNO KAPLO.

Fot. A. Knafelc.

potem skozi nekdaj obrtno Borovnico pod Črnim Vrhom (1690 m) v občino Vesco (690 m, 4379 ha, 1154 preb.) in župnijo Šmarjeto v Rožu in dalje mimo narodnih Glinj v Borovlje, kjer se združita obe poti. Glinje so imenitna in premožna vas v občini Medborovnica (427 m, 1517 ha, 1101 preb.) v boroveljskem sodnem okraju in rojstna vas krškega škofa Jakoba Pavliča († 1827.).

Ustanovili so Borovlje (466 m, 3094 ha, 2543 preb.), kjer so razne puškarne, c. kr. preizkuševalnica za ročno strelno orožje, strokovna šola za puškarski obrt, slovenska posojilnica, razni uradi i. dr., Kranjci, ko so bili uničili v 13. stoletju plazovi in skalovje trg Ljubelj. Leta 1558. je poklical cesar Ferdinand I. mnogo hollandskih puškarjev v Borovlje, jim podelil različne pravice ter položil s tem temelj sedanjemu puškarskemu obrtu.

Iz Borovelj prideš skozi Dobrovo in mimo Oblasserjeve pivovarne Podgoro v občino in obrtni kraj Podljubeljem (518 m, 2207 ha, 1440 preb.), za vasjo pa k romantičnemu prepadu Kotelj.

Pri Št. Magdaleni (759 m) poleg Hudičevega Mosta se loči od državne ceste črez Ljubelj stranska pot v najlepšo dolino v Karavankah, v Poden, kjer se razprostira po svinčenih rudnikih nekdaj sloveča gorska občina Slovenski Plajberk (945 m, 4813 ha, 899 prebiv.).

Zapadno od Borovelj je stara in nekdaj vsled izdelovanja kužuhov imenitna vas Kožentaver ali Kožentavra, malo više pa jako stara župnija Kapla, ki se omenja kot taka že leta 1169. Ob novi železnici leži občina Svetna Vas (439 m, 2111 ha, 972 preb.) in župnija Št. Janž, kjer hranijo v stari, toda čedni in prostorni cerkvi (l. 1169.) zanimivo sliko, ki spominja na divjanje in požiganje Turkov po Korotanu leta 1492. Na vznožju Žingarice, Vranjice in Sen ali Sin prideš skozi Podsinjo Vas v Bistrico in dalje v Sveče. Po železnem obrtu je znana Bistrica (495 m, 5120 ha, 1751 preb.) že od nekdaj in se razprostira na bregovih šumeče Bistrice na koncu Medjega ali Medvedovega Dola. Poleg graščine in 552 m visoko stoječe cerkvice vidiš spomenik, ki so ga postavili v spomin 5. in 6. kimavca leta 1813. v

Fot. o. Met. Schneditz.

OBIRSKA SOTESKA.

boju s Francozi padlim avstrijskim vojakom. Največja vas v bistriški občini so Sveče, kjer se je rodil dne 13. listopada 1813. Andrej Einspieler, oče koroških Slovencev.

Preko 320 korakov dolgega humperškega mosta pridemo iz boroveljskega sodnega okraja v celovškega, ki je še enkrat tako obsežen (57608 ha, 38051 preb.) in ima brez Celovca skoro štirikrat toliko prebivalcev kakor boroveljski. Visoko nad mostom stoji v občini Kotmara Vas (556 m, 2543 ha, 1407 preb.) stari humperški grad (584 m), ki so ga nanovo po nesrečnem potresu leta 1348. sezidanega dobili od cesarja Maksa I. v last leta 1514. koroški baroni Dietrichšteini; leta 1623. si ga prilastijo štajerski grofje Stubenbergi, leta 1861. pa zopet grofje Dietrichšteini. Z bogato opremljenega gradu se nudi obiskovalcu slikovit razgled po celem Rožu. Tu se vije deroča Drava, delajoč več otokov, izpodjedajoč južni breg Zadnice, ki je zato skoro navpičen, razlivajoč se črez desni breg in uničujoč mnogo sveta. Ob Dravi vidiš mnogo jezov, ki pa dokazujejo, sem in tja raztrgani, da je „Drava svoja frava".

Pri gradu se združita zopet nova in stara cesta, ki sta se ločili pri Kanonenhofu, severovzhodno od stare župnije Kotmare Vasi (l. 1203.) in stare njene podružnice Sv. Kandolfa (l. 1248.). Zapadno od Kotmare Vasi, na južnem pobočju Zadnice ali Gorà (Hurà) se razteza nekdaj po svojem pletarstvu v Rožu sloveča občina Bilčovs (565 m, 2044 ha, 777 preb.), severozahodno od Bilčovsa pod Turijo in pod premogovitimi Klopicami pa je mala srenja Vrhnja Vesca (651 m, 911 ha, 429 preb.)

Na vzhodni strani od humperškega grada je ob državni železnici občina in župnija Žihpolje (552 m, 2432 ha, 899 preb.), kjer je stara že leta 1144. v listinah omenjena, tudi Kranjcem znana, dvozvonična romarska cerkev. Na vzhodnem koncu Zadnice sta med mnogimi seli najvažnejši vasi Radiše (746 m, 1936 ha, 726 preb.) in Medgorje (Migarje) (568 m, 2697 ha, 1056 preb.), ki sta tudi občini. V Spodnjih Medgorjah se je porodil 6. malega srpana leta 1824. znani slikar gorsklh panoram Marko Pernhart, ki je kot pastirček pohajal šolo v Tinjah, kjer ga je našel koroški zgodovinar Hermann;

priporočil ga je goriškemu nadškofu Lušinu, ki je bil rodom slovenski Korošec.

Na severni strani Zadnice, na prostornih lokah reke Krke, je občina Grabštanj (417 m, 3929 ha, 2029 preb.) z razvalinami grada Reichenaua. V Grabštanju se je leta 1727. rodil slovenski pisatelj misijonar Ožbald Gutsmann, ki je umrl v Celovcu leta 1790. V 17. stoletju sezidani grad v Grabštanju je last kneza Orsini-Rosenberga, kakor tudi velikanska opekarna. V okolici so gradovi v Lasinju, na Bregu, v Pokinu, moderna gotiška romarska cerkev je v Dolini, ne daleč od Tinjskega Mosta pa vas Lipje, kjer se je rodil nekdanji goriški nadškof Lušin. Stara je proštija Podkrnosom, ki jo je ustanovil koncem 9. stoletja vojvoda in poznejši cesar Arnulf; podaril ji je več posestev, ki so spadala poprej h gradu Podkrnosom. Cerkev Sv. Martina Podkrnosom se imenuje že leta 861. Blizu vasi so razvaline starega grada, ne daleč pa divjeromantična soteska z malim slapom in alpinsko cvetano. Podkrnos spada pod občino Žrelec (427 m, 2346 ha, 1256 preb.), kamor vodi iz Celovca leta 1713. nasajeni lipov drevored in kjer ima grof Goeß grad z mnogimi starinskimi spomeniki. V Žrelcu je dvozvonična, v baroškem slogu zgrajena romarska cerkev in tovarna za bicikle.

Jugozahodno od Celovca leži v zelenju letovišče in občina Vetrinj (454 m, 1809 ha, 1297 preb.). Kraj se omenja že leta 890. z imenom Vitrino; leta 1142. je Šponheimec Bernard ustanovil cistercijenski samostan in ga podaril francoskim redovnikom iz samostana Villers l' Abbaye. Leta 1347. je umrl v Vetrinju znani zgodovinar opat Janez Vetrinjski. Burne čase je imel prestati samostan za turških in ogrskih napadov, kmečkih uporov in za reformacije; Jožef II. je odpravil leta 1786. samostan in ustanovil eno leto pozneje posvetno župnijo. Samostansko poslopje je kupila rodbina Moro ter ga preuredila za tovarno za sukno, ki slovi sedaj po celi državi in ima največ odjemalcev v vojaštvu. Nekdanja samostanska cerkev ima veliko starih spomenikov v stranskih hodnikih, dragocenih slik, lepo gotiško kapelo in lep, v baroškem slogu izrezljan veliki oltar. Poleg cerkve je velik in senčnat park; na južni strani, malo oddaljena, je po-

družnica Zakamen, ki je bila poprej samostojna župnija (od leta 1264. do leta 1787.), na zahodu pa Jezerek, kjer je Kneippovo zdravilišče z mrzlo vodo.

Med hribovjem Sekiro in Piramido, na južnem bregu Vrbskega Jezera in Zadnico leži po mostičarskih naselbinah znamenito Hodiško Jezero in občini Škofliče (570 m, 3513 ha, 1334 preb.) in Hodiše (541 m, 3960 ha, 1671 preb.). Od Hodiš se je ločila v zadnjem času v narodnem oziru nezavedna in zelo stara vas Ribnica z nekaterimi soseskami ob Vrbskem Jezeru ter postala samostojna občina. V Hodišah je grad kneza Rosenberga in jako stara romanska cerkev, ki se omenja leta 1237. kot lastnina spodnjedravogradskega kapitlja, leta 1242. pa že kot samostojna župnija.

Po Ljubljanski cesti prideš iz Vetrinja do celovške predmestne župnije in občine Št. Rupert (443 m, 754 ha, 2965 preb.), kjer je dandanes ljudstvo že močno ponemčeno, a cerkveni jezik je še vedno nemški in slovenski. Malo boljše je v narodnem oziru v sosedni občini v Št. Petru ob Glini (440 m, 805 ha, 1525 preb.), v rojstnem kraju slavnega fizika Štefana. V Št. Petru je artilerijska vojašnica, v Kazazah pri Št. Petru pa smodišnica, samostan gospa dobrega Pastirja in dekliška rešilnica.

Na Bregu, 10 km od Celovca, je ob Krki mestna elektrarna, ki ima 2700 konjskih sil in razsvetljuje celo celovško okolico. Zadnja svetilka je v Došanjčah (Töschling) ob Vrbskem Jezeru, ki je oddaljen od elektrarne 25 km. Nasproti elektrarne, na desnem bregu Krke, se razprostira občina Trdnja Vas (440 m, 1057 ha, 806 preb.). V Trdnji in Blažnji Vasi so imeli svoja posestva Edlingerji, ki so umeščali po starih šegah in navadah koroške vojvode. Ne daleč sta grada Hrastovca in Marienhof v Goricah, kjer je mlekarska šola za Korotan. Na levem bregu Krke, nad Jadovskim močvirjem, ob nekdanji rimski cesti je velika občina Pokrče (465 m, 3101 ha, 1535 preb.), dalje proti zahodu pa Sv. Tomaž (482 m, 2721 ha, 1508 preb.) s staro in znamenito cerkvijo. V okolici je več gradov, obrtni Frajdenberk in slovenska župnija Timenica, ki se imenuje kot župnija že leta 1216. ter sega v pet občin: Sv. Tomaž, Otmanje, Pokrče, Gospa-

Sveta in Mostič. V narodnem oziru nezavedna je sosednja občina Otmanje (610 m, 1636 ha, 793 preb.), ki se razteza na vznožju in pobočju po dalekosežnem razgledu znane Št. Magdalenske Gore (1056 m), kjer stoji poleg razvalin rimskega svetišča romarska cerkev. Župnijsko cerkev v Otmanjah sta ustanovila brata Otmanjska Engelšalk in Rahvin v 12. stoletju, posvetil pa jo je krški škof Roman leta 1134.

Žalostno sliko v nazadovanju slovenskega naroda v Korotanu nam podaja sosednja, v slovenski zgodovini sloveča župnija in občina Gospa Sveta (505 m, 3433 ha, 2080 preb.), kjer je bilo nekdaj središče slovenskega življa. Po vsem Gosposvetskem Polju so v zadnjih letih izkopali različne rimske spomenike [1]), pa tudi take iz srednjega veka in renesančne dobe. S takimi zanimivimi spomeniki je okrašena sedanja kapiteljska cerkev, ki ima polno različnih slik, napisov in znamenj, ki svedočijo, da ima slavne in burne čase za seboj. Tam, kjer je sedaj sirotniščnica in romarska kapelica, je bilo po sporočilih bivališče škofa sv. Modesta, ki je posvetil leta 753. romarsko kapelico; to je povzdignil potem slovenski knez Hotěmir za prvo v svoji kneževini. V severnem zvoniku dvozvonične cerkve je znamenit, 118 stotov težki zvon, ki so ga ulili leta 1687. Gospa Sveta je še dandanes imenitna božja pot, kamor zahajajo tudi Slovenci iz Kranjskega in Štajerskega. Tam imajo usmiljene sestre iz Zamsa na Tirolskem zasebno dvorazredno dekliško šolo z javno pravico in delavnico, ki jo pohajajo nekoliko tudi deklice iz slovenskih krajev.

Velikega pomena za Slovence in slovensko zgodovino je Gospa Sveta zaradi vojvodskega stola, ki stoji še dandanes na istem prostoru, kakor nekdaj, namreč ob državni cesti med Varpjo in Modrinjo Vasjo, dočim ne stoji več knežji kamen na nekdanjem svojem mestu, ampak je shranjen v muzejskem poslopju v Celovcu, kjer priča kot narodna svetinja, kako si je nekdaj slovenski narod sam umeščal svoje vojvode.

Da se širi nemštvo najbolj okoli glavnega mesta, nam dokazujejo nekdaj slovenske, sedaj večinoma nemške okoliške

---

[1]) Prof. Novotny z Dunaja je odkril v preteklem letu tla rimskemu svetišču, ki je bilo široko 60 m in 90 m dolgo.

občine: Annabichl (508 m, 1532 ha, 1628 preb.), Št. Martin v Dolu (483 m, 1241 ha, 876 preb.), Dihuriče (583 m, 1095 ha, 766 preb.), Blatnigrad (503 m, 2415 ha, 1441 preb.) in Št. Martin pod Kalvarijo pri Celovcu (448 m, 739 ha, 1298 preb.). V slovenski zgodovini večkrat imenovanem Blatnem Gradu je bil pred 70 leti za župnika slovenski pisatelj Urban Jarnik in tedaj je bil kraj še popolnoma slovenski.

Blizu Kalvarije pri Celovcu je vojaško strelišče in grad Sokolovo (Zigguln), v Št. Martinu zavod usmiljenih sestra za idijote in v Otočah pa rešilnica za dečke.

Vsled bližine glavnega mesta, še bolj pa vsled živahnega tujskega prometa napreduje v zadnjem času čudovito hitro na severnem obrežju Vrbskega Jezera germanizacija. O slovenski narodni nezavednosti in mlačnosti nam povesta veliko občini Kriva Vrba (460 m, 1704 ha, 756 preb.) in Poreče (458 m, 1321 ha, 1208 preb.), kamor prihaja vsako leto na tisoče tujcev. Poreče so svetovnoznano klimatično zdravilišče za nervozne, na prsih in grlu bolne ter slabotne ljudi. Tudi Kneippovo zdravilišče z mrzlo vodo je v Porečah. Nad Krivo Vrbo pri župniji Breza je grad Dražinica, ki nudi dalekosežen razgled po Vrbskem Jezeru, južnih obronkih Krških Alp in po Karavankah..Na pobočju Kalina (1045 m) je občina Dholica ali Št. Martin nad Dholico (687 m, 2886 ha, 1516 preb.), ki leži v celovškem glavarstvu najbolj proti zapadu. Župnija Dholica se omenja prvič leta 1319. in v Dholici je župnikoval od leta 1555—1590. znani zgodovinar Jakob Unrest, ki je spisal koroško in avstrijsko kroniko. V tej občini se širi narodna malomarnost le v onih krajih, ki ležijo v bližini Vrbskega Jezera: na Žagi, Sekulcah, Tibičah in Došanjčah.

Glavarstvo Beljak.

Na zahodnem pobočju Osojskih Tur in nad Vrbskim Jezerom in Dravo sta občini Kostanje (793 m, 2073 ha, 1005 preb.) in Wernberg (569 m, 2909 ha, 2330 preb.). Kostanje leže v rožaškem sodnem okraju, imajo poznogotiško cerkev iz 16. stoletja ter so najsevernejša župnija v zahodnem delu slovenskega ozemlja in segajo celo preko vrha

Fot. A. Beer v Celovcu.

OTOK S POGLEDOM NA POREČE.

proti Osojskemu Jezeru. V Drabosnjah se je rodil leta 1767. ljudski pesnik Andrej Šuster vulgo Drabosnjak, ki je založil nekaj prevodov, pred vsem pa svoj originalni ABC. Bil je samouk in je zlagal pesmi tudi med oranjem; imel je zato na vsakem koncu njive stolček s papirjem in svinčnikom, da je zapisal, kar si je namislil za brazdo. Njegove pesmi prepeva ljudstvo še sedaj po onih krajih.

Južno od Zgornjih Vogljič so razvaline Hrastnika (871), dedne graščine grofov Khevenhüllerjev. Razsežnejša in po čebelarstvu znana je v beljaškem sodnem okraju wernberška občina s tremi župnijami; dobila je svoje ime po gradu Wernbergu nad Dravo in Škocidolom, kjer je tudi župnikoval slovenski čebelar Ivan Sumper.

Strmški grofje so zgradili v 11. stoletju grad Wernberg in ga kmalu potem prepustili šentpavelskemu samostanu, ki je živel v prijateljstvu z bamberško škofijo. Ker so šentpavelski opatje podpirali vpliv bamberških škofov, tedanjih posestnikov mesta Beljaka in okolice, se je leta 1227. Wernberga polastil tedanji koroški vojvoda Bernard, ki je nameraval zgraditi blizu Wernberga most črez Dravo, da bi odvzel Beljačanom in bamberškim škofom dobičkonosno trgovino z Benečani. Preložiti je hotel glavni promet na svoje ozemlje preko Dobrave, Dičje Vasi in Brnice. Nastal je vsled tega boj, v katerem je sicer vojvoda Bernard zmagal, a opustil je proti denarni odškodnini nameravano preložitev glavne ceste. Po izmrtju Šponheimcev so dobili grad Wernberg bamberški škofje in ga prodali v 16. stoletju Khevenhüllerjem. V sedanjem obsegu je zgradil grad leta 1576. tedanji deželni glavar baron Juri Khevenhüller. Od Khevenhüllerjev je kupil Wernberg leta 1672. osojski opat Kaponik in ga zaradi zdrave lege namenil za poletno bivališče osojskim benediktincem, ki so sezidali lepo obednico, sedaj konjski hlev, in jo opremili kakor tudi kapelico in prelatsko dvorano s krasnimi in dragocenimi slikami; najlepša dvorana je v prvem nadstropju, kjer vidiš podobe osojskih opatov. Grad je sedaj lastnina grofov Schoenfeldov in je znan po svojem razgledu.

Severovzhodno od Wernberga je stara vas in župnija Domačale z modernimi nasadi in gradom grofa Rosenberg-Wagensperga. Strmec ali Št. Juri (733 m) je najlepša slovenska župnija na Koroškem glede krajevne lege in razgleda. Na strmem griču s krasnim in razsežnim razgledom po celem Korotanu je prostora le za cerkev in mežnarijo. Zapadno od cerkve so razvaline strmškega gradu, ki ga je razdejal leta 1457. cesar Friderik v boju z vojskovodjo zadnjega celjskega grofa, Janom Vitovcem, čigar last je bil tedaj grad.

Na zahodni obali Vrbskega Jezera leži po celem svetu znano letovišče in občina Vrba (450 m, 692 ha, 641 preb.), malo nad Vrbo pa župnija Dvor (548 m); omenja se ondotna romanska cerkev prvič že leta 1175., kot župnija pa leta 1410. Preko Dvora je držala stara rimska cesta iz Viruna v Santicum in dalje proti Akvileji.

Južno in zahodno od Vrbe je občina Loga Vas (526 m, 2871 ha, 2223 preb.), ki se razprostira po treh župnijah: Loga Vas, Lipa in Št. Ilj. Najstarejše vasi v občini so: Želpreče s staro gotiško cerkvijo iz leta 1282., Trebinja in Št. Ilj, kjer se je rodil leta 1827. čebelar in župnik Ivan Sumper. Mnogobrojna prazgodovinska grobišča so izkopali na desnem bregu Drave, v občini Rožak (483 m, 4071 ha, 1732 preb.). V vasi Rožak ali prav za prav Pri Fari so razni uradi: Rožak se imenuje le z lipovim drevoredom obdani grad kneza Lichtenšteina. Poleg grada je grajski zverinjak in razvaline starega Rožaka ali Roža (Ras) z razglednim stolpom. Za zverinjakom je jako stara naselbina Breg s prazgodovinskimi grobišči. Slovenski vitezi Rožaka ali Roža, ki se kot grad omenja leta 833., so imeli tudi bogata posestva okoli in nad sedanjo vasjo Podgradom ali Št. Jakobom v Rožu. Približno nad sedanjim Karavanskim Predorom, na pobočju Gradčenice ali Gradašce je stal stari Ras ali Rož, ki je dal celi dolini ime, in tam je tudi bil dedni grad Rožaških vitezov, ki so stali leta 1227. na strani vojvode Bernarda v boju z bamberškim škofom in izumrli že v 14. stoletju. Zapadno od Rožaka je po svojih rudnikih nekdaj sloveča vas Št. Martin, jugozahodno so Ledinice, južno pa Št. Janž, Št. Peter in Št. Jakob ali Podgrad (540 m, 7862 ha, 2931 preb.). Št. Jakob

se imenuje samo župnijska cerkev na hribčku, ki se kot župnija imenuje že leta 1169., dočim je pravo ime za vas Podgradom, kakor imenuje še dandanes vas Št. Jakob ljudstvo, ker leži pod nekdanjim gradom Rožem ali Rasom, ki je stal nad sedanjo Podrožčičo ali Fužinami, kjer vidiš še dandanes lahko njegove razvaline. Podgrad ali Št. Jakob je trdna slovenska občina z impozantnim župniščem — nekdanja last osojskega samostana — ki hrani mnogo starih in dragocenih slik v župniški kapelici. Nad Podgradom ali Št. Jakobom so ob novi železnici po pripovesti o „Záliki“ ali o „Miklnovi Zali“ znane Slatne, ne daleč stran pa Leše, kjer se je rodil leta 1828. slovenski slovničar in soustanovitelj „Družbe sv. Mohorja“ Anton Janežič. Uro hoda od Št. Jakoba je župnija in stara božja pot Podgorje (l. 1542.), ki ima znamenito gotiško cerkev in lepo izrezljan stranski oltar, ki so ga podarili Dunajčani v zahvalo rešitve pred Turki leta 1683.; obljubili so sicer Dunajčani za turške oblege zlatega, a dali so po oblegi le lesenega. Visoko nad vasjo je po legendah zveličane Heme sloveča kapelica „Naše preljube Gospe“.

Zapadno od Podgrada je vas Št. Peter, kjer je postavil župnik Ražun z darili slovenskih rodoljubov krasno ljudsko in gospodinjsko šolo. Cerkev v Št. Petru je zelo stara in se imenuje že leta 1171. kot „ecclesia sancti Petri sub arce Ras“. Cerkveno stavbišče je bilo vpisano do najnovejšega časa v deželno desko.

Od Baškega Jezera, ob Dobravi do Drave in Zile se razprostira občina Zila (520 m, 2209 ha, 1468 preb.) z mejno slovensko župnijo istega imena ali pa tudi Marijo na Zili. Župnija na Zili se imenuje že leta 1261. Impozantna in od daleč vidna gotiška cerkev ima na zunanji strani mnogo romanskih podob, znotraj pa lepo izrezljane oltarje iz 16. stoletja, dobro restavrirane podobe iz Marijinega življenja, stare orgle i. dr.

Preko lok ob Zili drži pot v staro mesto Beljak (veljak) (508 m), ki je priklopilo sedaj sebi občino Št. Martin (850 ha + 6570 ha in 9690 + 4605 preb.).

Rimska naselbina Villa ad aquas se po listinah ne da dokazati, pač pa se imenuje ta kraj Uillac v neki listini kralja

Fot. A. Beer v Celovcu.

ŠT. JAKOE V ROŽU.

Karlmana 9. kimavca leta 878. kot precejšnja naselbina. Leta 979. podeli cesar Oton II. dvor Villac z gradom in cerkvijo seben-briksenskemu škofu Albuinu, Henrik II. pa leta 1007. novoustanovljeni bamberški škofiji, ki je obdržala mesto in okolico skozi 752 let. Ko je cesar Henrik IV. leta 1060. podelil naselbini trške in carinske pravice, je postal Beljak že v 12. stoletju bogato kupčijsko mesto, ki je posredovalo živahno kupčijo med Benetkami in severnimi pokrajinami. V času najboljšega blagostanja so se naselile v mestu bogate patricijske družine, kakor Khevenhüllerji, Grotta, Senussi, Fuggerji i. dr., na katere spominjajo še dandanes krasni spomeniki v prostorni župnijski cerkvi Sv. Jakoba in njenih stranskih kapelicah. Nesrečni potres leta 1348. je uničil večji del mesta, cerkev in zasul mnogo prebivalcev. Prestrašeni prebivalci so hoteli zapustiti nesrečno mesto in ostali so nazadnje le na prigovarjanje bamberškega škofa Friderika, ki jim je obljubil znatno podporo in poslal nove priselnike z Bavarskega in Švabskega. V letih 1476. in 1478. je beljaška okolica grozno trpela po Turkih, ki so jih pa leta 1492. pri Veliki Vasi (Völkendorf) nad Beljakom porazili Slovenci popolnoma.

Od leta 1502.—1516. je živel v Beljaku pri svojem očetu slavni kemik in zdravnik Filip Theophrastus Bombastus Paracelsus. V 16. stoletju je prestopilo meščanstvo k novi veri, ki so jo navdušeno oznanjevali predikantje in 7 beljaških visokošolcev, ki so pohajali v letih 1504.—1544. wittenberško vseučilišče. Šele 24. vinotoka leta 1600. je pridobil sekovski škof Martin Brenner meščanstvo s silo in grožnjami za katoliško vero. Od 26. velikega travna pa do 13. malega srpana leta 1552. je na svojem begu pred Moricem Saskim cesar Karel V. bival v mestu, in sicer v sedanji Pipanovi hiši na trgu.

Nekaj po mnogih in velikih požarih v letih 1524., 1606., 1679., 1784., po veliki povodnji leta 1567., po potresih leta 1572., 1690., po kugi leta 1569. in 1630., še bolj pa po odkritju nove poti v Indijo okoli Afrike je začelo z Benetkami vred hirati tudi mesto Beljak. Svoje posebne pravice je izgubilo mesto leta 1675.; že itak revno, je trpelo še veliko

v francoskih vojnah leta 1805. in 1809.—1813.; kajti že leta 1745. so se hoteli meščani izseliti, ker ni bilo v mestu nobene kupčije, nobenega obrta in prometa; zato so bamberški škofje prodali kmalu na to svoja koroška posestva z Beljakom cesarici Mariji Tereziji (l. 1759.). Najhujši udarec za mesto je bil požar 28. velikega srpana leta 1813., ki je uničil v mestu 185 hiš in izpremenil nekdaj bogato mesto v revno vas. Po nesrečnih vojnah leta 1859. in 1866. in po otvoritvi raznih železnic se razvija mesto jako hitro in ni nemogoče, da prekosi po otvoritvi turske železnice celo deželno glavno mesto.

Fot. o. Met. Schneditz. ZILA PRI BELJAKU.

V Beljaku so razni uradi, ravnateljstvo državnih železnic, razni zavodi, frančiškanski samostan, štiri župnije, vojaštvo, dve pivovarni, razne tvornice za parkete, železne stroje, umetne kamne in pohištvo; v bližini so velike opekarne in mlini, na Jezernici je velika konjeniška vojašnica in tovarna za kuhinjsko posodo, pri Št. Magdaleni velika celulozna tovarna, pri Osojskem Jezeru pa razvaline gradu Landskron, ki so pač najimpozantnejše grajske razvaline sploh v Korotanu.

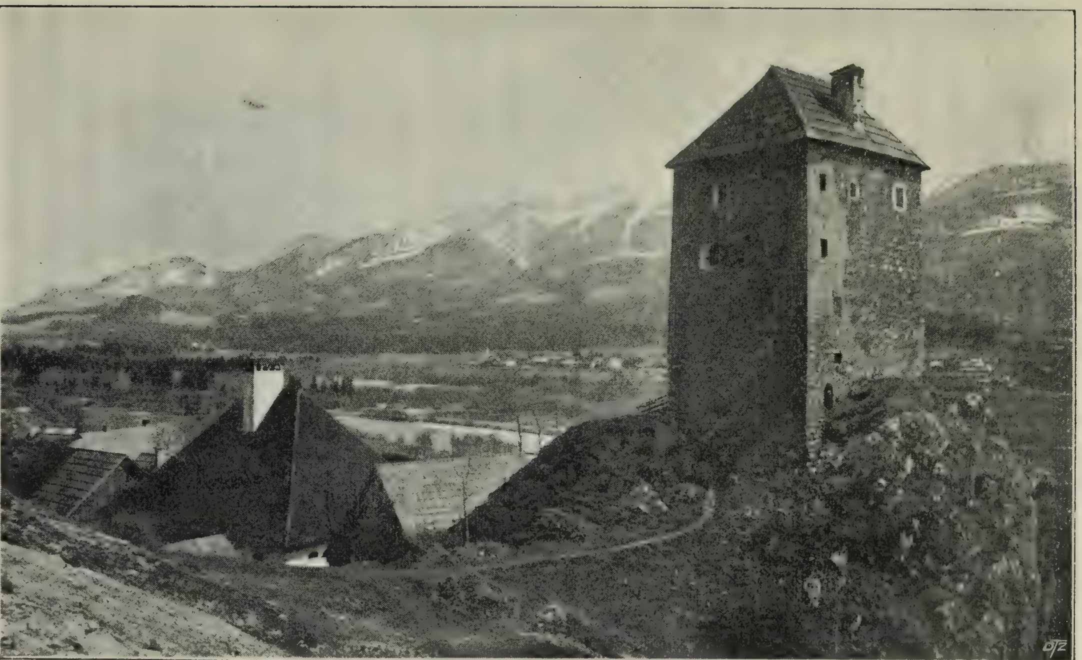
V mestu je veličastna gotiška župnijska cerkev Sv. Jakoba s 95 m visokim zvonikom, krasnim velikim oltarjem,

s 130 spomeniki in spominskimi ploščami znotraj in zunaj cerkve in z mojsterski izdelano leco, ki jo je dovršil iz belega mramorja leta 1555. Gall-Seliger. Sedem minut južno od velike cerkve je dvozvonična romarska cerkev na Perovi iz leta 1747., ne daleč stran ljubka gotiška protestantska cerkev, na levem bregu Drave poleg frančiškanskega samostana pa župnijska cerkev Sv. Miklavža z zelo dragocenim križevim potom.

Pol ure od Beljaka so Toplice (501 m), ki so bile, kakor kažejo različne izkopine, znane že starim Noričanom in Rimljanom. Tudi Toplice so bile last bamberških škofov. Preko Napoleonovega Travnika nad Toplicami in Vetrovskega Sedla so znamenja in ostanki nekdanje rimske ceste, ki je držala iz Toplic k Zili. Razvaline nekdanjega gradu Vetrova so navpično nad državno cesto, na 730 m visokem Gradišču ali Gradčenici. V 11. stoletju so gospodovali tu Vetrovski gospodje (Veterona), v 13. stoletju pa so se polastili gradu Rožaški vitezi ter ovirali promet in kupčijo bamberških škofov. Zaradi tega je napadel škof Henrik grad 1255. ter ujel Rudolfa Rožaškega, ki ga je imel toliko časa v zaporu, dokler se ni odpovedal vsem pravicam do Vetrova. Pod nekdanjim gradom, v vasi Podvetrovom, je na mogočni skali star stolp, ki so ga postavili že Vetrovski gospodje. Zapadno od Vetrova pri vaseh Zabuče in Rogije kaže divje skalovje, kako je podsul Dobrač plodovito dolino, vasi, trga in gradove po potresu 25. prosinca leta 1348., južno pa se razprostira do Baškega Jezera velika občina Bekštanj (510 m, 7661 ha, 3721 preb.), ki obsega 27 vasi in tri župnije. Občina je dobila svoje ime po nekdanjem gradu Bekštanju ali Starem Gradu (843 m), čigar razvaline so južno od Baškega Jezera.

Stari Grad je bil v 14. stoletju dedni grad Bekštanjskih plemičev, v 15. stoletju pa je prišel v roke Habsburžanov, kajti leta 1469. je bival več tednov v gradu desetletni cesarjev sin Maks, kjer je spoznal slovensko ljudstvo in slovenski jezik; v 16. stoletju so dobili Bekštanj Dietrichšteini.

Pod Starim Gradom so Bače, malo niže na prijaznem gričku pa župnija Loče; tu sta kopala leta 1752. tedanji župnik in neki kmet iz Rut pod Jepo ali Kepo zlato in potem

Fot. M Helff v Gradcu.

PODVETROVOM IN BRNICA.

prezidala cerkev in župnišče. Letos so pričeli obnavljati nekdanje bakrene rudnike pod Samonikom (1382 m). V župniji Šteben pri Maloščah predstavljajo vsako tretje leto v slovenskem jeziku in po starih običajih Kristovo trpljenje; včasih so predstavljali Kristovo trpljenje na bližnjem Šent Kocijanu (777 m).

Poleg železniške postaje Bekštanj sta na vodnati Jezernici tovarni za usnje in testenine, zapadno od Bekštanja je stara vas in župnija Brnica, malo više na gričku pa Žužaliče.

Mimo lične vasi in župnije Št. Lenart pri Sedmih Studencih prideš skozi Ločilo in Rikarjo Vas v občino Podkloštrom (581 m, 7392 ha, 3569 preb.), kjer se je ohranilo na Zilici, v Pečah, Zagoričah, Sovčah (Seličah) in Rutah 157 slovenskih protestantov iz Trubar-Dalmatinove dobe. Na Zilici je tovarna za svinčeno belobo, v Pečah pa velikanska opekarna.

Hribček nad sedanjo vasjo Podkloštrom so utrdili že Rimljani, kar lahko sklepamo iz različnih rimskih napisov, kajti na griču je bilo utrjeno rimsko Gradišče. Leta 1070. je tedanji posestnik Arnold prepustil grad bamberški škofiji z namenom, da se ustanovi tam samostan. Škof Oton je ustanovil samostan in ga prepustil leta 1107. benediktincem, ki so bivali tu do leta 1783., ko je odpravil samostan Jožef II.; veliko škode sta povzročila samostanu potres in Dobrač leta 1348., še več pa Turki leta 1476., 1478. in leta 1492., največ pa požar, ki je uničil samostansko poslopje leta 1883.

Zapadno od Podkloštra, v Kanalski Dolini, so blizu državne ceste razvaline Straßfrieda, ki so ga razdejali leta 1797. Francozi, južno od razvalin ob stari rimski cesti pa jako stara in radi mnogih prazgodovinskih izkopin sloveča vas Medgorje (636 m). Pod železniško postajo Vrata, kjer je pozdravil vojvoda Bernard leta 1227. v slovensko obleko oblečenega viteza Urha Lichtensteinskega v slovenskem jeziku, je stara župnijska cerkev Sv. Andreja, ki se omenja prvič leta 1169. in je bila do leta 1348. podružnica župnije Št. Janža pod Dobračem, ki jo je pa tedaj zasul Dobrač.

Visoko nad skalovito strugo Zilice drži jako lepa državna cesta pod župnijo Kokovo in nad železnico, ki je

zgrajena tu na visokih viaduktih, železnih mostovih in v predorih, v sodni okraj Trbiž. Na glavni železniški postaji Trbiž (733 m) se ti odpre veličasten pogled na gorske velikane: Mangart, Višnjo, Trbiško Krnico i. dr. Glavni kraj v Kanalski Dolini, trg[1]) Trbiž obsega kot občina (751 m, 8866 ha, 3640 preb.) vasi: Kokovo, Rovte, Mali Tolmin ali Bovček in Rabelj, kot sodni okraj pa občine: Žabnice, Ukve, Naborjet, Lipaljo Vas in Pontabelj ali Tabelj. Trbiž ima pripravno naravno lego tam, kjer se stika Savska (Dolina) z Rabeljsko in Kanalsko Dolino. Razločevati imamo Spodnji Trbiž, kjer so stare hiše in razni uradi, in Zgornji Trbiž z vojaško postajo, modernimi poslopji in tudi nekaterimi uradi. Spodnji Trbiž leži ob izlivu Bartolskega Potoka v Zilico, Zgornji pa ob novi državni cesti in je dobil popolnoma novo lice po grozovitem požaru leta 1866., dočim pričajo v Spodnjem Trbižu poslopja in fužine, da je kraj jako star. Tam vidiš na hišah razne grbe, rimske napise, gotiška okna in vrata ter zelo lepo renesansko cerkev, ki ima znotraj dragocene freske in 7 jako starih slik na zlatem polju. Gornji Trbiž je znano letovišče in izhodišče v Julijske in Karnske Alpe. Na trgu stoji gotiška župnijska cerkev Sv. Petra in Pavla, ki je ograjena z znamenito gotiško ograjo in tremi braniki; na mestu četrtega je stara šola. Dekanijska cerkev hrani mnogo starih spomenikov in lepih slik ter se omenja šele leta 1445. Gotovo pa je, kar sklepamo iz napisov, spomenikov in listin, da je Trbiž imel že poprej kako cerkev, kajti listine govorijo o samostojni župniji in o nekem furlanskem župniku iz leta 1399., podložnem bamberškemu škofu, ki je imel v Trbižu svoje fužine za železo in Trbiž za kupčijsko središče z Italijo. Okoli leta 1400. je prišlo v Trbiž mnogo nemških priselnikov, ki so prevladali domače ljudstvo, tako da se imenuje Trbiž leta 1421. kot nemška trška občina. Trg je trpel mnogo od Turkov leta 1476., 1478., posebno pa leta 1492., ko so požgali trg.

Vsled živahne kupčije, obrta z železom in rudarstva si je trg kmalu od teh udarcev opomogel ter slovel najbolj

[1]) Baš sedaj, leta 1909. je Trbiž postal mesto.

v 16. stoletju, a ne dolgo, kajti zadela ga je ista usoda kakor Beljak in veliko prebivalcev se je izselilo na tuje. Leta 1759. so dobili trg Habsburžani in izkušali dvigniti promet, kupčijo in obrt, kar se jim pa ni posrečilo. V zadnjem času je velika industrija izpodrinila še ostalo železno obrtnost v trgu. Vsled pripravne naravne lege je važen Trbiž v strategičnem oziru; v njegovi okolici so se bile krvave bitke s Francozi. Pri Žabnicah je premagal 23. sušca leta 1797. francoski general Massena avstrijskega poveljnika nadvojvodo Karla ter ga potisnil nazaj proti Beljaku; pri Trbižu se je moral umakniti avstrijski poveljnik nadvojvoda Ivan podkralju Evgenu; blizu Trbiža sta trdnjavi Naborjet in Predel, kjer so umrli slavno slovanski vojaki za dom in cesarja 17. in 18. velikega travna 1809., in pri Trbižu so se morali umakniti Francozi v Italijo leta 1813. avstrijskemu generalu Hillerju.

Fot. o. Met. Schneditz. ŽABNICE.

Iz Spodnjega Trbiža drži državna cesta mimo Malega Tolmina ali Bovčka (771 m) in tovarne za svinec in cink v

Mrzli Vodi v Rabelj (892 m) pod Predelom. V Rablju so državni in grof Hencklovi svinčeni in cinkovi rudniki.

Zapadno od Trbiža so Žabnice (804 m, 5659 ha, 856 preb.) (rimski Larix), južno od Žabnic pa najslavnejša koroška božja pot Višarje (1792 m) z bogato cerkvijo, ki so jo postavili že leta 1360. Po mnogih povodnjih so znane vsemu slovenskemu svetu Ukve (769 m, 6986 ha, 903 preb.). Ukve imajo v Kanalski Dolini najstarejšo romansko cerkev, ki hrani jako stare slike in ima romansko apsis. Ob Talijanski Vodi ali Beli je na koncu romantične doline Zajezerom ovčarska vas in župnija Ovčja Vas (790 m).

Stara in v avstrijski zgodovini znamenita je trška občina Naborjet (721 m, 5047 ha, 763 preb.), kjer je cvetela nekdaj železna industrija. V 11. in 12. stoletju so posedli Naborjet Italijani in zgradili fužine za železni obrt. Izza časa Italijanov je ostalo še nekaj imen v okolici, kakor Col de Gos ali Kolgož, Col de Mez in Baškoni. V trgu so dandanes žveplene toplice in strokovna šola za strugarstvo, ali kljub temu se Naborjetcem ekonomično ne godi dobro. Gozdovi so vsi last verskega zaklada, planine slabe, polja pa skoro nič. Visoko nad trgom, kjer je lepa gotiška cerkev, so sedaj močne utrdbe s podzemskimi kasamatami. Hiše v Naborjetu, kakor tudi v Lužicah kažejo po svojem slogu jasno, da je blizu italijanska meja. V Lužicah so stare žveplene toplice z modernimi napravami. Naborjet in Lužice so sicer močno ponemčene, toda prihaja vedno dovolj slovenskih priselnikov iz Ukev in nemščina v Naborjetu in Lužicah je prava reva. Ekonomično trdna je popolnoma slovenska občina Lipalja Vas (607 m, 2227 ha, 331 preb.), ki bi vsled svojega inteligentnega in dobro ohranjenega prebivalstva lahko vladala Kanalsko Dolino, ko bi ne bili Lipaljčani ali Depaljčani Slovenci. Na avstrijsko-italijanski meji je močno poitalijančeni trg Pontabelj ali Tabelj (571 m, 4364 ha, 804 preb.).

Podkloštrom se odcepi od glavne proge Cesarjevič Rudolfove železnice stranska proga ob Zili v Šmohor, dočim se loči deželna cesta skozi Zilo od državne že nasproti Medgorjam.

Sodni okraj Podkloštrom obsega pri Zili občini Strajo Vas (686 m, 4712 ha, 1997 preb.) in Smerče (593 m, 4225 ha,

2219 preb.). Deželna cesta je izpeljana pod Strajo Vasjo skozi Drašče in Drevlje v Bistrico. Ti kraji, kakor tudi Gorje, kjer je nekdaj župnikoval pisatelj in Slovan Matija Majar, in po svojih velikih planinah znani Zahomec, redijo mnogo konj. V Gorjah je bila nekdaj znana božja pot, in sicer se pripoveduje o božji poti sledeče: Vrh Veverice blizu sedanjega Pečnikovega stoga je stala sremsá, ki je pognala popke nekoč meseca grudna, o Božiču pa je bila v najlepšem cvetju. Ljudje so smatrali to za čudež in so posekali drevo in izrezali iz debla soho Device Marije, ki stoji sedaj v glavnem oltarju v gorjanski cerkvi; iz vrha pa so izrezljali kip Device Marije na Višarjah, ki stoji sedaj na levi strani v isti cerkvi. To se je razneslo po celi Zili in ljudje so prihajali iz vseh krajev gledat čudežno podobo Matere Božje. Kajže, ki jih vidiš danes ob potu v Gorje, so bile nekdaj slične „ute“, kakor so dandanes na potu na Višarje.

Skoro po vseh vaseh v Korotanu, zlasti pa pri Zili vidiš na glavnem prostoru v vasi slovensko znamenje, staro, častitljivo lipo, pod lipo pa dve dolgi klopi za godbo na žegen, ki sta druga nad drugo. To vidiš tudi na Bistrici (620 m), kjer so poleg Gorjancev ohranili skoro najbolj svoje stare običaje in šege. Okoli lip (na Bistrici sta dve) praznujejo na binkoštni pondeljek po stari navadi ostanke nekdanjih slovenskih bojnih iger. Krepki kmečki fantje zbijajo v najhujšem diru na konjih z železnimi kolčki na kolu nataknjen čeber. Zmagalec dobi za plačilo od najlepšega dekleta lep venec. Po igri zaplešejo krepki mladeniči in brhke Zilanke „prvi“ (raj) pod lipo. Nasproti Bistrici, pod Dobračem je občina Smerče, železniška postaja Čajna in župnija Čače.

Bistriško cerkev so zgradili leta 1424., in sicer so vzeli gradivo iz razvalin grada Schroffenšteina z dovoljenjem tedanjega posestnika Čaškega Grada ali Wasserleonburga, ki je določil novi cerkvi tudi nekaj polja od razpadle grajščine, ki se zove še danes „Zagradom“. V bistriški cerkvi sta vzidana grba posestnikov na Schroffenšteinu in Wasserleonburgu. Po ustnih sporočilih je bil grajski vrt tam, kjer je sedaj Korenov vrt, kajti nezakonska hčerka graščaka na

Fot. Stengel & Co., Draždane.

BELJAK, KARAVANKE IN JULIJSKE ALPE.

Schroffenšteinu se je baje primožila h Korenu v Zahomcu in dobila za div ali doto nekdanji grajski vrt.

Nad Čačami je Čaški Grad ali Wasserleonburg (636 m) z zanimivo kapelico Sv. Jožefa, ki ima dragocene slikarije na stropu in mramornast oltar; v grajskem hodniku je podoba graščakinje Ane Neumann, ki je bila sedemkrat omožena in podpirala v protestantski dobi novo vero.

Glavarstvo Šmohor.

Glavarstvo Šmohor obsega samo štiri slovenske občine: Blače (568 m, 2456 ha, 553 preb.), Sv. Štefan pri Zili (728 m, 3696 ha, 1981 preb.), Goriče (604 m, 1700 ha, 666 preb.) in Brdo pred Šmohorjem (633 m, 4950 ha, 1457 preb.).

Središče cele doline je trg Šmohor (612 m, 2014 ha, 861 preb.), ki je bil nekdaj popolnoma slovenska naselbina in se prvič omenja leta 1169. V trgu je nova gotiška župnijska cerkev; staro, ki jo je bil dal zgraditi leta 1484. Baltazar Višprijski, so morali podreti; poleg raznih uradov je sedaj nameščeno v trgu tudi vojaštvo. Iz Šmohorja prideš skozi sosesko Gozdino in vasi Limarce in Potoče v staro župnijo Brdo, ki se imenuje kot župnija že leta 1288. V stari gotiški cerkvi je zanimiva na desni strani prizidana Marijina kapelica s krasnimi slikarijami, grbom in spomeniki Khünburških grofov (Stari Grad) iz 15. stoletja. Nad Brdom je po svojih številnih kočah in čistem planinskem zraku znana Brdska Planina (1400 m), kamor se pride skozi Modrinjo Vas in romantično Krniško Sotesko. Prostrani gorski pašniki so na vrhu gorovja zaprti od treh strani in prosti le proti jugu, na srednjih pa je cela vas planinskih koč in hlevov. Pod kočami teče vodnat gorski potoček in nedaleč je Brdsko Jezero, ki pa se suši. Vzhodno od Brda je župnija Melviče, ob Preseškem Jezeru Pažirje, nad jezerom na visoki skali pa razvaline Starega Grada.

Pri Goričah, rojstni vasi Matije Majarja, je župnija Borlje (625 m). Veliko starejša od cerkve v Goričah je cerkev in župnija Sv. Štefan, ki se omenja že leta 1275. V malem selu štefanske župnije, na Potoci se je porodil leta 1784.

pisatelj in župnik Urban Jarnik. Sv. Štefan je imel nekdaj po svoji pripravni legi veliko veljavo; mimo Sv. Štefana se je pomikal nekdaj promet od Zile črez Površje v Paternijon in k Dravi. Popolnoma v dolini pa je vas Blače, ki trpi veliko o povodnjih od naplavin reke Zile, kar svedoči tudi ime.

Tudi pri Sv. Štefanu in na Plesišču se vračajo vsako leto na „žegen“ stare šege in navade. Pri Sv. Štefanu se „prvi“ ples imenuje „visoki“ ples ali raj in se pleše poskočno in hitro v $^2/_4$ taktu.

Ponos Korotana je Zila ne samo zaradi slikovite naravne lepote in rodovitnosti, ampak zlasti zaradi častitljive narodne noše, narodnih šeg, običajev in lepe, stare govorice.

III. GMOTNI NAPREDEK.

POLJEDELSTVO IN ŽIVINOREJA.

Korotan razpada kakor v geološkem tako tudi v poljedelskem oziru na dva pasa, ki sta zelo različna glede rodovitnosti tal.

Severni pas, na levem bregu Drave, pokriva pragorovje, čigar kopasti vrhovi, položni obronki in doline so porastli z bujno cvetano, ki pospešuje v tem delu visoko razvito kmetijstvo in živinorejo.

Na desnem bregu Drave je ozemlje manj rodovitno vsled prevladajočega apnenca in nima tako bujnih njiv, košenic in pašnikov, ki bi pospeševali kmetijstvo in živinorejo, pač pa ima po planinah pestro cvetano. Vsled pridnosti prebivalstva pa je tudi v slovenskem delu Korotana kmetijstvo razvito in tudi živinoreja (noriško in belsko pleme); goved je zelo zdrava in trdih kosti, kar povzroča zlasti hrana na apnenčevem ozemlju.

Kmetijstvo in s tem ljudsko blagostanje v Korotanu je povzdignila že Marija Terezija, ki je v to svrho leta 1763. v deželo poslala zdravnika van Swietena in tovarnarja Tysa. Tys, ki je bil Nizozemec kakor van Swieten, je udomačil po mnogem prizadevanju krompir ali čompe na Koroškem. V začetku se ga je branilo ljudstvo in krmilo z njim domače živali; šele v hudih letih 1804., 1805, 1814., 1815. in 1816., ko je vladala huda lakota, je začelo čompe jesti tudi ljudstvo.

Obdelovanje zemlje in žetev.

Njive pokrivajo	141559 ha	t. j. 14%
vrti za sočivje in sadje	4025 „	
vinogradi	30 „	t. j. 10%
travniki	105129 „	
planine	176118 „	t. j. 22%
pašniki	53486 „	
gozdi	456850 „	„ 45%
močvirja, ribniki in jezera	6363 „	„ 0·6%
Obdačene zemlje	943560 ha	t. j. 91·6%
neobdačene zemlje	89190 „	„ 8·4%
	1032750 ha	

Pšenico sejejo na	15404 ha
rž „ „	39112 „
ječmen „ „	10178 „
oves „ „	25951 „
jedo (ajdo) „ „	15387 „
repo „ „	6719 „
proso „ „	2207 „
deteljo „ „	15263 „
lan in konoplje „	1585 „
travo sejejo „	2032 „
sirek ali koruzo sadijo na	7781 „
krompir ali čompe „ „	7940 „
fižol i. dr. „ „	3499 „

Pšenice pridelajo na leto	139091 q	vredno	2,587.000 K
rži (pozimne in jarice)	249044 „	„	4,221.000 „
ječmena	116285 „	„	1,887.000 „
ovsa	244624 „	„	3,639.000 „
koruze	116300 „		
jede	71000 „		
prosa	20340 „		
fižola	33450 „		
krompirja	724826 „		
repe in korenja	690743 „		

konopelj in lanu	9614 q
sena	2857074 „
slame	2792000 „

zelnatih glav ali kapusa do 15 milijonov.

Posebnih zaslug za povzdigo sadjereje po Spodnjem Korotanu si je pridobila leta 1871. v Ernožu pri Celovcu ustanovljena deželna sadjerejska šola.

Pečkastega sadja dobijo na leto do	125719 q
koščičastega „ „ „ „ „	5101 „
orehov „ „ „ „	3584 „
sadjevca pridelajo „ „ „	50899 „
žganja nažgejo „ „ „	6675 „
hmelja okoli Št. Vida pridelajo na leto do . . .	370 „

Vinogradi so dandanes samo še pri Klobasnici in pri Žitari Vasi (Žitarec). Vina pridelajo do 100 hl in je zdravo, toda zelo kislo; zato pravijo ljudje po Podjunskem Polju, da zvoni cerkvenik zato kmalu po polnoči dan, da se uležejo ljudje na drugo stran, ker drugači bi jim prejedla vinska kislina želodec.

Korotan redi 29510 konj, 256220 goved, 118563 ovac, 26644 koz, 352 oslov, 170043 prašičev, 248474 perutnine in ima 67569 panjev; kravjega, kozjega in ovčjega mleka dobijo na leto do 877000 hl, sirovega masla in masti 9700 q, sira 20000 q, volne 1400 q in 5940 q strdi in voska.

RUDNINSKI PROIZVODI.

Med rudninskimi proizvodi sta najbolj važna na Koroškem železo in svinec. Najstarejša zgodovina nam omenja noriško železo in rimska pesnika Ovidij in Horacij trdita, da ni na svetu nobene stvari tako trde, kakor je noriško železo. Že Noričani so izdelovali iz železa orodje in orožje in kraj „Candalicae“, sedanji Hüttenberg, je bil središče noriškega rudarstva. Ko so podjarmili leta 15. pr. Kr. Rimljani alpske dežele, je postalo rudarstvo državni monopol in iz noriškega železa so izdelovali orožje v Ogleju, Veroni, Kremoni, Sirmiju, Akvinku, Karnuntu, Lavreaku i. dr.

Rimljani so povzdignili še bolj rudarstvo ter si s tem pridobili znatne dohodke. Za preseljevanja narodov je propadlo noriško rudarstvo in Slovenci in poznejši nemški priseljenci so začeli zopet kopati železno rudo.

Solnograški nadškofje so pospeševali rudarstvo v Brežah in Hüttenbergu in povzročili nastanek raznih skladišč za surovo železo, ki so ga potem prevažali v Fužine. Prodajali so železo na jug in zato so nastale važne železne poti: Stari Dvor—Št. Vid—Velikovec—Železna Kapla—Jezersko—Ljubljana, Beljak—Trbiž—Bovec—Trst in Trbiž—Pontabelj ali Tabelj—Italija.

V začetku novega veka so topili železo v plavžih in s številom plavžev so rastli tudi rudninski proizvodi. Leta 1759. so prodali železnega blaga iz Koroškega v Italijo, Angleško in v Turčijo za 681523 gold. Pozneje so povzdignili še bolj rudokope, jih razširili in povečali topilnice ter dali po svojih imenih, Rauscher, grof Egger, baron Dickmann. Hüttenberška unija i. dr., koroškemu železu svetovno veljavo, Iz Hüttenberške unije je nastala leta 1881. po celem svetu znana „Avstrijska alpinska in montanska družba“.

Poleg podjetij Avstrijske alpinske in montanske družbe so važne fužine baronov Helldorf (poprej grof Egger) v Freudenbergu pri Škofjem Dvoru, v Lipici; fužine v Bistrici je kupila leta 1906. Kranjska obrtna družba in izdeluje tam zlasti ploče in žice; v Vajdišah (Bajdišah), Podljubeljem in v Borovljah imajo fužine Mühlbacherjevi nasledniki, v Črni, Možici in Ravneh (Streiteben) pa grofje Thurn.

Najstarejši svinčeni rudniki so v Plajberku, Gorinčičah, v Možici, v Slovenskem Plajberku, v Železni Kapli in Rablju. Leta 1418. je dobil vetrinjski samostan svinčene rudnike v Slov. Plajberku v svojo last ter topil rudo v topilnicah na Špiku južno od Celovca. V zadnjem času so opustili popolnoma rudnike v Slov. Plajberku.

Kakor je povzdignila Avstrijska alpinska družba železne rudnike, tako je zboljšala svinčene rudnike Plajberška rudniška unija (1868), ki ima rudnike v Plajberku, v Rovtih, poprej v Rudniku, na Kellerbergu, Peči in v Možici, tovarne pa na Zilici in pri Beljaku; v Rablju imata rudnike grof Henckl in erar.

Vsega svinca dobijo na leto nad 100000 stotov in imajo pri tem delu nad 2100 rudarjev. Svinec izvažajo večinoma ali pa delajo iz njega belobo in rdečico, krogle, svinčeno žlindro in svinčeni drob.

Cink se nahaja poleg svinca na Remšniku, v gornji Dravski Dolini in posebno veliko v Rablju, nad 80000 stotov. Mangana dobivajo dandanes zelo malo, in sicer pod Kolkom pri Ukvah.

Do leta 1830. so kopali na več krajih bakreno rudo ter je dobili na leto do 500 stotov in 2000 stotov žvepla; vsled prevelikih stroškov so opustili nekdaj sloveče bakrene rudnike v Žvabeku in v Bekštanju ter dobivajo nekaj bakra samo še v Jezerski Dolini v Gornjem Korotanu in v Labudski Dolini. Letos so začeli obnavljati nekdanje bakrene rudnike pri Starem Gradu nad Baškim Jezerom.

Stara poročila pripovedujejo o nekdanjem bogastvu koroških rudninskih proizvodov, o zlatu in srebru [1]), ki so ju vozili Lahi po cele voze v Italijo; dandanes najdeš le malo zlata pod Findkoflom v Turah, nekaj cinobra in živega srebra le pri Železni Kapli in nič več v Podgorjah v Rožu.

Poleg železa in svinca je važno pridobivanje rjavega premoga v Lešah, Homu, Rikarji Vasi, Volšperku in Sv. Štefanu nad Velikovcem. Vsega premoga dobivajo nad 1000000 stotov in vsi premogovniki pokrivajo do 600 ha ozemlja, kjer koplje nad 1000 delavcev.

Lignit so dobivali nekdaj tudi v Hodišah, dandanes pa le v Bistrici pri Zili in v Labudski Dolini.

Bogato je Koroško dobrega kamenja za dekorativne stavbe, umetniške spomenike in razne zgradbe. Trdo, pestro in dragoceno kamenje, podobno mramorju, najdeš na Krasu pri Trebnjem, v Dvoru, Porečah, Brezi, Ribnici, Stari Vasi pri Dobrli Vasi in Možici.

Iz kloritskega skrilavca je „Zmaj“ na Novem trgu v Celovcu, iz kraškega mramorja pa vremenski spomenik v Celovcu, Hermanov spomenik na Predelu in Henselov v Naborjetu. Mramor v Stari Vasi in Možici je podoben popolnoma mramorju v Untersbergu na Solnograškem in ga izva-

---

[1]) Prim. Wöllner: Gold- und Silberbau Kärntens.

žajo za nagrobne spomenike na Štajersko, Dunaj, Ogrsko, Hrvatsko in Bavarsko.

Za zgradbe rabi najbolj apnenec od Št. Lipša, Lipice in Perečice ter sprimki iz Roža; iz brekcije pri Trbižu delajo mlinske kamene.

Guštanjski, kassijanski in hallštattski apnenec daje izvrstno apno in snov za cementarne na Bistrici pri Zili, Trbižu, Železni Kapli, Beli in Črni.

Velike važnosti za opeko, strešne korce in lončeno posodo je ilovica pri Zili, v Pečah, Brnici, Beljaku, Hodišah, Stari Vasi, Kotorčah, Prevaljah, Lešah, Možici i. dr., kjer so tudi velike tovarne in opekarne; manj je vredna ilovica pri Celovcu. Mavec lomijo v Mačah, v Rožu in Bajdišah.

Vrednost vseh rud in dragocenega kamenja je znašala leta 1907. nad 8 milijonov kron; za les, za orodje, strelivo, svečavo, kurjavo se je porabilo $1^1/_2$ milij. K, za delavce pa nad 4 milij. K. Nihče pa ne prešteje in primerno odškoduje vzdihljajev in znojnih kapljic, ki so tekle po obrazu in životu ubogega delavca, in nesreč, ki so se pripetile, predno so spravili bleščečo rudo iz zemskega osrčja na dan, predno so jo stopili v topilnicah in pripravili za promet.

Akopram se ne more prištevati Koroška k posebno obrtnim deželam, igra vendar zelo važno ulogo v svinčeni in puškarski obrti. Zato je Koroška kakor Kranjska omejena splošno bolj na malo obrt, kajti v deželi je le 84 večjih tvornic. Slovenski del Korotana hrani sicer veliko poznanih in nepoznanih zakladov v sebi ter ima v svojih vodah neizmerno veliko gonilne moči, vendar je obrt slabo razvita po tem delu. Glavni vzrok temu je, da je premalo podjetno slovensko prebivalstvo; nedostaja mu tudi poduk, ki bi opozoril ljudstvo na obrtne prednosti in mu pokazal pot, kako jih je treba izkoriščati. Ker se to ni zgodilo do sedaj in ker stavijo slovenskim podjetjem celo uradi vse mogoče ovire (Wernigova puškarna), zato so tudi v slovenskem delu dežele skoro vsi veliki obrtniki sami tujci ali pa narodni odpadniki. Največ obrtnosti je v Celovcu in njegovi okolici (30 velikih tovaren) ter v Beljaku in okolici (14 tovaren), manj obrtni so ostali okraji.

OBRT.

Koroška obrtnost je zelo stara ter je slovela v nekaterih strokah že v starem in srednjem veku. V Hüttenbergu (Candalicae) so topili že Rimljani železo. V srednjem veku so izdelovali skoro po celi deželi železne motike, jekleno orodje, žreblje, žice, ploče, kose in železno posodo ter izvažali to na jug. Zaradi visoke cene rud, oglja, premoga in hude konkurence sosednih dežel in držav je v teku časa ponehala v mnogih krajih železna obrt. Opustili so nekdaj cvetoče žrebljarstvo v Mlinarah in Fužinah, Avstrijska alpinska družba pa je deloma prodala, deloma pa opustila svoje velike tovarne v Prevaljah ter osredotočila svoje delovanje v Donavici na Štajerskem. Stara železna obrtnost se je povzdignila posebno, ko so odpravili leta 1782. stare Štukove peči in jih nadomestili s plavži; še bolj pa se je razvila, ko so postavili koncem preteklega stoletja namesto plavžev Martinove peči.

Za domačo obrt so važne fužine za izdelovanje sekir in kosá okoli Volšperka in Trga, ki se izvažajo najbolj na slovanski jug, malo pa tudi v Italijo in Nemčijo. Iz Volšperka razpošljejo vsako leto do ½ milij. navadnih in 1500—2000 slamoreznih kosá na slovanski jug.

Od leta 1870. pospešuje v Celovcu Kmetijska družba po deželi izdelovanje železnih strojev za kmetijstvo.

Svetovnoznana je puškarska obrt v Borovljah. Že za Ferdinanda I. so se naselili v Borovljah puškarji iz Hollandskega, posebno iz Lütticha, in položili temelj sedaj živahni puškariji. Za Marije Terezije je bila obrt posebno živahna, a potem je začela hirati, dokler ji ni prišla na pomoč leta 1878. v to svrho ustanovljena obrtna šola. V Borovljah je c. kr. preizkuševalnica orožja, v kateri se mora preizkusiti dvakrat vsaka cev, ki se rabi za puško; v znak, da je preizkušena, se ji udari zaznamek. Med puškarnami je po slovanskem svetu posebno znana Peter Wernigova, ki je last slovenske družbe in ima nad 100 delavcev ter pošilja svoje izdelke na vse strani sveta.

Tovarne za svinčeno belobo so v Št. Vidu, Celovcu, Beljaku in Volšperku. Svinčene barve pripravljajo v Čajni

pod Dobračem. Največ svinčenih plavilnic je v Možici, Rablju in Plajberku; svinčene kroglje, žlindro in drob pa izdelujejo na Ravneh pri Guštanju.

V tkaninski obrti so važne predilnice in tkalnice, ki izdelujejo platno, odeje, sukno in prtenino. Največje podjetje te vrste je v prostorih nekdanjega samostana v Vetrinju ali Vitrinju, kjer dela nad 300 delavcev, dočim so manjše tkalnice še v Velikovcu.

Usnjarstvo je v Celovcu in Beljaku tako razvito, da se ne izvažajo koroški pridelki samo v Italijo in nekaj v Nemčijo, ampak v zadnjem času celo v Ameriko; kože pa uvažajo iz Ogrske, Galicije, Rusije in Amerike.

Kakor v Ljubljani je tudi v Celovcu velika tvornica za tobak, ki izdeluje iz ogrskega, erdeljskega, gališkega, ruskega, turškega, amerikanskega in azijskega tobaka na leto 9852 q duhana za pušenje, 1139 q (24,821.000) smotek, 668 q (58,943000) svalčic, za kar dobi država na leto do 2 milij. K.

Po nemškem delu Korotana je razvita tudi mlinarska obrt, dočim imajo po slovenskem ozemlju samo male mline, ki meljejo za domačo potrebo.

Pivovaren je bilo v deželi nekdaj veliko več nego dandanes, ko jih je samo še 41. Največje so pri Štihu ali Sorgendorfu, v Vogljičah, Celovcu, Beljaku, Podgoro in v Trgu, manjše pa še po celi deželi tu pa tam. Na leto se zvari nad 280.000 hl piva, popije se ga pa veliko več, ker se uvaža mnogo piva iz Gradca, Maribora, Ljubna, Dunaja, Češkega in v najnovejšem času tudi s Solnograškega in Bavarskega. Specijelno koroško pivo je tako zvani „Steinbier“ v celovški okolici. Žganjarnic je bilo do leta 1879. nad 2600, dokler še ni bilo davka na žganje za domače potrebe; sedaj jih je le še okoli 15; na slovenskem ozemlju je najbolj znana Miklavčeva na Podjunskem Polju.

V zadnjih 30 letih se je znatno povečala obrt z lesom, kajti izdelovanje lesenega blaga je razširjeno po celi deželi. Slovensko ozemlje ima 5 parnih in nad 300 vodnih žag. Tavolete in parkete izdelujejo iz orehovega, črešnjevega, hruškovega, jablanovega, hrastovega, bukovega, jesenovega in

javorovega lesa ter jih porabijo nekaj doma, druge pa izvažajo ali v druge avstrijske dežele ali pa v Italijo.

Z mizarstvom se največ in najbolj uspešno pečajo v Celovcu in Beljaku, kar je pokazala tudi prva deželna razstava leta 1885., ki je odlikovala v prvi vrsti mizarje iz Beljaka in Celovca. Papirnice so v Reberci in na Beli pri Beljaku. V Št. Magdaleni pri Beljaku je velika tovarna za celuloze.

Tiskaren je v Celovcu pet — ena slovenska — v Beljaku dve, v Volšperku in Št. Vidu pa po ena; knjigaren je v Celovcu pet, v Beljaku pa dve.

Mala obrt je razširjena nekoliko še po celi deželi, kolikor in kakor zahtevajo potrebe vsakdanjega življenja. Pletenje košev, košaric, jerbasov, izdelovanje vozov, sani, grabelj, vil, lopat, metla, kuhinjske posode i. dr. je razširjeno po Rožu, zlasti v Apačah, v Šmarjeti in v Kočuhi. Škafi, sodčki za žganje, banje, žehtnice, pinje, coklje i. dr., ki se prodajajo vsak četrtek na Novem trgu v Celovcu, prihajajo brez izjeme iz navedenih krajev. V Resniku so delali nekdaj črne piskre, v Borovljah je cvetelo nekdaj tudi žrebljarstvo, kar nam med drugim priča tudi ime baronov „Silbernagel“; v Borovljah je cvetela nekdaj čipkarija.

Kožentavra je bila sedež usnjarjev in krznarjev, ki so izdelovali do pet segajoče kožuhe za kmete; v Svečah in dalje proti Podgradu ali Št. Jakobu so tkali domačini velike plahte, ki so jih prodajali v Trst na ladje ali pa v skladišča velikim trgovcem. Še učeni Slovenec Ahacelj poroča v svoji zbirki slovenskih pesmi „Pesmi po Koroškem in Štajerskem znane“ (1833), da zna po Zvrhnjem Rožu vsak moški tkati, izvzemši župnika in sodnika v Rožaku. Ljudski pesnik in pevec Miha Andreaš in njegovi predniki so bili tkalci; dandanes najdemo še v kaki mežnariji tkalca. V Bilčovsu so izdelovali navadne slamnike.

Ni še minulo 50 let od časa, ko je cvetela skoro v vsaki slovenski vasi kaka domača obrtnost. V zadnjem času je to prenehalo. V primeri z veliko obrtnijo, ki je v tujih rokah, je srednja in mala obrt razvita premalo po slovenskem Korotanu. Ako bi se porabile vse prirodne moči, bi se lahko

razvila obrt tudi po tem delu. Zato bi pa bilo pred vsem treba obrtnijskih šol tudi na slovenskem ozemlju ali vsaj pozimskih tečajev, v katerih bi učil strokovno izobražen učitelj zlasti mlajše ljudi, kako se izdeluje umetno to ali ono orodje, kakor je navada po nemškem Korotanu, n. pr. v Radni Vasi pri Šmohorju i. dr.

TRGOVINA.

Po dograditvi raznih železnic se je začela živahno razvijati trgovina po Korotanu. Prevozna kupčija je slovela že od nekdaj po deželi. Že Rimljani so prevažali deželne pridelke po dobrih cestah v Italijo. Imeli so v Korotanu več tržišč, ki so se ohranila nekatera še v srednjem veku. Tedaj so sloveli kraji ob cesti črez Pločo k Zili, črez Pontabelj v Beljak i. dr. Iz Beljaka so prevažali južno blago dalje proti severu. Ko so pa našli morsko pot v Vzhodno Indijo in Ameriko, so začela propadati koroška tržišča.

Notranjo kupčijo podpirajo sedaj zlasti dobre ceste in železnice. Glavni predmeti so poljski, živinorejski pridelki in obrtnijski izdelki; nekoliko tudi divjačina, drva, apno in kamenje. Središča notranje kupčije so letni sejmi v 142 krajih in tržni dnevi po mestih. Dežela ima 59 živinskih sejmov. Najbolj znani sejmi za konje so v Beljaku, Št. Vidu, Volšperku in Celovcu, za govedo v Velikovcu, Starem Dvoru, Celovcu, Beljaku, Blatnici in Sovodju, za drobnico na Jezerskem, v Železni Kapli, Dobrli Vasi in Pliberku, za žito v Velikovcu, Št. Vidu, Celovcu in Pliberku.

V organizaciji in v notranjih razmerah trgovine so se zgodile tudi v Korotanu nekatere izpremembe. Tisti veliki sejmi, ki so se vršili navadno trikrat v letu in ki so bili tako važni, so več ali manj izgubili svoj pomen. Na mesto te lokalne trgovine stopa novo sklepanje kupčij. Blago se namreč odjema na podlagi vzorcev in poizkušenj; to je nov tip trgovinske obrti, tip kupčijskih potovalcev za tovarne, ki hodijo sedaj že po celi deželi ter ponujajo povsod svoje blago. Zato pešajo v zadnjem času nekateri veliki trgovci po mestih, ker si naročajo mali trgovci po deželi blago naravnost iz tovaren.

Zunanjo kupčijo posredujejo južna in državne železnice. Kolonijalno blago se uvaža iz Trsta in Hamburga; izdelki velikih tovaren, sukno, obleka, stroji, kemični izdelki i. dr. se uvažajo iz Dunaja, Brna in Prage, žito iz Ogrskega, pivo iz Štajerske, Dunaja, Solnograda, Češkega in Bavarskega, vino iz Ogrske, Dolnje Avstrije, Štajerske in Tirolske, kože iz Ogrske, Galicije in Ruskega, papir in tiskovine iz Dunaja, Gradca in Nemškega, svilenina in prtenina iz Dunaja in Moravskega, sadje iz Gorice, Tirolskega in Italije, mast in moka iz Ljubljane in Budim-Pešte, volna iz Ogrske in premog iz Štajerske.

Izvaža se pa govedo na Dol. Avstrijsko, Solnograško, Češko in Nemško, konji v Italijo in na Tirolsko, drobnica na Francosko, les v Italijo, čreslo na Dunaj, železni izdelki, usnje, leseno blago in sukno se pa izvažajo v južno in vzhodno Evropo.

Tudi za povzdigo trgovine se skrbi po slovenskem Korotanu veliko premalo. Zato je napredek primeroma le majhen, zlasti zaradi slabih letin v zadnjem času, še bolj pa zaradi premale podjetnosti med slovenskim ljudstvom in zaradi tega, ker ne naročajo povsod blaga naravnost iz tovaren.

Slovenski Korotan krasijo po prirodnih krasotah sloveče planine, doline in jezera, ki privabljajo od leta do leta vedno več tujcev v deželo, da si jačijo zdravje v svežem zraku. Letovišča napredujejo vidno in bodo posečana še bolj, ko bodo letoviščarji našli več udobnosti ko doslej. Delajo se nove priprave ob novi železnici za otvarjenje novih letovišč, ki bodo pomnožila trgovino, tujski promet in odprla tudi slovenskemu prebivalstvu vir dohodkov, ker prihajajo tujci sedaj vsled vedno večje draginje po švicarskih in tirolskih letoviščih rajši v naše planinske kraje.

Dal Bog, da bi ne trpela pri tem slovenska narodnost.

OBČILA.

V prospeh trgovine in gmotnega stanja so posebne važnosti razna občila, kakor: ceste, železnice, parobrodi, brodovi, pošte, brzojavi in telefoni.

Ceste so državne, deželne, okrajne in občinske. Dolžina vseh cest na Koroškem je 1749·784 km.

Državnih cest je 596·284 km, njih stroški so znašali za leto 1900. 520000 K. Državne ceste so: 1. Celovec—Št. Vid—Breže—Puščava. 2. Celovec—Beljak—Gornji Dravograd. 3. Celovec—Velikovec—Spodnji Dravograd. 4. Celovec—Ljubelj. 5. Beljak—Pontabelj. 6. Trbiž—Predel. 7. Rikarja Vas—Koren. 8. Špital—Kačji Prelaz. 9. Velikovec—Jezersko. 10. Velikovec—Grebinj—Volšperk—Št. Lenart in Volšperk Labud.

Dolžina deželnih cest znaša 716 km, okrajnih 296 km in občinskih 141·400 km.

Lepe in dobro urejene so državne ceste na Koroškem in tudi deželne po nemškem Korotanu; tega pa ne morem trditi o vseh krajih po slovenskem delu dežele.[1]) Deželne in okrajne ceste veliko trpijo po uimah, zlasti pri Zili, v Kanalski Dolini in v Rožu.

Železnic ima Korotan razmeroma zelo veliko; posebno so se pomnožile že v tem stoletju in so dolge glavne do 500 km, lokalne pa 59·537 km.

Južna železnica vozi skozi celo deželo od Spodnjega do Zgornjega Dravograda in je dolga 186 km; pri Sinči Vasi se loči od glavne proge stranska do Železne Kaple in je dolga 17 km.

Od državnih železnic drži cesarjevič Rudolfova železnica od Puščave do Pontablja in je dolga 152 km. Podkloštrom se odcepi od glavne proge stranska do Šmohorja pri Zili, ki je dolga 21 km. Novejše državne železnice so Št. Vid—Podrožčica 55 km, Beljak—Podrožčica 27 km, Svetna Vas—Borovlje 6 km, in Spodnji Dravograd—Zeltweg 83 km. Po novi železnici skozi Ture bodo spojene državne železnice v Korotanu v nekako celoto in bodo lahko konkurirale v vsakem oziru z južno železnico.

Brodarstvo je bilo nekdaj na Koroškem za promet velike važnosti; po otvoritvi južne železnice je pa ponehalo.

---

[1]) Načrti za zgradbo zelo potrebne ceste iz Bajdiš v zavedno občino Sele ležijo že 10 let pri deželnem odboru.

Le od Greifenburga dalje plovejo še nekoliko. Dolgost plovnih rek znaša 229 km.

Parniki vozijo le v seziji po Vrbskem Jezeru od leta 1853., po Osojskem pa od leta 1905.

Poštarstvo je v zadnjem času napredovalo, kajti v celem Korotanu imajo 195 pošt; med temi je pet državnih, in sicer v Celovcu, Beljaku, Št. Vidu, Pontablju in Volšperku, druge so razredne ali neerarične. Vse pošte skupaj so imele leta 1907. 1,746.050 K dohodkov.

Dolgost brzojavnih prog, ki so napeljane samo po koroških tleh, je 570'50 km. Vseh državnih in železničnih brzojavnih postaj je v Korotanu 150, ki so oddale leta 1907. 189.148, prejele pa 211.545 brzojavk. Država je dobila za brzojavke 164.500 K na Koroškem.

Na mesto brzojava stopa v zadnjem času telefon, ki pospešuje znatno promet. Medmestni telefonski progi tečeta edino dve po Korotanu, in sicer Celovec—Žrelec 5'556 km in Celovec—Beljak 40'170 km. V Celovcu je 265 abonentov, v Beljaku pa 100. Po telefonu se je govorilo v Korotanu leta 1907. 373.546 krat in je država prejela za to 50.935 K.

IZOBRAŽENOST.

Šolstvo.

Za narodno omiko je šolstvo neprecenljive važnosti. Moč in veljava narodova se opira na dobro urejeno njegovo izobraževanje; šole so podlaga takemu izobraževanju, pa samo tedaj, ako so take, kakoršne potrebuje narod.

Državni ljudskošolski zakon z dne 14. velikega travna leta 1869. in šolska novela z dne 2. velikega travna leta 1883. sta preustrojila bistveno ljudsko šolstvo, ki ga od tedaj vodi in nadzira država, duhovska oblast pa ima vodstvo in nadzorstvo verouka. Smoter ljudski šoli je, da vzgaja otroke nravnopobožno, jim razvija duševne moči, jih oskrbuje s potrebnimi znanostmi in spretnostmi v nadaljnje izobraževanje za življenje in jim daje podlago, da bodo kdaj vrli, **značajni ljudje** in državljani (§ 1.).

O učnem jeziku in o poučevanju v drugem deželnem jeziku v ljudskih šolah razsoja deželna šolska oblast, ko je zaslišala one, ki vzdržujejo šolo (§ 6.).

Glede učnega jezika je trdil že znani koroški šolnik, Simon Rudmaš, ki je vodil od leta 1850.—1858. koroške šole: „Narodna šola je šola narodova, ki bode izvrševala svojo nalogo le tedaj, ako je učni jezik materinščina". Spisoval je v to svrho sam ali pa s pomočjo dobrih učiteljev slovenske šolske knjige in z njimi nadomestil nemške. Nove šolske knjige so bile Rudmašu „zdravilo za perečo rano, kajti s šolami, v katerih se nič ne ozirajo na Slovence in jih imajo za Polnemce, ni nič začeti. Izkušnja jih je že obsodila davno, samo da nekateri nočejo slišati te obsodbe. Materin jezik mora biti podlaga drugemu jeziku, ako se hočeš tega učiti z uspehom in ne da bi trpela omika".

Simon Rudmaš je pospeševal take narodne šole z darili učencem, ki so se učili posebno marljivo slovenščine. Priskočili so mu na pomoč Andrej Einspieler, Matija Majar, A. Janežič, I. Levičnik, Sommer in Hofbauer, ki so dosegli, da je ukazala vlada leta 1851., da je učiti na Koroškem otroke drugega deželnega jezika, če so se tega že malo naučili doma, ali če to želijo roditelji, a materinščina mora ostati prava podlaga; materinščine se morajo otroci naučiti najprej tako, da znajo gladko čitati slovenske knjige, zlasti pri veronauku, ki „ima samo namen, da ublaži srce in voljo"; potem šele se začne pouk v nemščini.

Pravilo za določitev učnega jezika v Korotanu je bilo zato zelo enostavno: kjer se v cerkvi propoveduje slovenski, tam bodi tudi pouk v šoli slovenski; v mešanih krajih naj se uče otroci tudi obeh jezikov; v slovenskih krajih pa je nemščina samo učni predmet tam, kjer to zahtevajo občine.

Trud imenovanih šolnikov je imel lepe uspehe, kajti bila je leta 1849. na Koroškem samo ena slovenska šola, leta 1851. jih je bilo že 17, leta 1856. pa celo 30.

Po letu 1858. je krenilo narodno šolstvo po Korotanu na nasprotno pot; popuščati so jeli staro načelo, da ostane materinščina učni jezik za vso šolsko dobo, drugi deželni jezik pa samo učni predmet. Uvajati so začeli po slovenskih

krajih poleg slovenščine nemščino kot učni jezik; učna ura je bila pol slovenska, pol nemška, ali pa je veljala slovenščina samo za prva leta za učni jezik in se je morala pozneje umakniti nemščini.

Nasprotniki so znali vsejati med koroške Slovence od leta 1863. dalje popolnoma napačno mnenje o šoli; to mnenje zasmehujejo vsi pravični šolniki in vzgojitelji po celem svetu, češ, da se otroci morejo naučiti nemščine le v nemških šolah.[1]) Preslepili so slovenske občine, da so prosile same pri deželnem zboru za nemške šole za slovensko deco. Uveli so takozvane mešane ali utrakvistične šole, ki pa niso v resnici utrakvistične, dvojezične, ampak le nemške šole in le tedaj se nauče slovenski otrocí v njih slovenski čitati in pisati, če hoče učitelj.

Akoravno je ponovil naučni minister 29. rožnika leta 1865. staro načelo o ljudski šoli, da veljaj za šolo tisti jezik kot učni jezik, ki ga rabi duhovnik, bodisi izključno, bodisi večinoma na leci in pri izpraševanju, so polagoma izginile prave slovenske šole.

Vseh ljudskih šol je v Korotanu 374, in sicer 285 nemških, 83 takozvanih mešanih, v resnici pa tudi nemških; slovenske enorazrednice so v Klobasnici, Selih, Strojni in na Jezerskem ter Ciril-Metodova šola v Št. Rupertu in nova šola v Št. Petru pri Št. Jakobu.

Privatnih šol s pravico javnosti je 12, brez te pravice pa 3. Leta 1906. je bilo v Korotanu 61057 za šolo godnih otrok (30636 dečkov in 30421 deklic); od teh je obiskovalo meščanske šole 532 dečkov in 732 deklic, ljudske šole pa 28101 dečkov in 27319 deklic, t. j., skoro 95% za šolo godnih otrok. Šolska dolžnost se začenja z dovršenim šestim in neha z dovršenim štirnajstim letom.

Privatne šole je pohajalo 1679 otrok in doma se jih je učilo 60. Zaradi šolskih zamud je bilo 2044 denarnih glob, v 923 slučajih pa se je kaznovalo z zaporom.

---

[1]) Žalostno je dejstvo, da se najdejo celo med slovenskimi šolniki dandanes, če smemo imeti take ljudi še za Slovence — gotove osebe, ki trdijo v nemških družbah, da se slovenski otrok nauči nemščine le v nemški šoli?! Na neko tako izjavo se sklicuje vedno okrajni šol. nadzornik v Beljaku.

Na javnih ljudskih šolah je delovalo 670 učiteljev in 259 učiteljic, na privatnih pa 13 učiteljev in 55 učiteljic.

Na Koroškem je 13 meščanskih šol, in sicer 3 v Celovcu, po 2 v Beljaku, Špitalu, Velikovcu in Volšperku, po 1 pa v Trgu in Št. Vidu.

Moško učiteljišče v Celovcu so ustanovili leta 1775., žensko pa leta 1899. Moško učiteljišče je obiskovalo leta 1906. 246 dijakov, žensko 109, privatno učiteljišče v uršulinskem samostanu pa 110 gojenk. Za razvoj slovenskega šolstva v Korotanu je žalostno dejstvo, da slovenščina na učiteljiščih ni niti za Slovence obvezen predmet.

Glede jezikovnega poduka se veliko greši v ljudskih šolah v Korotanu; ne vpošteva se določilo naučnega ministrstva z dne 20. velikega srpana leta 1870. in metodika jezikovnega pouka, ki poudarja odločno, da mora poznati v prvem šolskem letu vsak učitelj narečje kraja, kjer poučuje, kajti na Koroškem mu še jezika (namreč slovenskega) ni treba znati, kaj še narečje. Po tem so tudi uspehi v slovenskih krajih.

Razen slovenske šole v Št. Rupertu, ki pa nima pravice javnosti, in one v Št. Petru se sploh ne da govoriti o pravi šolski odgoji v Korotanu. V takozvanih utrakvističnih šolah se rabi v prvem razredu Preschernov abecednik, ki nasprotuje povsem načelom zdrave pedagogike in metodike ter je najslabša slovenska učna knjiga za ljudske šole. Na utrakvističnih šolah se prakticira tako, da se premelje do srede leta slovenska azbuka ter se na to prične takoj s poukom nemščine. V drugem in tretjem razredu pa so odmerjene za slovenščino 3 urice na teden, ki so pomaknjene navadno na konec pouka tako, da trpi jezikovni pouk v materinščini že zaradi tega, v nekaterih šolah pa se sploh poučuje slovenščina samo nekaj časa v prvem šolskem letu, potem se pa to prepusti katehetu, ki mora naučiti slovenske otroke slovenski čitati, če hoče doseči v svojem predmetu kak uspeh. V mnogih krajih se zgodi, da izostajajo otroci slovenskih roditeljev od pouka doma z učiteljevim dovoljenjem, češ, da rabijo otroke doma. Ker govorijo otroci doma slovenski in slišijo v šoli samo nemščino, ne morejo, če

niso izvanredno nadarjeni, nikjer prav napredovati. Imajo se dovolj boriti s tujim učnim jezikom, kako se morejo priučiti drugim predmetom, ki jih nudi ljudska šola? Zaradi tega nikakor ne zadostuje ljudska šola v slovenskem Korotanu zahtevam, ki se stavijo ljudski šoli. Ljudska šola v Korotanu ni vzgojevalna zato, ker vsaja nežni mladini sovraštvo in zaničevanje do lastnega jezika s tem, da ga prezira v pouku; ona vsled krivih načel ne oskrbuje zadostno slovenskih otrok s potrebnimi znanostmi in vednostmi v nadaljnjo izobraževanje, kajti le zelo malo slovenskih dijakov pohaja srednje šole po Korotanu.

Ljudske šole.

Šolski okraj	Število								
							Po učnem jeziku		
	1	2	3	4	5	6	sloven-skih	mešanih	nemških
	razrednih ljudskih šol								
Celovec, mesto	—	—	—	5	5	—	—	—	10
„ glavarstvo	24	28	10	3	2	—	2	18	47
Beljak „	14	25	13	5	5	1	1	23	39
Šmohor . . .	12	14	4	1	1	—	—	6	26
Št. Vid . . .	21	26	9	3	2	2	—	—	63
Velikovec . .	16	20	7	2	2	—	3	36	8
Špital	18	28	10	3	1	—	—	—	60
Volšperk . . .	11	12	5	3	1	—	—	—	32
Leta 1906	116	153	58	25	19	3	6	83	285
„ 1900	172	123	25	14	9	1	—	—	—

Prosveta pri za šoloobveznih otrocih l. 1900.

Občevalni jezik	spol	čitati in pisati	samo čitati	analfabetov	skupaj
slovenski	moški	3327	77	7663	11067
	ženski	3330	77	7667	11074
nemški	moški	10863	210	21224	32297
	ženski	10798	184	21350	32332
drugi	moški	8	—	23	31
	ženski	6	—	20	26
tujci	moški	205	2	425	632
	ženski	175	2	422	599

Mutcev je okoli 980.
Slepcev je okoli 360.
Kretenov je okoli 1200.
Bolnih na umu v umobolnici 470.
Bolnih na umu zunaj umobolnic 260.

Za višji stanovski pouk pripravljajo srednje šole. V Korotanu so tri gimnazije in ena realka, ki so po učnem jeziku in drugih naredbah popolnoma nemške. Leta 1907. je bilo na gimnazijah skupaj 917, na realki pa 349 dijakov. Po narodnosti je bilo med gimnazijci samo 108 Slovencev, med realci pa 5, dočim bi jih moralo biti vsaj ena tretjina po številu slovenskega naroda.

Prosveta po starosti in občevalnem jeziku.

Prosveta	Občevalni jezik	Spol	Rojenci v letih 1890-1900	1880-1889	1870-1879	1860-1869	1850-1859	1840-1849	1830-1839	pred 1830	skupaj
čitati in pisati	slovenski	moški	3327	7333	5341	3458	2604	1743	987	353	25146
		ženski	3330	7311	4667	3506	2129	1175	414	124	22656
		skupaj	6657	14644	10008	6964	4733	2918	1401	477	47802
samo čitati		moški	77	102	180	215	173	269	185	79	1280
		ženski	77	114	215	417	716	456	373	110	2478
		skupaj	154	216	395	632	889	725	558	189	3758
analfabeti		moški	7663	871	987	1421	1820	2131	1659	812	17364
		ženski	7667	894	1052	1895	2750	3375	2678	1260	21571
		skupaj	15330	1765	2039	3316	4570	5506	4337	2072	38935
skupaj			22141	16625	12442	10912	10192	9149	6296	2738	90495
čitati in pisati	nemški	moški	10863	25460	17799	14472	11579	8301	4571	1958	95003
		ženski	10798	24648	18344	14508	10703	7635	4191	1784	92611
		skupaj	21661	50108	36143	28980	22282	15936	8762	3742	187614
samo čitati		moški	210	80	148	245	372	429	350	173	2007
		ženski	184	85	368	478	942	1248	1056	537	4898
		skupaj	394	165	516	723	1314	1677	1406	710	6905

analfabeti	nemški	moški	21224	1079	1394	2174	2936	3198	2302	1050	35357
		ženski	21350	1103	1515	2813	3752	4199	3468	1884	40084
		skupaj	42574	2182	2909	4987	6688	7397	5770	2934	75441
skupaj			64629	52455	39568	34690	30284	25010	15938	7386	269960
čitati in pisati	drugi	moški	213	602	1661	442	285	164	86	20	3473
		ženski	181	356	506	289	197	121	64	27	1741
		skupaj	394	958	2167	731	482	285	150	47	5214
samo čitati		moški	2	5	13	6	5	7	—	1	39
		ženski	2	2	3	13	7	9	4	1	41
		skupaj	4	7	16	19	12	16	4	2	80
analfabeti		moški	448	47	183	50	64	52	32	6	882
		ženski	442	31	50	56	51	36	29	3	698
		skupaj	890	78	233	106	115	88	61	9	1580
skupaj			1288	1043	2416	856	609	384	215	58	6869
		moški	44027	35579	27706	22483	19838	16294	10172	4452	180551
		ženski	44058	34539	26720	23975	21247	18254	12277	5730	186773
Skupno prebivalstvo			88085	70118	54426	46458	41085	34548	22449	10182	367324

Beljaška gimnazija, ustanovljena leta 1869., je imela 19 učiteljev in 263 dijakov, celovška, ustanovljena leta 1563., 25 učiteljev in 490 dijakov; samostanska državna gimnazija v Št. Pavlu je bila prvič ustanovljena leta 1777., drugič leta 1809. in je imela leta 1907. 18 učiteljev in 160 dijakov, celovška realka pa 25 učiteljev in 349 dijakov in je bila ustanovljena leta 1851. V Celovcu je tudi petrazreden mestni dekliški licej z 111 učenkami in je bil ustanovljen leta 1903.

Kot višje stanovsko učilišče je bogoslovnica za koroške duhovnike v Celovcu, ki ima 11 učiteljev-jezuitov iz Št. Andraža in 50—60 slušalcev, ki jih je polovica Slovencev.

Strokovne in specijalne šole. V to vrsto spadajo šole, ki pripravljajo na kak določen poklic s posebnim ozirom na praktično zmožnost. Tu sem spadajo v Celovcu: c. kr. učiteljišča, c. kr. strokovna šola za strojno obrt, c. kr. državna rokodelska šola, rudarska šola, vrtnarska šola, učni tečaj za učiteljice ročnih del, glasbena šola, delavska šola, trgovinska šola, 3 obrtne nadaljevalne šole, stenografski tečaj, trgovinska nadaljevalna šola za deklice in dečke, c. kr. šola za babice, gospodinjska šola i. dr. V Borovljah je c. kr. strokovna šola za puškarsko obrt, v Beljaku c. kr. strokovna šola za lesno obrt, v Naborjetu je strokovna šola za strugarstvo, kmetijske zimske šole so v Celovcu, Velikovcu, Brežah in Požarnici.

ZNANSTVENE ZBIRKE.

Najvažnejše znanstvene zbirke v Korotanu so razne knjižnice, ki so v tesni zvezi s šolstvom in duševno izobrazbo. Največja knjižnica je študijska ali licealna v Celovcu. Ko so jo ustanovili v 16. stoletju protestantski stanovi, je prešla za protireformacije v roke jezuitov, ki so jo pomnožili že sami znatno, zlasti pa s knjižnicami iz opuščenih samostanov v Osojah, Podkloštrom, Št. Pavlu, Velikovcu in Vitrinju. Knjižnica hrani tudi precej redkih in jako važnih slovenskih knjig in rokopisov. Bogate so prirodoznanske zbirke in zbirke zgodovinskega društva v deželnem muzeju Rudolfinu.

Neposredni povod za ustanovitev notranje-avstrijskega društva je dal nadvojvoda Ivan leta 1839. Že leta 1843. so

ustanovili tako društvo z začasnimi središči v Gradcu, Ljubljani in Celovcu. Koroško zgodovinsko podružnico, ki ji je bil prvi predsednik zgodovinar baron Ankershofen, so razni rodoljubi podpirali s knjigami, listinami, starim denarjem in rokopisi: kakor knez Liechtenštein, Grof Egger, deželni glavar baron Sterneck, grof Alfred Christalnigg, grofinja Goeß, Canaval i. dr. Ko se je razšlo notranje-avstrijsko zgodovinsko društvo leta 1846., so ustanovili samostojno zgodovinsko društvo za Koroško, ki je izdalo leta 1849. prvi zvezek „Arhiv za domačo zgodovino in krajepis“.

Na priganjanje koroške kmetijske družbe so že leta 1849. zgradili prirodopisni muzej, ki so mu podarili razni rodoljubi bogate in raznovrstne zbirke. Od leta 1864. izdaja prirodopisno z zgodovinskim društvom mesečnik Carinthijo, ki je prinašala začetkom preteklega stoletja tudi zanimive razprave in pesmi v slovenskem jeziku. Zgodovinski in prirodopisni muzej sta od leta 1879. pod eno streho, v krasnem v renesanci zidanem Rudolfinu.

Stare listine hrani knjižnica in zbirka v Šentpavelskem samostanu; lepe zbirke knjig in starinoslovja imajo koroške srednje šole, predvsem pa prirodopisni in zgodovinski muzej v Beljaku. Tudi strokovne šole so dobro založene s predmeti, spadajočimi v njih stroko, in tudi šole po deželi imajo svoje male knjižnice. Žalostno in neznačajno pa je pri tem, da vsiljujejo tudi po slovenskem Korotanu samo knjige, ki jih daruje slovenskemu narodu nasprotno društvo „Südmark“, ter zastrupljajo tako že nežni mladini ljubezen do materinščine; čujem pa, da namerava „Družba sv. Cirila in Metoda“ darovati slovenskim učiteljem knjige, ki naj jih posojajo ukaželjni mladini tam, kjer službujejo.

DOBRODELSTVO. DRUŠTVA.

Med dobrodelne zavode štejemo bolnice, hiralnice, ubožnice, sirotišča, gluhonemnice i. dr.

V Celovcu je gluhonemnica, zavod za slepce, sirotišče pri Uršulinkah za deklice, sirotišče za dečke v Lipi pri Krnskem Gradu, deželna rešilnica za dečke v Otočah pri Ce-

lovcu, deželna rešilnica za dekleta v Kazazah pri Celovcu, deželna umobolnica, deželna hiralnica, porodilnica, obćna bolnica, bolnica elizabetnik, bolnica usmiljenih bratov v Št. Vidu, bolnica nemškega viteškega reda v Brežah, bolnica v Svincu, Mostiču, sirotišče v Starem Dvoru, Št. Andražu, Svincu, Brežah, Št. Lenartu, Spod. Dravogradu i. dr.; hiralnice so v Pliberku, Železni Kapli, Gospisveti, Velikovcu i. dr.; mestne bolnice v Trgu, Brežah, Sovodju, Celovcu, Spitalu, Št. Vidu, Beljaku, Trbižu in Volšperku.

Glede zdravstva je jako važno in velike vrednosti delovanje osmih zdravstvenih okrožij; — žalostno pri tem pa je, da so celo po slovenskem Korotanu tudi taki okrožni zdravniki, ki ne umejo narodovega jezika. Na celem Koroškem sedaj ni slovenskega okrožnega zdravnika, ker takega noče deželni odbor.

V Korotanu je nad 300 raznih društev brez podružnic. Glavnih društev sedež je Celovec in teh je nad 80. V deželi je 20 okrajnih bolniških blagajen, 45 bolniških blagajen za delavce s 25310 člani.

Za povzdigo kmetijstva skrbi leta 1764. ustanovljena „Kmetijska družba“, za katero si je posebnih zaslug pridobil Slovenec Matija Ahacelj. Kmetijska družba ima 147 podružnic z 8638 člani in je sklenila pri letošnjem obćnem zborovanju, da bode izdajala za velikovski okraj „Kmetovalcu“ slovensko prilogo. To pa skoro gotovo zato, ker snujejo Slovenci svojo kmetijsko društvo in ker bi potem ne dobila nemška Kmetijska družba več toliko podpore od države. [1])

Tudi po slovenskem delu Korotana se je začelo živahno društveno gibanje v tem stoletju. Razen Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem je v Celovcu še Slovensko delavsko društvo, kakor tudi Podljubeljem, Prevaljah, Črni in Bistrici v Rožu. Slovenska izobraževalna društva so: v Dobrli Vasi, Klobasnici, Št. Jakobu, Št. Lipšu, Radišah, Velikovcu, Št. Janžu, Žitari Vasi, na Brdu, v Kostanjah, Rožeku, na Bistrici pri Zili, v Kotljah,

---

[1]) Koroška Kmetijska družba je izdajala že „Kmetovalcu“ slovensko prilogo do 23. svečana 1877. Vsled nemške agitacije se je potem opustila slovenska priloga.

Možici, Št. Mihelu, Škofličah, Železni Kapli in Djekšah. Pevsko delavsko društvo je v Podsinji Vasi; Bralno društvo v Št. Koncijanu, narodno društvo v Vobrah, Kmetijsko društvo v Rudi, Pevsko društvo v Hodišah, Rokodelski dom Podljubeljem i. dr.

Poleg zgoraj omenjene bratovščine sv. Mohorja je važen za probuditev narodnega ponosa v Korotanu že od leta 1883. izhajajoči tednik „Mir“; leta 1907. je začel izhajati v Kranju drug slovenski list za Korotan „Korošec“, ki izhaja vsako drugo soboto. V Celovcu je tudi sedež „Slovenske šolske družbe“, ki so jo ustanovili v jeseni leta 1908. z namenom, da skrbi obenem z Družbo sv. Cirila in Metoda za napredek slovenskega šolstva in zbudi zopet po Korotanu k življenju „Podružnice“ „Družbe sv. Cirila in Metoda“, kajti izmed 19 jih spi samo 10.

IV. NARODNA PROSVETA.

Na Koroškem prevladuje še dandanes med prebivalstvom slovenski tipus, akopram tvorijo Slovenci dandanes samo eno tretjino vsega prebivalstva. Nemški Korošci so v obče po svoji naravi pošteni, dobrodušni, toda počasni ljudje. Kakor po slovenskem ozemlju so tudi med nemškimi prebivalci znatni razločki v govorici, značajih, šegah, navadah in nadarjenosti. Prebivalstvo v Belski in Jezerski Dolini je premeteno in ukaželjno, ob Glini in Krki prevzetno, lahkoživo in prepirljivo, v Labudski Dolini pa udano mesenemu poželjenju. Na značaj in rast ljudstva vplivajo tla, podnebje in voda. Slovensko prebivalstvo ni razvajeno, je z malim zadovoljno, razumno in vedoželjno, krepkejše in lepše postave kakor nemško, ki ima mnogo kretenov.

V slovenskem Korotanu se govorijo tri narečja: podjunsko, rožansko in zilsko. Podjunsko narečje, ki se je ohranilo najčistejše v planinah na koroško-kranjski-štajerski meji, govorijo po dekanijah Pliberk, Dobrla Vas, Velikovec in v nekaterih župnijah pri Spodnjem Dravogradu. Po izgovarjanju zaimka t a, t o in prislovov t u, t é k a (tukaj), ki se glase š t a, š t o, š t u, š t e k a, se prebivalci v imenovanih dekanijah pri drugih koroških Slovencih zovejo „Štekarji“ in teh je okoli 54.000.

Rožansko narečje govorijo v dekanijah Tinje, Celovec in po celem Rožu. Prehod podjunske govorice v rožansko je v tinjski dekaniji, v Spodnjem Rožu pa je med narečjema meja Šmarjeta, kjer slove vaščanje po Rožu kot prvi „Štekarji“. Rožansko narečje govori 47.000 ljudi. Prebivalce

ZILJANKA IN MOŠKA NARODNA NOŠA V ROŽU PRED 100 LETI.

Fot. Pavlin.

celovške okolice do Tinj imenujejo ostali prebivalci „Polance“ in cela ravnina se zove „Pule“ (polje) ali „na Pulah“; Rožani pa so prav za prav samo prebivalci Zvrhnjega Roža. Pogorje Zadnico, ki se razprostira od Rožaka med Dravo, Vrbskim Jezerom, celovško ravnino in Škrbino, imenujejo „Hure“ ali „na Hurah“, prebivalce pa „Horjance“. V Ločah se zlivata rožanska in zilska govorica in se mešata do Podkloštra; od tod govorijo zilsko narečje pri Zili in po Kanalski Dolini. Zilsko narečje govori do 20.000 prebivalcev.

Rožani so lahkoživi, v nesreči potrpežljivi ljudje, napram duhovnikom liberalnega duha in nagnjeni k nemštvu. Ne izseljujejo se toliko v Ameriko kakor Ziljani, pač pa v Bel ak, Celovec, Gradec in na Dunaj, pa tudi v Opatijo in Trst. Tam se hitro ponemčijo, vendar pa ne pozabijo na svojo domovino čisto; sem in tja pridejo pogledat domov. Denarja ne pošiljajo dosti v domači kraj, ker ne znajo varčevati. Ako jih pa kdo izmed domačih poprosi za pomoč, mu je neodrečejo, temveč dajo v takih slučajih dostikrat več, kakor bi smeli dati po svojih okoliščinah.

V domači vasi ostali izpreminjajo hitro svoje šege, noše in navade, počasni pa so pri obdelovanju svojih polj.

Nekdanja ženska noša je bila: Kapa, okrašena z žojami in zlatim brokatom, črna suknena „jopica“ do pasu in precej košata janka, bele, lepo pletene nogavice in s suknom obšiti, nizki črevlji; poleti namesto jope sama janka z rokavci. Tudi lepi pasovi so bili v navadi nekdaj. To vse se je ravno tako izgubilo kakor moški črevlji, modre nogovice, kratke, irhaste hlače, kratek „jopič“, širok klobuk in rdeč svilen telovnik s srebrnimi gumbi.

Približno od leta 1865.—1885., po odpravi stare ženske noše, je bila v navadi še precej čedna „glinska ali celovška noša“, ki je še dandanes v navadi med Trgom, Št. Vidom in Celovcem v mešanih, oziroma pravkar ponemčenih krajih. Nosile so ženske majhen klobuček, okrašen z žojami, katerih dve sta segali po hrbtu do pasu, janka pa je bila nekoliko daljša in okrašena z enim „kreželjnom“ ali pa tudi z dvema ali tremi. Namesto „jope“ so nosile „šlabanko“, ki je bila do pasu ozka kakor „jopa“, pod pasom pa se je

razširila in je segala še nekaj centimetrov niže. Podobna je bila današnjim mestnim „jaknom". Okoli vratu so nosile lepe svilnate in franžaste robce, ki so jih zvali „tibetaste facneteljne" ali pa „trstinarce" po izvoru, oziroma po Trstu. Na mesto poprej navadnih belih kožuhov je stopila v tej dobi velika ruta ali „hentuh", ki je v navadi še dandanes.

Kakor drugim Slovencem je tudi Korošcu prirojena pobožnost in bogaboječnost ter ljubezen do domovine in svojega vladarja.

Koroški Slovenci kažejo svoj verski čut s tem, kako praznujejo cerkvene praznike in „žegne", čeprav so se ohranile pri tem marsikatere poganske šege. Na predvečer Božičev ali „Vinahtov" ali na Sveti večer, na predvečer Novega leta in Sv. Treh kraljev pogrne gospodinja mizo z lepim belim prtičem in položi na njo dva (v nekaterih krajih tri) hleba belega in črnega kruha. Za mizo postavi pinčico, pod mizo pa skledo z lekom, ki se da zjutraj živini, predno se nakrmi, kajti ljudstvo veruje, da blagoslovi črez noč sv. Duh lek in da bode živina zdravejša in lepša po zaužitju leka. Ravno tega se nadeja gospodinja po blagoslovu od pinčice. Pred Marijinim zvonenjem ali pred zvonenjem angelskega češčenja položi gospodinja na hleb kruha hišne ključe, vzame blagoslovljeno vodo, rožmarinov vršiček in molek ter hodi po zvonenju z družino po hišnih prostorih in okoli hiše. Gredoč molijo rožni venec, škropijo in kadijo hleve, živino in vse hišne prostore. Ko se vrnejo zopet v „izbo", položi gospodinja hleb, ključe in vodo na mizo; okoli mize pokleknejo vsi in molijo vse tri dele rožnega venca. Zarana molijo drugi dan skupno veseli del rožnega venca in za zajutrk dobi vsakdo od gospodinje kos črnega kruha in suhega svinjskega mesa ali klobaso ali pa sirovega masla, potem šele beli kruh in kavo.

Na predvečer Novega leta „trunšvajo" ali „novo leto vzdigvajo". Na sredo sobe postavijo dolg stol in polože nanj devet reči in jih pokrijejo, v nekaterih krajih jih polože na tla, in sicer: brino, ki pomeni veselje, oglje = žalost ali smrt, butaro = slovo, ključ = gospodarstvo, glavnik = vdovca ali vdovo, punčko = otroka, prstan = ženitev, mošnjo =

srečo in molek = prošnjo pri Bogu. Vsakdo dvigne trikrat, kar dvigne, to se bode zgodilo v novem letu.

Koledovanje je bilo nekdaj splošno v navadi tudi pri odraslih dekletih in fantih o Božiču, Novem letu in Sv. Treh kraljih, ki so peli za različne darove pri Zili:

„N'coj je dro en svet večer,
n'coj je dro 'na sveta noč.
Okolo tej štalce
se sveti kot solnce
Jezus Mesijas,
kteri bode odrešil nas."

„Prav 'maš, prav 'maš, da nam poveš,
da nas iz spanja gor zbudiš.
Naj lepše koj spimo,
po štalcih ležimo,
slišimo en glas,
pastirec kliče nas."

Vsaka gospodinja jim je darovala po tri darove, ker so tudi sv. trije kralji trikrat darovali. Dandanes koledujejo le otroci, in sicer deklice posebe, dočim se zbero dečki z malimi zvonci od četrtega leta do štirinajstega za vasjo na griču ali pa v bližnjem gozdu. Mlajši ostanejo pred gozdom, starejši pa gredo v gozd, oblečejo na skrivnem enega dečka v kožuhovino, mu zadelajo obraz in mu privežejo živalski ušesi. Mlajši pred gozdom začno sedaj klicati: „Perhta, Perhta (Pehtra) pridi!" To ponavljajo toliko časa, da res „Perhta" pride. V začetku se prestrašijo mlajši ali nazadnje začno vsi zvončkati in z ropotom se vrnejo v mraku v vas in koledujejo vsi skupaj od hiše do hiše, darove jim pa mora nositi „Perhta".

Marija ti, ti, le prav ga zavi!
Zavila bi ga, b' planic imela,
nimam povoja al' planic,
da b' ga 'mela kam zavit'.

Sv. Šenštefan je v gostje pritekel,
je prinesel en par golobic,
'no mošnjo petic,
da bode Marija kupila planic.

Oj usmiljeni Jezus, kaj mraza trpiš!
Še več trpel boš, k' na križu umrl boš.

Drugi dan skuha otrokom nabrane darove kaka gospodinja, ki jih potem zaužijejo skupno.

V nekaterih krajih oblečejo revne otroke v bela oblačila, jim dajo na glavo kraljevske papirnate krone in ti koledujejo včasih že teden pred Sv. Tremi kralji.

Vstajenje imajo v nekaterih krajih na Koroškem že na Veliko soboto ali pa na Veliko noč zelo zgodaj; na Bistrici

pri Zili je na Veliko noč ob treh zjutraj. Povsod streljajo in si preskrbe za to slavnost tudi godbo. Na Veliko noč zjutraj ali pa tudi na Veliko soboto je blagoslovljenje ali „žegnanje“ mesa, kruha i. dr. Pri žegnu opazuješ po Zili, Rožu in tudi po Gorenjskem, kako hitro pograbi vsako dekle svoj jerbas ali „korpič“ ter hiti proti domu. Vsaka hoče prva biti; domači čakajo pred hišami, da zvedo, katera je prišla prva domov z žegnom, kajti ljudstvo veruje, da bode ona hiša v vasi prva gotova s poljskim delom.

Veliko veselja imajo otroci na Veliko noč in na Velikonočni pondeljek, ko turčajo ali stručajo s pirhi ali „šečami“ in jih sekajo z novci. Mladeniči dobijo „šeče“ od onih deklet, ki so jih imeli pred pustom na kakšnem ženitovanju za družice ali pa so jih povabili na pustni torek na ples. Šeče se nosijo fantom na Veliko noč, in sicer zvečer; toda ne nese jih dotično dekle samo, ampak pošlje jih po kaki prijateljici ali znanki, kateri podari zato dotični mladenič mal dar. Šeče ali pirhe imenujemo vse, kar se podari, in sicer nekaj pobarvanih in opisanih jajc, sadja in smodek različnih vrst. Družica mora poleg šeč ali pirhov darovati drugu še svilnat telovnik ali pa kakšno perilo (srajco).

Kakor zajemajo in natakajo po Gorenjskem na velikonočno soboto, ko „odvežejo“ zvonove, vodo, da se umivajo in ubranijo s tem muham, tako hiti gospodinja pri Zili na binkoštno nedeljo k studencu zjutraj, ko zvoni dan, da zajame tedaj vode, ker med zvonenjem teče po vodi sv. Duh. V oni vodi skuha zajutrk, zamesi moko in testo se skvasi, ne da bi primešala kaj kvasu. Na binkoštno nedeljo poženo zgodaj živino na pašnike, da se napase rosne trave, v kateri je sv. Duh.

Različne so šege in navade o Kresu. Na Brnici in pri Zili „šibajo“ tedaj mladeniče, in sicer vtaknejo gorečo šibo v ogenj, potem pa udari mladenič z gorečo šibo ob tam pripravljeno ploščo in šiba sfrči v zrak, ali pa nataknejo gorečo šibo na palico in jo vrtijo, da sfrči goreča šiba v zrak. Prva šiba velja, tako vpije mladenič, sv. Janezu, druga je kresna in tretja macesnu ali pa smreki, vse druge veljajo dekletom, ki jih imenujejo med šibanjem, povedo pa zraven

tudi njih pregreške in napake; dekleta poslušajo skrivaj, kaj šibajo o njih fantje.

Ko zvoni angelsko češčenje ali ave Marijo na kresni večer, nosijo dekleta in fantje „brinceljne“ (prigelne) in vsak jih zgrabi hitro in prenese, da jih potem sešteje. Ako jih je toliko, da je par, dobi dotični ali dotična tudi par, nevesto ali ženina. O Kresu spletajo dekleta vence in jih mečejo ali na brezovo grmovje ali pa na strehe. Kolikorkrat mora vreči, dokler ne ostane na grmovju ali strehi venec, toliko let bo moralo čakati dekle še na možitev. Namesto venca mečejo tudi ali črevlje ali pa coklje pred hišnimi vrati, in sicer se mora vreči cokla raz noge črez glavo; je li obrnjena coklja v hišo, tedaj ostane dotična oseba še pri hiši, ako ne, gre od hiše.

Na kresni večer molijo dekleta za „všafanče“, in sicer se jim potem sanja o onem mladeniču, ki ga dobi dotično dekle za moža.

Svoj god obhajajo mladi ljudje precej smešno in veselo. Na predvečer se zbero z različnimi godali, zvončki, pokrovkami, škafi i. dr. pred vrati onega, komur so prišli „rumplat“ ali „ofreht“ delat. Na dano znamenje začno vsi na enkrat ropotati in piskati, potem pa odpre eden izmed njih vrata, pove za slavljenca določeno pesem ali pa mu čestita prav po domače, drugi pa začno zopet ropotati, pozdravljajo slavljenca in mu kličejo „živio“; na to jih pogosti slavljenec s pijačo. Ako pa hočejo koga posebno počastiti, mu pripeljejo „šimelna“, ki ga tvorijo trije možje, in sicer eden konjsko glavo, drugi in tretji mož pa život; pokrijejo jih z rjuho, tako da nihče ne sluti, kdo je spodaj. Na konja se usede mladenič v belem oblačilu in s čepico na glavi ter čestita slavljencu ali deklamira primerno pesem. Na vsaki strani „šimelna“ gresta dva mladeniča v belih oblačilih in nosita sveče v rokah. „Šimelna“ pripelje v slavljenčevo izbo lastnik njegov za uzdo, za „šimelnom“ pa pride derec (konjederec). Po čestitanju pozove lastnik kovača, da podkuje „šimelna“, ki pa se ne da in bije okoli sebe ter udari ali „rincne“ tako kovača, da se zgrudi po tleh. Na to pristopi derec, dopove kmetu-lastniku, da šimel ni za drugega kakor za derca, ker

je tako divji, in kupi „šimelna“. Ko zagrabi derec „šimelna“ za uzdo, da bi ga odpeljal, se splaši „šimel“, derec pa ga udari s sekiro po čelu, da se zgrne ali zvrne, a v istem trenotku ni več šimelna, kajti mladeniči se pobero hitro in slavljenec mora potem pogostiti častitelje.

Fot. o. Met. Schneditz. ZILJANKE.

Najveselejši dan je za Korošca „žegen“, ki pa se ne praznuje, kakor je večinoma navada po Kranjskem, na dan cerkvenega patrona, ampak v Korotanu ima svoj „žegen“ vsaka vas, bodisi še tako majhna.

Žegen dela pri Zili vsled obilnega snaženja in pripravljanja mesa, šartelnov, fancovtov i. dr. gospodinji in gospodarju veliko skrbi, mladim pa veliko veselja, kajti vsak

poskrbi za dober žegen, naj bo še tako ubožen. Že dva ali tri tedne pred žegnom določijo brhke Ziljanke, katera bode „Ziljanka“ ali „Slovenka“ in katera „Nemka“. Ziljanka v kratkem oblačilu se imenuje navadno Slovenka, ona v dolgi janki ali „čikli“ pa Nemka. Mladenke pripravljajo skrbno svojo obleko za „žegen“; likajo ras in drugo perilo in mu napravijo kakor pri harmoniki lepe bavde; pregledajo svilene robce ali „pcanetelne“, ki jih bodo pokrile k maši in potem k „prvemu plesu“; obšivajo črevlje in priredijo k pasu belo-modro-rdeče trakove.

Da povzdignejo še bolj slovesni dan, ustanovijo fantje že teden ali dva tedna pred „žegnom“ „konto“ ali kupijo skupno sodček vina, ki ga na „žegen“ tudi popijo skupno. Naroče si tudi godbo, ki mora iti za „konto“, kamor se ji ukaže. K cerkvi mora spremiti godba „konto“ brezplačno, pa tudi za ples plačujejo člani „konte“ manj ko drugi, kajti „konta“ mora skrbeti za mir in red pri plesu.

Stari ljudje še pomnijo, da so vzeli mladeniči, kadar niso ustanovili „konte“, vino na „roš“; precepili so namreč količek in dali en del gostilničarju, drugega pa so ohranili sami in zaznamovali na njem, koliko „pint“ ali litrov jim je prinesel gostilničar.

Teden dni pred „žegnom“ naroči vsak fant pri svoji „dečli“ „pušelc“ ali šopek, ki ga naredi dekle iz rdečega klinčka, roženkravta in rožmarina, zraven pa priveže še z zlato peno prevlečenih lanovih glavic in nekaj miganja. Po šopek pride fant sam, in sicer v soboto zvečer ali pa v nedeljo zjutraj in prosi dečvo za „prvi raj“ ali ples.

Skoro pri vsaki župnijski cerkvi se bereta na „žegen“ po dve sv. maši; k prvi gredo gospodinje in starejši ljudje, k drugi mladina. Pred cerkvenim opravilom se zbero mladeniči v bližnji gostilni, odkorakajo potem z godbo k cerkvi in eden mladeničev nese lepo okrašen liter vina. Ako je v župniji več vasi, je tudi več „kont“ in godeb. Dekleta gredo na „žegen“ v najlepših oblačilih v cerkev, se postavijo druga za drugo in ne gredo prej iz cerkve, predno po maši ne odzvoni „Ave Marija“, in tedaj molijo tudi zunaj cerkve, potem pa zavriskajo in vsaka „konta“ zase zapoje in godba jo spremlja:

„Kaj b' jaz kristjan vesel ne bil,
k' sem dan's pri sveti meši bil.
Tam sem videl Jezusa
in njegovo mater žalostno.“

Pred cerkvijo vabijo dekleta sorodnike in znance v domače hiše na oběd ali „vahte“.

Po obědu se zbero fantje, zasedejo lepo okrašene konje brez sedel ter jahajo na vas pod lipo, kjer je nataknjen lesen čeber na malem stebru. Jezdecev je navadno 8—12, in sicer jih jezdi polovica v skoku proti stebru, dočim ostane druga polovica med tem pri godbi in poje. Vsak jezdec ima v roki železen količek in s tem udari v diru po čebru. Ko prihajajo prvi nazaj, dirjajo drugi mimo čebra. To se ponavlja toliko časa, dokler se ne razsuje čeber. Ko vzamejo ali nataknejo v diru jezdeci obroče na količke, pristopi dekle v najlepši svoji obleki k stebru ter poda na krožniku venec onemu možu, ki je prej delil obroče jezdecem. Mož vpraša dekle, je li prost venček. Če je prost, ga dobi mladenič, ki ga je zaslužil s krepkim pobijanjem čebra, vendar pa ima dekle pravico, imenovati mladeniča, ki naj dobi venec. Mož nastavlja potem dirjajočim mladeničem venec, kajti vsak bi ga rad odnesel na količku, toliko časa, dokler ne pridirja zmagalec. Ko se zablešči venec na zmagalčevem količku, tedaj zmagalec zavriska, obrne konja na stran in zdirja z drugimi mladeniči na dom, da oddajo konje. Mladenič, ki je dobil venec, mora peljati dekle, ki je prineslo venec, na „prvi“ ali „prvi ples“.

Po pobijanju čebra se prične raj pod lipo. Pravico za „prvi ples“ imajo samo poštena dekleta, kajti one, ki so zapravile poštenost, se ga ne smejo udeležiti. Nekdaj je baje, če se je drznilo stopiti tako dekle med druge pod lipo, usahnila lipa. Mladenič, ki ima odrastlo sestro, ne pleše pod lipo z drugim dekletom, ampak s sestro, in domače dekle ne pleše pred „prvim plesom“.

Pred začetkom „prvega plesa“ ali samo „prvega“ se zbero tudi mladeniči pod lipo, stopijo v kolo, zapojejo, godba jih pa spremlja:

„Tam stoji 'na lipa
'na lipa zelena.
Pod lipo stojijo fante,
oj fante dvanajste.

Oni se pogovarjajo,
kam drevi v vas pojdejo!
Vsak k svojej ljubici,
jaz k moji Uršici."

I.

Bog nam daj ti 'n dober čas
ta prvi raj začeti.
Še kaj da smo začeli,
še nehat neb'mo 'meli.

II.

Kdor je z Bogom,
Bog je z njim,
sam Jezus je
Marijin sin.

III.

Sem jo videl
na potoce,
k' je imela zlato
vapučo v roce.

IV.

Bom pa furu
črez Prediv,
al je za dečvo
kaj za div.

Ko odpojo mladeniči prvo kitico, pomigne vsak svoji rajki in dekleta prihitijo, se primejo s fanti in zaplešejo prvi ples. Ko odigra godba, prime vsak plesalec z desnico svojo plesalko za levico in hodijo, pojoč druge kitice, pod lipo. Na to zaplešejo še enkrat in dekleta se potem vrnejo na prvotno mesto, dokler jim ne dado mladeniči znamenja za drugi ali „štajerski" ples. „Štajerski" ples so pravilno plesali še pred 30 leti, dandanes ga mladina ne zna več, ker plešejo navadno preveč polk in valčkov. Zadnji ples pod lipo je dandanes navadno valček, na kar zaigra godba koračnico in spremi fante v gostilno. Dekleta gredo med tem časom na dom in premenijo obleko za ples v gostilni.

Na „žegni" ponedeljek je v vsaki župnijski cerkvi darovana sv. maša za mrtve in plačajo jo mladeniči. Po maši blagoslovi župnik grobe, na kar se prično pred cerkvijo zopet one slovesnosti kakor prejšnji dan.

Nekdaj so povsod plesali še v ponedeljek „prvi ples" ali «prvi» vsi možje s svojimi ženami. Dandanes je to v navadi še v Gorjah pri Zili. V ponedeljek po maši gre vsaka «konta» s svojo godbo pod gorjansko lipo in pleše «prvi ples» druga za drugo. Mladina pleše povsod tudi v ponedeljek, kajti v nedeljo pustijo navadno domači fantje in dekleta prostor drugim, zato je pa godba v ponedeljek samo za domače.

Dandanes postajajo skoro po celem Korotanu svatbeni običaji enoličnejši, le pri Zili se je ohranilo še staro «vergvanje» precej v stari obliki. Nekdaj ni bilà navada, da bi ženin sam «vergvu» ali snubil, temveč je odkril svoje misli in srce najprej roditeljem, ki so poslali, če jim je bila po volji sinova izvoljenka, k nevestinim roditeljem pametno žensko, ki jim je sporočila skrivaj, zakaj je prišla. Ako so bili z ženinom vsi zadovoljni, tudi hčerka, tedaj se je dovolilo ženinu, da pride sam, da se pogovore natančneje in da vpraša ženin, kdaj sme priti z dvema možema. Ko sta prišla z ženinom moža in so se vse pomenili, je bilo šele pravo «vergvanje». Moža sta hvalila ženina, oče svojo hčerko in na to so odločili hčerki «div» ali doto. Med tem je gospodinja pridno kuhala in pogostila goste z vinom in klobasami. Pred odhodom je povabil ženin mater in nevesto na oglede.

Tri dni pred poroko je zasedel ženin s svatom najlepša, s trakovi okrašena konja in jahala sta vabit na ženitovanje najprej najbolj oddaljene sorodnike. Pred sto leti je nosil ženin nizke črevlje in bele nogavice, pred petdesetimi leti pa je nosil visoke škornje. Oblečen je bil v kratke hlače, svilnat «lajbč», svilnat telovnik, okoli vratu je imel svilnat robec, na glavi pa kapico s «čopom» in kosmat črn klobuk s šopkom. Pri klobuku je imel «brzdo» ali črn svilnat trak, ki mu je rabil, da mu veter ni odnesel pri hitrem jahanju klobuka. Na vrhu obleke je nosil sukno. Enako je bil oblečen svat. Ko sta prijahala v določeno vas, sta jahala, če je bila hiša ali veža prostorna, v hišo, ne da bi stopila raz konje. Nasproti sta jim prišla gospodar in gospodinja, ki jim je podal ženin desnico in jih pozdravil: «Hvaljen bodi Jezus Kristus» — odgovor — «Na večne čase». «Vabim vas in prosim, da bi mi pristopili k sv. zakonu, ki ga je postavil sam Bog v paradižu in Jezus povzdignil in potrdil v sv. zakramentu.» Na to so obljubili ženinu, da se udeležijo gotovo ženitovanja. Povsod, kjer sta vabila, so podali ženinu hleb kruha in nož z besedami: «Ureži dar sv. Duha, da ti ga ne bo nikoli manjkalo». Ženin si je odrezal majhen krajec kruha in ga vtaknil v žep. Po teh krajcih so šteli potem,

koliko je bilo na ženitovanje povabljenih. Pri bližnjih sorodnikih so povabili ženina in svata v izbo, ju pogostili, ko sta stopila raz konje. — Dandanes vabi samo eden mož, ki ga pošljeta ženin in nevesta, vabi pa z istimi besedami.

Nevesta in družica sta vabili že v svatovskih oblekah. Nevesta je nosila na glavi svilnat robec («pcanetel»), nad njim svilnat trak ali «pintel» in potem klobuk, ovit s sirovo svilo v narodnih barvah; to je bil namreč nevestin venec. Lase je imela poleg raznobarvnih trakov razpuščene po hrbtu, dragocen pas in bel predpasnik iz domačega platna, ki je bil obrobljen z raznobarvno svilo. Ostala obleka je bila taka, kakor jo nosijo dandanes Ziljanke. Družica je bila nevesti enako opravljena. Nevesta in družica sta vabili tudi slovesno, vozeč se v čednem vozu, in sicer navadno v četrtek ali v soboto, nikdar pa ne v petek.

Dan pred ženitovanjem se zbero fantje na ženinovem domu, vprežejo v tri ali štiri voze po dva konja ter se peljejo, vriskajoč in pojoč, k nevesti po «banko».

Na nevestinem domu pogostijo fante, ki potem naložijo na vozove nevestino opravo, kajti drugi fantje nimajo pravice, nakladati «banke». Ko je vse v redu na vozovih, poškropi nevesta z blagoslovljeno vodo okoli vozov, vstopi pred vsak par konj, naredi z desno nogo križ na tleh, prime konja za uzdo in pretegne nekoliko vsak voz. Nadzorstvo pri vožnji «banke» ima od ženina določeni «banderar», kakor tudi na ženinovem domu, kjer zbasujejo «banko» zopet isti fantje.

Glavne osebe na ženitovanju sta starejšina in «rjušenca» (na Gorenjskem «teta»); do teh imen in častnih poslov imata pravico ženinov ali nevestin boter ali botrica (kotrca). Svat (na Gorenjskem «drug») ima na levi strani na klobuku lep, od družice podarjen venec iz rdečih cvetlic in lepih, en meter dolgih trakov. Zato mora dvoriti po poroki svat samo družici in samo z njo plesati. Družica mora preskrbeti šopke vsem svatom, enak šopek tudi «banderarju»-svatu, ki nosi od neveste podarjeno «bandero», napravljeno iz velikega pisanega robca in obrobljeno s «čopki» ali drobnimi traki; všito ji je na eni strani ime Jezus, na drugi pa

Marijino ime. Na vrhu droga so privezani s šopkom vred en meter dolgi trakovi v narodnih barvah. «Banderar» mora skrbeti za red k poroki in po poroki pri ženitovanju.

Poroka se vrši pri Zili o ponedeljkih pri sv. maši, in sicer v nevestini župniji. Nekdaj je vzel ženin «pinto» z vinom, «banderar» pa «bandero» in šla sta z godbo v domači vasi od hiše do hiše, napila domačinom in jih vabila na zajutrk. Te navade, „obiranja“ ni več dandanes.

Od ženina povabljeni so prišli na njegov dom, od neveste povabljeni pa na nevestin dom. Po zajutrku so zasedli fantje in mlajši možje s trakovi in šopki okrašene konje, ženin in drugi pa so se usedli na vozove. Ženin nosi pri poroki za klobukom zelen šopek, ki mu ga podari nevesta.

V nekaterih krajih pojo še dandanes pred poroko ženinu:

Oče so me gor' zredilê,
mati so me prav učilê,
zdaj pa vzamem slovo od vas,
ker ne bodem več pri vas.
'no nevesto sem si zbral,
ki sam Bog mi jo je dal;
ona mi lepe pošte nosi,
'noj vso žlahto lepo prosi,
da pa pojdejo z menoj
v to cerkev žegnano.
Tam bomo vsi pr' sveti maši,
stor'le bomo andaht našo;
ženin bo zakon sprejel,
ki sam Bog ga bo vesel.
Starašina bo naliva
inoj ženinu napiva:
Le pijmo en glaž al' pa dva,
saj nam ga sam Jezus da.
Sedaj pa Jezus 'noj Marija
pojta z nami v tovaršijo.
Oče, Sin 'noj sveti Duh,
tri peršone so en Bog.
Pred duri jo bomo pripeljali,
hlebec kruha predpodali,
ženin ga bo nevesti dal,
k' je jo za svojo ženo zbral.
Kaj ji bo rekla starašina,
bod' 'na pridna gospodinja,
spravljita vkup vajno blago,
služita gospod Bogu.

Prvi v izprevodu jaha „banderar“ in za jahači je prv voz ženinov. „Banderar“ mora biti dober pevec. Ko pride izprevod pred nevestin dom, ji svatje zapojo:

Poslušaj poštena nevesta,
poslušaj banderarjev glas.
Banderar že vrišče po cest',
zdaj boš mogla ti slovo vzet'.
Zdaj se boš mogla ločiti
od matere, očeta tudi,
'noj slovo boš mogla vzeti
od svojega ledek stanu.
Te ledek stan boš zdej zap'stiva,
stopiva boš v zakonski stan,
„tuca“ in „hoja“ boš peva,
k' boš zibava sinka svojga;
v tem stanu boš zdej ti živeva,
živeva do groba svojga.

Pred vrati nevestinega doma se jahači postavijo v kolo in zapojo šaljivo pesem:

Smo prišli, pa zopet pojdemo,
ta mlado Mojco odpeljemo,
da ne bo več piskre rompova
'noj očeta, mater žaliva.

Po petju hočejo oni svatje, ki so prišli ali peš ali pa se pripeljali — kajti jahači ne stopijo raz konje — v hišo, pa jim zabranijo nevestini sorodniki. Pri vratih stoji mož, ki stavi na svate sledeča vprašanja, na katera odgovarja „banderar". „Od kod prihajate?" „Z jutrovega". „Po kaj ste prišli?" „Zvedeli smo, da imate neko rožico, mi pa imamo nagelček in bi ju radi zvezali skupaj." „To že morete, če nam veste povedati, kdo visi med zemljo in nebom? Kdo je med Bogom, Očetom in Sinom? Koliko potrebuje Bog za hlače?" i. dr.

Ko odgovori „banderar" na vprašanja, spustijo svate v hišo in v izbo jih spremijo nevestini roditelji in tam stopi na ženinovo levo stran „starašina", na desno pa „svat". Pripeljejo jim nato prvo nevesto, staro ženo s slamnatim vencem na glavi, s katero pa ni zadovoljen starejšina rekoč: „Ta ni nam podobna, je ne poznamo." Starejšina ji podari nekaj denarja in jo odslovi. Potem privedejo družico, ki jo ogovori starejšina že bolj prijazno in se raduje nad njo, a prava le še ni, zato jo postavi poleg „svata" in mu jo izroči. Zdaj šele pripeljejo nevesto, ki do tedaj ni smela videti ženina. Sprejmejo jo z veseljem in starejšina jo izroči ženinu in jima sklene desnici. Za roke se držeč, se zavrtita ženin in nevesta trikrat na desno, na to poklekne nevesta na tla, pokliče očeta, mater, brate in sestre ter prosi vpričo vseh zbranih vsakega posebe odpuščanja in poljubi vsakega v slovo. Zadnji ji ponudi roko, da vstane, in sedaj prosi vse tam stoječe odpuščanja. Med tem razdeli družica svatom šopke, na kar se izprevod uredi in jahači zapojo:

„Jaz grem, jaz grem,
jaz moram iti,
preč od tega kraja;
voščim vam
'no lahko noč,
vi men' 'no srečno rajžo".

Izprevod se pomika potem proti cerkvi, in sicer so prvi jahači, potem moški peš ali na vozovih, potem „rjušenca“, ki ima v rokah šartelj, na šartlju klobaso in šopek v znamenje, da je povabljen tudi župnik. Za „rjušenco“ stopa nevesta, za nevesto družica, potem „starašina“, ženin in svat in potem vse druge ženske.

Koncem nevestine vasi „zapinjajo“ (na Gorenjskem „zavirajo“) nevesti, ali bolje rečeno, ženinu domači fantje, da odkupi nevesto. Na ozkem mestu napno črez pot vrv in v sredi poti drži mladenič tablo, na kateri je naslikan cesarski orel, ki je znamenje za muto, na drugi strani table je pa napisano kako število, n. pr. 80000 K. Domači fantje imajo pri „zapinjanju“ pripravljen venec za nevesto. Ko pridejo svatje do onega mesta, se ustavijo in „banderar“ se čudi, da ne morejo dalje, ter vpraša okoli stoječe fante: „Kako to, fantje, da je tukaj danes muta, hodili smo že večkrat skozi to vas, a mute ni bilo!“ Fantje se upravičujejo, da imajo pravico, zapreti pot iz vasi, ker jim odvedejo najlepše bitje; odpro pa jim pot, če izplačajo na tabli napisano svoto denarja. Svatje se čudijo, da se kaj takega zahteva od njih, ko bi morali biti veseli, da so prišli k njim v najlepših oblekah in z godbo. A mladeniči so neizprosni in jim očitajo, da jim odvedejo nekaj, kar bi bilo tudi za nje, kajti «mi smo jo vzgajali in ji prilivali, da je zrastla, ali trgate jo vi.» Ko odnehajo nekoliko fantje in odstranijo ali vse ničle ali pustijo eno, jim izplača „banderar“ zahtevano svoto, n. pr. 80 K, ki mu jih je poprej izročil ženin. Navadno se pa zgovori ženin z mladeniči že prejšnji dan glede odkupnine, ki se določi po nevestinem premoženju.

Ko izplačuje „banderar“ odkupnino, izroči fant nevesti venec na krožniku, na katerem ima tudi čašo vina. Fant čestita nevesti in ji napije, nevesta natakne venec na desno roko, na krožnik pa spusti nekaj denarja; na to napije fant še ženinu. Ako se ženin ustavi in ne da „zapinjalce“, tedaj imajo fantje pravico, da požigajo za svati. Ko se namreč odpeljejo svatje, zažgo nekaj slame, kar je nevesti in ženinu v sramoto. Nevesti, ki se omoži v domači vasi, ni treba plačati „zapinjalce“. „Zapinjajo“ pa tudi dekleta fantu,

če se priženi v drugo vas. Denar, ki ga dobijo, porabijo ali za pijačo ali za godbo pri plesu, ali pa ga darujejo, če so zavedni, v dobre ali narodne namene.

Ko pride izprevod do cerkve, sname „banderar“ klobuk, stopi na desno stran pri cerkvenih vratih, pogrne na klobuk robec in nabira od mimogredočih svatovskih ali svatov denar. V cerkvi izroči robec z denarjem nevesti. Pred poroko zaigra godba na koru od „nebeške ohciti“; „banderar“ stopi med tem pred oltar, zasuče trikrat bandero proti solncu in gre od leve strani okoli oltarja, za njim vsi moški, potem „rjušenca“, ki položi na desno stran oltarja šartelj in klobaso za duhovnika, za „rjušenco“ gre nevesta, ki obstane pred oltarjem, za nevesto družica, potem starejšina in ženin, ki stopi nevesti na levo stran, za njim pa svat. Po poroki blagoslovi duhovnik vino, ki ga je prinesel nevestin oče, nalije dve čaši ter napije nevesti in ženinu, ki napijeta „rjušenci“ in starejšini, a ta nalije vino ostalim svatom. Prva gresta proti vratom ženin in nevesta, se ustavita med vrati in nabirata od svatov v robec denar ter ga vržeta med zunaj čakajoče otroke. Ko se po poroki mudita ženin in nevesta v župnišču pri podpisovanju, prepevajo pred cerkvijo svatje razne pesmi. Med potjo na ženinov dom se ustavi izprevod pred to ali ono gostilno, kjer naroči „banderar“ za svate pijače, ki jo naliva natakarica.

Nekdaj je jahal hitro banderar pred svati na ženinov dom, dobil od kuharic pripravljen „rogu“, ga zavil v „bandero“ in odjahal zopet k nevesti in ženinu, jima odkril „rogu“ in oba sta vgriznila v jabolko; v to sta potem vtaknila nekaj denarja za kuharice. „Banderar“ je izročil potem zopet kuharicam „rogu“, ki je bil suh vršiček in imel nataknjena jabolka, pečene in iz kvasu narejene reči, na vrhu pa lep šopek.

Na ženinovem domu jih pričakuje ženinova mati med hišnimi vrati, poda nevesti in ženinu desnico, ju poljubi in nagovori nevesto: „Kaj je rekel Kristus „jogrom“, ko je prišel k njim skozi zaprta vrata?“ Nevesta odgovori: „Mir vam bodi!“ Mati govori dalje: „Želim, da bi tudi med nami vladal mir.“ Mati vzame po tem hleb kruha, položi nanj ključe ter

jih izroči nevesti v znamenje, da je sedaj gospodinja ona. Potem poda nevesti hleb kruha, od tega odreže nevesta krajec, vtakne vanj nekaj denarja in ga izroči dekletu, ki mu je botra. Dekle mora leteti s krajcem po solncu okoli hiše, in sicer kolikor mogoče hitro. Ravnotako stori ženin, ki pa da krajec fantu. To letanje pomeni, da želita ženin in nevesta veselih in zdravih otrok. Nevesta razreže še ostali kruh in ga razdeli med otroke, ženinova mati pa ji poda blagoslovljeno vodo, s katero škropi okoli hiše; z njo gresta „rjušenca“ in ženinova mati.

Predno je prestopila nova gospodinja hišni prag, so nekdaj vrgli kokoš črez nevesto tako, da je ta prestopila poprej hišni prag, kajti verovali so, da začarajo čarovnice, če mora nekatera nevesta umreti kmalu po poroki. Da bi oteli nevesto, so vrgli kokoš, ki je na se vzela nevesti namenjeno hitro smrt.

Za nevesto in ženinom so vstopili v hišo vsi svatje. Mati vede ženina in nevesto v posebno sobo, kjer sta bila pripravljena za molitev dva enako visoka stolička v znamenje, da sta oba enaka in da ne smeta v življenju drug drugega poniževati. Na stolčkih sta zmolila potem vse tri dele rožnega venca, ki jih je molila naprej „rjušenca“. Po molitvi sta šele šla k pojedini ali „mavu“. Jesti sta morala nekdaj oba z eno žlico in oba iz ene sklede. Pravi „mav“ se je začel nekdaj šele zvečer, in med tem časom so svatje plesali na ženinovem domu, dočim se pleše dandanes navadno v bližnji gostilni. Vsak svat si je izbral družico po „banderarju“ že na potu iz cerkve; dandanes jih izbirajo pri „mavu“, za to skrbi „banderar“, posadi prave skupaj, in sicer postreže vsak svat svoji družici pri „mavu“ z jedjo. Pri prvi mizi sedijo ženin, nevesta, starejšina, rjušenca, bratje, očeta in nevestina mati, ki pa se pripelje šele na večer. Pri drugi mizi sedita „družica“ in „svat“ z vencem in drugi svatje in družice; „banderar“ nima družice, ker mora vse voditi in nadzorovati.

Na mizo se prinese najpoprej kisla juha in meso, na to pa goveja juha, pečenka i. dr. Nekdaj so postavili na mizo „kopo“, ki je bila tako napravljena: Položili so v ši-

roko skledo tri šartlje; med vsakim šartljem je bil „povitnjak“. Na to so položili vrsto pečenk, potem „fancovtov“, zopet vrsto pečenk, vmes pa „preste“. Tako so naložili drugo jed na drugo, da je bila „kopa“ pol metra visoka. Raz „kopo“ si je vzel vsak, kar je hotel. Po prvi „kopi“ je prišla godba v izbo in godla, ko je pel vsak svat po vrsti in držal med tem „bandero“ v rokah. Ženin in nevesta nista pela, pač pa jima je zaigrala godba pesem o „nebeški osceti ali ohceti“:

„Kaj zan lep trošt inoj veselje
vživla moje srce,
kadar se spomnim, da Bog Oče
je za nebesa stvaril me.

Mi kristjani 'zvoljeni,
mi smo vsi povabljeni
k tej nebeški osceti,
ktera ne bo n'kol nehala.“

Pred vsakega svata so postavili, ko je pel, krožnik, da je dal nekaj novcev za godbo. Po petju so prinesli drugo „kopo“, in sicer suhega svinjskega mesa, kruha in klobas. Koncem pojedine je prišel „tajnvovc“, ki je „tajnval“ ali uganjal burke. Govoril je šaljivo o natakarjih, kuharicah in prišel slednjič v šaljivih besedah do računa, koliko plača vsak svat in družica ženinu za jed in pijačo; denar je pobiral „banderar“. Potem se pleše navadno do jutra ali pa še ves drugi dan.

Drugi dan je maša za mrtve sorodnike, ki se je udeleže sorodniki in domači, na grobeh pa delijo ubogim kruh. Prvo nedeljo po ženitovanju gresta ženin in nevesta z roditelji na nevestin dom, kjer jih pogostijo prav dobro.

Pred 80—100 leti so obhajali ženitovanje po dva ali tri dni. K poroki so šli vsi povabljenci, po poroki pa so se odstranili domači in naredili prostor daljnim gostom, sami pa so prišli na ženitovanje šele drugi dan.

Starih šeg in navad pri svatbi je tudi še mnogo v Rožu, čeravno hirajo in izumirajo vsak dan bolj. Ker so postali ljudje bolj praktičnega duha in ne delajo več tako velikih svateb, postajajo svatbeni običaji enoličnejši. To je popolnoma naravno, kajti Rož je bil še precej bogat, dokler je imelo žito primerno ceno; od leta 1850. pa, odkar je postalo žito cenó, živina pa draga, ne morejo več razmetavati toliko denarja na velike „pire“ ali svatbe.

Kadar misli prepustiti oče kmetijo svojemu sinu, si mora ta poiskati nevesto, ki si jo pa izbere po navadi že poprej. Ko se ženin zedini z nevesto, se navadno napoti kako soboto popoldne s svojim očetom ali še rajši s svojim botrom na „verbe“ ali na snubitev. Ko prideta v hišo nevestino, se delajo vsi, kakor bi nič ne znali o tem. Vedejo ju na pogled na polje, v hleve, skedenj i. t. d. V izbi se pogovarjajo o vremenu, letini, o nesrečah, o vojnah in o ljudeh ter pijejo kapljico žganja, v kuhinji pa pripravljata mati in hči, kar moreta, v največji hitrici. Navadno dado snubačem ali kavo ali kako klobaso, v boljših hišah pa cvrto pišče ali pa „šnite“. Ko použijejo nekaj čaš vina ali pa žganja, postanejo bolj zgovorni in se dogovorijo o ženitvi. Koj v nedeljo „vrže“ župnik zaročenca s „kanceljna“. Prvi ponedeljek po oklicih napravijo ženitovanje, revnejši pa še isto nedeljo popoldne v gostilni; tudi premožnejši prirejajo danes gostije v gostilnah, le zelo premožni in samozavestni se drže stare navade, da prirejajo gostije na domu. Pred gostijo je „poladal ladovec“ ali vabilec vse tiste na gostijo, ki so „svatbo dolžni“ ženinovi in nevestini hiši, t. j., one hiše, pri katerih sta bila ženin in nevesta na svatbah. Hiše ima „ladovec popisane“ v knjigi in mora povedati, ali naj pridejo na vse dele svatbe ali samo na enega in ali se imajo usesti k „tofelnu“ ali pa k ostalim mizam. Zapisano ima natančno, ali je bil ženin ali nevesta ali sorodniki v tej ali oni hiši dvakrat ali enkrat na gostiji! Po tem se ravna, koliko oseb naj povabi, da povrne tako svatbo. „Ladovec“ nosi, bodisi poleti ali pozimi, dolg laški plašč ali „mantiljo“, na klobuku ima mnogo umetnih cvetlic, od klobuka mu vise barvni trakovi ali „žoje“, pa tudi na dolgi „ladovški“ palici ima cvetlice z dolgimi „žojami“. V šaljivih besedah vabi po hišah, kjer mu prineso kruha s soljo in kupico žganja, pozimi tudi kako klobaso, poleti pa 20—40 vinarjev. Zaradi preobile pijače srečaš ladovca nekoliko pijanega in v tistih dneh, ko vabi, se sploh ne more iztrezniti.

Nekdaj so sejali po Korotanu mnogo lanu in konopelj in imela je skoro vsaka kmetica več stotov preje in potem mnogo vatlov platna ali prta. Dandanes je to precej prenehalo,

le šege in navade pri tericah so še nekdanje. Vesela dekleta pojo, uganjajo burke pri trenju in gorje fantu ali mlademu možu, ki se teric boji ali se jih ogiblje. Dotečejo ga in mu nasujejo pazderja za obleko; fantom pošljejo „rogu“, „roglo“ ali „roglico“, ki je podobna malemu božičnemu drevescu. Navadno vzamejo suh češpljev vrh, nataknejo na vejice jabolka, na jabolka pa zopet vršičke i. t. d.; glavna stvar, smotke, morajo biti poleg. Fant, ki je dobil „rogu“, je pripeljal v hišo onega gospodarja, za katerega so trle terice, nekdaj godbo in tam so peli in plesali do pozne noči.

Tudi na prejo so rada zahajala nekdaj dekleta od soseda k sosedu, kjer so prepevala, si pripovedovala pravljice in predla. Pred odhodom so dobila od gospodinje „popreднico“. Na prejo so prišli včasih tudi moški, ki so tudi pripovedovali različne pripovedke, pomagali pri petju ter se pokazali predicam uljudne s tem, da so jim stresli s predpasnikov pazderje.

V Korotanu pravijo vilam in rojenicam ali „žalik-žene“ ali pa „častitljive žene“. Častitljive žene so prebivale v Adunkovi skali pri Zili, v skalah na Šentkocijanu, na Žingarici i. dr.

Pod goro, en streljaj od Bistrice proti Blačam je Adunkova skala. V tej skali so prebivale nekdaj častitljive ali bele žene, kajti vrata v skalo se poznajo še dandanes. Raz skalo so videle častitljive žene črez celo spodnje Bistriško Polje in so vpile ljudem: Zdaj orji in sej, ali pa zdaj ne orji in ne sej. Če so slušali bele žene, jim je obrodilo polje obilno. Hodile so k ljudem v hiše in jim dajale dobre svete. Neko jutro je vstala Adunkova gospodinja zelo zarana, skuhala zajutrk in ga nesla možu v izbo. Tedaj zapazi gospodinja na svojem mestu v postelji častitljivo ženo, ki so ji viseli dolgi in lepi lasje na tla; gospodinja ji lepo položi lase pod odejo. Ko se je častitljiva žena probudila, je dala gospodinji za njeno prijaznost klobčič preje z naročilom, da naj odvije od klobčiča, kolikor hoče, a nikdar naj ne reče: „Konec te bodi!“ Gospodinja je snovala in odvijala več let, vendar je bil klobčič vedno enak. Nekoč ni imela gospodinja časa, da bi odvila nekaj niti raz klobčič, zato je prepustila to delo dekli, ki pa se je kmalu naveličala in godrnjala, da bi že bil vendar enkrat konec; tedaj je klobčič izginil.

Škopnjak je neka posebna vrsta strahov in ni nič drugega ko hudič sam, ki se prikazuje v podobi goreče metle. Kjer ga je videti, kako seda na streho, in to je zlasti tam, kjer ljudje radi kolnejo, a ne molijo, tam pogine žival ali pa pogori hiša, ljudje zbolijo in imajo nesrečo. Nekdaj so videli škopnjaka, ki je sedel pod „huto“ za steljo. To je bilo pri neki kmetski hiši pod Pečnico, ko je imela hišna gospodinja ravno poroditi. Dokler je sedel škopnjak na svojem mestu, so ženo trgale grozne muke in pričakovati je bilo, da se ponesreči ali žena ali pa otrok. K sreči je zapazila neka stara dekla škopnjaka, a se ustrašila zelo, ker je mislila, da zares gori. Ko ni mogla pogasiti ognja, in je postal iz goreče metle goreč mož, je spoznala, da je pošast hudič sam. Tekla je po blagoslovljeno vodo in poškropila z njo gorečega moža, na kar je ta moral izginiti in kmetica je porodila lahko.

Povodnji mož si pride tu in tam po kako lepo, mlado deklico in jo potegne k sebi v vodo. Veliko ljudi je še dandanes po Rožu, ki verujejo na „copranje“, „orake“ in slične stvari, dasiravno jih zasmehujejo bolj premeteni. Posebno praznoverne so še ženske, če krava noče dati mleka, če je mleko krvavo, če se noče skisati ali se ne da napraviti iz smetane maslo.

Če stopiš v hišo, kjer imajo otroka ali bolnika, usedi se hitro, da mu ne vzameš spanja! Če pogledaš majhnega otroka ali mlado žival, tedaj pljuni in reci: „Ne bodi mu órek“, drugače sumi praznoverna kmetica, da hočeš napraviti órek otroku ali živali. Kadar dobi otrok ali mlada žival órek, noče jesti in piti, trga ga po vseh udih in kmalu umre po hudih mukah.

Čarovniki in čarovnice imajo moč, ustavljati kravam mleko, oziroma napravljati, da priteče mleko čarovniku v mlečnik, imajo tudi moč, napravljati ljudem bolezni in nesreče ali „ponarejati“ ljudem. Taka narejena bolezen so zlasti takozvane „preti“, skrnina ali protin. To bolezen dobi, komur je „ponarejeno“, in tudi tisti, ki je hodil po potih, kjer se klatijo mačke ali pa kače. Tedaj dobiš mačje ali pa kačje „preti“.

Pri Otrobu v Podsinji Vasi je imel občinski „padar“ več let pridno, a že malo priletno gospodinjo. Ker se je pa poročil z neko drugo deklico, mu je naredila prejšnja gospodinja. Ko je imel „padar“ po poroki prestopiti hišni prag, je dela prejšnja gospodinja pod prag svinec in čarovniških cvetlic, ki so pri „padarju“ povzročile grozne bolečine v križu, in „preti“ so ga mučile do smrti. Ko so nesli mrliča črez hišni prag k pogrebu, je počil prag.

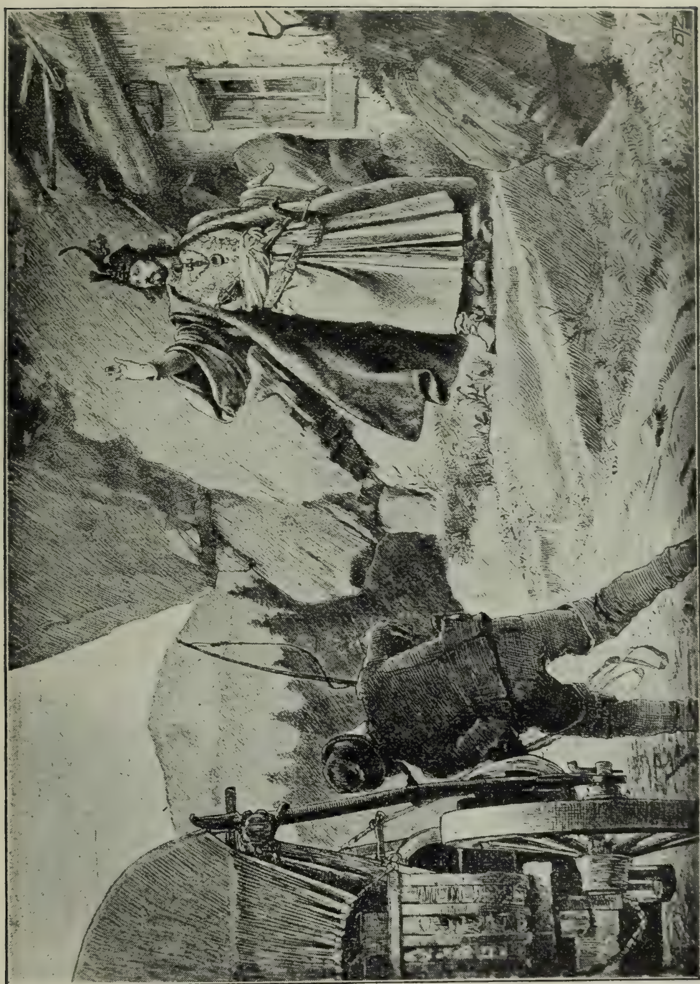
Tudi „vred“ je ponarejena bolezen, ki jo nahajamo pri otrocih. To je trebušna bolezen, ki se ozdravlja navadno s tem, da se greje otroku trebuh s cunjami, namočenimi v toplem žganju. „Preti“ odpravljajo z „dolžebranjem“ stare ženske ali pa „šintarji“, ki znajo pregnati skoro vsako bolezen in dobivati nazaj ukradene reči. Navadno zdravijo z različnimi vražami in molitvami, včasih tudi z mažami ali pa s praški in različnimi vodami. Tatu najde konjederec s tem, da pogleda v svoje skrivno ogledalo, kjer zagleda po gotovi molitvi vsakega tatu, in ga prisili s skrivno močjo lahko, da prinese ukradeno stvar nazaj.

„Dol žebrá“ se tedaj, kadar postane noga ali roka otrpla in nerabna, kadar se ud suši, ali če trga človeka skrnina ali če dobi šen. Tudi živini, zlasti konjem, če so hromi, se „dol žebra“, kravam pa, če dobijo otekline na vimenu. Če ima živina kako notranjo bolezen, tedaj se ji da po „dolžebranju“ pojesti kos kruha z blagoslovljeno vodo.

Z vražami se preganjajo lišaji in bradavice. Za lišaje pač rabijo tudi „žverco“ iz pip, bradavice si pa izžigajo z gorečim železom. Poleg tega se pa vzame tudi nit in se naredi v njej toliko vozlov, kolikor ima človek bradavic, oziroma se podveže vsaka bradavica s to nitjo, potem se pa pokoplje nit pod hišni kap in kadar strohni, izginejo bradavice. Vrže se nit tudi na pot in kdor jo najde in pobere, ta dobi bradavice, prvi jih pa izgubi.

Ako si spahne kdo roko, mu napravijo „veho“, t. j., privežejo mu nit okoli roke, da minejo bolečine, in roka je kmalu zopet za rabo.

Znana prikazen je takozvana „vešča“, ki se prikazuje na močvirjih in se da razlagati popolnoma naravno. Ljudstvo

KRALJ MATJAŽ IN VOZNIK.

Posnetek po Österr.-ung. Mon. in Wort und Bild.

ima to prikazen za človeka brez glave in z lučjo v roki. Jako nevarno je srečati tako luč na samem, ker človeka lahko „zapelje in zavozi“ v kako močvirje, kjer bi poginil. Če mu pride nasproti in se ji ne more ali noče izogniti in ne moli pridno, ga udari nevidna roka in trešči na tla, kakor da bi ga zadela strela.

Pri razpotjih, oziroma križih in kapelicah straši zelo velikokrat in prikazujejo se človeku znani mrtveci, okostja in druge take prikazni. Posebno rado straši o polnoči in ob velikih godih ali praznikih, pa tudi po dnevi na samotnih krajih. Straši tudi tedaj, če je kak mrlič ostal komu kaj dolžan, in sicer tako dolgo, dokler se ne poravna njegov dolg ali krivica. Okoli leta 1865. je klical v Bačah kmet Vuhrar, ki je bil slabo gospodaril in si nakopal z lahkomiselnostjo velike dolgove, na pomoč hudiča, da bi mu prinesel denarja. Priklical ga je v kleti s črno knjigo in ga panal z molitvami in blagoslovljeno kredo, da mu je prinesel denarja. Obljubiti mu je moral, da mu da najmlajše, kar ima v hiši. Kmet je mislil na tele, ki ga je bila pravkar storila krava. Med tem, ko se pogaja kmet s hudičem, sliši kričati svojo nosečo ženo, ki je ležala bolna v izbi. Vuhrar pusti zlodeja in vso čarovnijo in hiti v izbo, kjer je ravno porodila žena krepkega dečka. Slutil je, da ga je hotel opehariti hudobec za otroka; ker pa še ni bil podpisal pogodbe, je bil otrok rešen. Hudič, denar in vse je izginilo, surovi kmet pa je klel svojo ženo, češ, da ga je pri čaranju motila in spravila ob težko pričakovani denar. Od tistega dne je strašilo v njegovi hiši. Letelo je v njegovo izbo kamenje skozi okna, skozi strop in od vseh strani. Ljudje so hodili gledat čudno prikazen. Celo župnik iz Zile, znani poznejši prošt Serajnik je prišel, da bi ukrotil z molitvijo hudega duha, in prigovarjal ljudem, da naj se spametujejo in opustijo praznoverje. Ko je svaril ljudi, je priletel, kakor trdijo ljudje, od nekod velik kamen, padel župniku na glavo, mu strl klobuk in ga ranil. Na to je odšel župnik molče, ljudje pa so bili prepričani o strahu in vražah še bolj nego poprej. Strašilo je še dalje, in sicer tako dolgo, dokler ni prodal Vuhrar svoje kmetije in se izselil v Weitensfeld na nemškem Koroškem.

Na Hum, kjer stoji cerkvica Sv. Krištofa, prihaja po noči truma mrličev z mrtvimi duhovniki. Tam čitajo in slušajo maše. Če zaide kdo po noči do cerkvice, opazuje lahko to prikazen in vidi svoje mrtve sorodnike. Slično se pripoveduje tudi o cerkvici na Macnu pri Borovljah.

O kapelici nad Podgorjami se pripoveduje, da so prenesli ljudje sveto podobo, ki so jo bili našli tam, kjer stoji sedaj kapelica, v dolino v župnijsko cerkev, dočim so metali hudi duhovi na pobožne ljudi zgoraj velike pečine, ki jih lahko vidiš še dandanes okoli župnijske cerkve.

V Šent Janžu v Rožu in ravno tako v Svečah pravijo, da so Turki razsekali Marijini podobi v oltarju obraz in da je pritekla kri: „Je les, pa je božja gnada vmes.“ V Svečah so hoteli udreti Turki na konjih v cerkev, pa so se začeli pogrezati do trebuha v zemljo. Tedaj so klicali Turki na pomoč in vpili: „Sveče, Sveče!“, in vas, ki se je imenovala poprej Vrbice, je dobila ime Sveče.

Na dan sv. Jurija ali na šentjurico se zbero otroci v veliko trumo. Na glavah imajo čelade iz papirja, trobijo z rogovi in zvone s kravjimi zvonci. Vodja ima leseno sabljo in se ustavi s svojo množico pri vsaki hiši in začne:

„Sveti Šentjuri
potrka na duri,
ima hlačo zeleno,
eno pa rumeno“ i. t. d.,

kakor se čita v Scheiniggovih koroških narodnih pesmih. Ljudem, ki jih obdare, voščijo dolgo življenje, srečo pri živini in na polju ter obilo otrok, onim, ki jim ne dajo ničesar, pa vso nesrečo, ki je sploh mogoča. Iz jajec in zabele (záseke) si napravijo cvrtje, ki ga dajo ali prodajo tudi drugim ljudem, kajti imajo ga često preveč.

Izmed zgodovinskih oseb se je priljubil koroškim Slovencem posebno kralj Matjaž; o njem vedo mnogo pripovedovati. Neki koroški kmet je vozil z Ogrskega vino na Koroško. Na svojem potu dojde nekoč skozi veliko dobravo do visoke gore. Na gori zagleda kočico, ki je bila napol vzidana v zemljo, tako, da se je komaj videla streha iz nje. Pred vrati opazi vrlega junaka, opasanega s sabljo.

Ko se mu približa voznik z vozom, jame junak tako-le govoriti: „Ti si, prijatelj, iz gornje naše strani. Povej mi, lazijo li še mravljice na sledeče tri vrhe: na vrh Sv. Krištofa[1]), Šent Magdalene in Sent Urha“. — „Lazijo še sedaj, toda redkeje ko nekdaj,“ odvrne voznik. Junak nadaljuje: „Reci domá: Kadar vera toliko oslabi, da ne bo nihče več prihajal na one tri gore, tedaj hočem vstati in priti s svojo črno vojsko.“ — „Kdo pa si ti?“ ga popraša kmet iznenaden. „Kralj Matjaž sem! Stopi bliže in pojdi z menoj v to kočo, da se prepričaš na svoje oči o tem.“ Voznik vstopi, a kralj Matjaž mu veli: „Postavi se za moje ledje, pak poglej preko desnega ramena skozi to-le okno.“ Kmet stori to in zagleda ravno polje, široko in dolgo. Po vsem polju prek in prek pa stoje sami oboroženi vojaki s svojimi konji. A vse je mirno in tiho. Nihče se ne zgane, kakor da spavajo konji in ljudje. „Evo ti črne vojske!“ reče kralj Matjaž začudenemu kmetu. „Poglej zopet skoz okno!“ Korošec pogleda, kralj pa prime polahno za sabljo ter jo potegne malo iz nožnic. V tem trenotku oživi vsa vojska. Vojaki privzdignejo glave, konjički pa začno kimati in hrzati ter udarjati s kopiti. „Vidiš,“ reče na to kralj Matjaž, „temu ne bo dolgo in jaz vstanem ter potegnem sabljo iz nožnic. Topel veter bo vel tedaj in vdihnil vsem ljudem eno misel. Moji vojaki poskačejo na konje in črna vojska bo stala v bran za sveto vero.“ Tedaj bo prijelo vse za orožje, kar nosi moško glavo. Bilo staro, bilo mlado, vse pohiti v vojsko, da brani staro vero. Nastane pa takrat taka sila, da se še človek ne bo utegnil preobleči, temveč vsak pojde na vojsko v opravi, ki jo bo baš nosil na sebi. A zbralo se bo toliko pravovernega ljudstva, da boj ne bo trajal niti toliko časa, da bi mogel pojesti človek tri hlebe kruha. Ako pade tretji hleb komu iz rok, mu bode rekel sosed: „Pusti ga, brate, naj leži; po boju bo dovolj hleba in vsega.“ Tako naglo bodo premagali sovražnika svete vere.

O čudnem Matjaževem koncu se pripoveduje po Spodnjem Korotanu, da so bili mogočnemu kralju zavidni vsi

---

[1]) V Rožu imenujejo mesto Sv. Krištofa goro Hum.

drugi zapadni vladarji in so združili zoper njega veliko vojsko. Premagali so Matjaža popolnoma in mu pobili vse vojake razen sto zvestih vojakov. S temi je pobegnil v votlino pod Pečjo (Peco), ki se mu je odprla sama in ga skrila njegovim sovražnikom.

Krasno opisujejo Korošci Matjaževo prebujenje. Pred njegovo jamo bo na božično noč zrastla zelena lipa. Od polnoči do ene ure bo cvetla tako sladko, da napolni vso okolico s prijetno dišavo. Cvetla bo pa samo eno uro in se posušila potem. Na to posušeno lipo bo obesil kralj Matjaž na dan sv. Jurija svoj ščit in tedaj ozeleni lipa iznova. To bo znamenje boljših časov, ali dotle je še silno dolgo. Kadar pa pride kralj Matjaž s svojo vojsko na dan, bo premagal in zatrl vse sovražnike, pregnal krivico s sveta in ustanovil zlate čase.

Po Spodnjem Korotanu pripovedujejo, da si je bilo izbralo ljudstvo samo Matjaža za kralja na Gosposvetskem Polju in da je imel svojo stolico na Karnskem Gradu. Noč in dan so bila odprta vrata njegovega gradu; vsak siromak si je lahko izprosil milosti, vsak zatiranec je našel pravico in obrambo. Kralj je bil zelo dober in je dajal kovati same zlate. Takrat so bili zares zlati časi.

Med slovenskim narodom v Korotanu se nahaja lepo število starih pravljic, pripovedek, pregovorov, zagovarjanj in vraž.

Med Žnablom in Pišejem blizu Bistrice na Zili je stala nekdaj koča ali kajža, kjer so se zbirali vsak večer, naj je bil kvaterni petek ali svetek, fantje in dekleta, ki niso bili na dobrem glasu. Tudi Vrnjakova dekla je zahajala tja. Na neki kvaterni petek pa je šla po sili ž njo tudi domača hčerka, ki je bila še otrok. Ko sta prišli tja v kočo, je bila že zbrana večja družba hlapcev in dekel, ki so se pridno vrtili. Tudi Vrnjakova dekla se je zavrtela. Vrnjakova hčerka pa se je stiskala od groze v kot in po plesu prosila deklo, da naj odideta iz koče. Po daljšem prigovarjanju se je dekla udala in šla domov z namenom, da se vrne pozneje. Na potu proti domu ji pove nedolžna hčerka, da so viseli plesočim fantom goreči jeziki iz ust, da so imeli na glavi rožičke,

zadaj pa do tal živalske repe. Dekla se je prestrašila in se potem ni vrnila v kočo. Drugi dan ni bilo o oni koči ne duha ne sluha, raznesli so jo hudobci.

Ako vprašaš danes, kje je ono mesto, kjer je stala usodna koča, ti vsak odgovori: „Tam, kjer je poginila mačka"; dobili so namreč drugi dan na onem mestu, kjer je stala koča, mrtvo mačko. Tedaj so sklenili fantje, da se ne sme nikdar ne peti in ne gosti mimo tistega kraja. To izpolnjujejo bistriški mladeniči š: dandanes, kajti tam mimo ne pojo in tudi godba ne sme igrati na „žegen". Ako godba tega ne ve in začne tam mimo igrati, mora na povelje fantov takoj utihniti.

Med Gorjansko Planino in Zahomškim Breznikom (planino) teče po Jezerskem Prekopu ali Jarku potok v Bartolo. Tam je bilo nekdaj jezero in tam je živel „lintvern", ki je podrl skalo, da je odtekla voda. Podrl je tudi skalo na zahomškem kraju pri Bistriški cerkvi, tako da je našel potok novo strugo na Bistrico in dalje v Zilo; poprej pa je tekel Bistriški Potok na Zahomec in skozi Drevlje v Zilo.

Planino Breznik rabijo Zahomčani samo za mlado govejo živino. Na južni strani mejijo na Breznik Žabničani.

Ko je vladala pri Zili moč pesti in so bili Zahomčani, Bistričani in Gorjanci podložniki Čaškega Grada, je prišel neko nedeljo grajski oskrbnik h gorjanski cerkvi ter naznanil Zahomčanom, da naj pridejo na določeni dan na Breznik, da bodo postavili mejnike med Žabniško in Zahomsko Planino, kar je slišal slučajno tudi neki Žabničan v Gorjah in povedal doma svojim sosedom. Prišli so zato na Planino tudi Žabničani, ki se pa niso mogli sporazumeti z Zahomčani in oskrbnikom glede meje. Nastal je prepir in v prepiru je ubil Žabničan grajskega oskrbnika. Na mestu, kjer je padel oskrbnik, so potem postavili mejnik.

Črez deset let je prišel oni Žabničan, ki je ubil grajskega oskrbnika, v Zahomec prosit miloščine, kajti po uboju ni imel nič več sreče in je postal berač. V Zahomcu ga je spoznala neka gospodinja, se nad njim maščevala in ga polila z vrelo vodo, da je na mestu izdihnil.

Po oskrbnikovi smrti ni bilo na Brezniku nič več miru. Vsako leto je v onem času po tri večere in noči pri koči hrstelo in pokalo, tako da je živina poskakala črez ograjo in ušla v črno noč. Z velikim trudom jo je spravljal drugi dan pastir skupaj. Pastirji v bajti ali koči so se tresli po noči med enajsto in dvanajsto uro in niso hoteli dalje ostati na planini. Zato so sklenili Zahomčani, da plačajo vsako leto tri maše za dušo onega, ki ne da miru. Plačeval je rod za rodom po tri maše na leto in tako izpolnjeval storjeno obljubo do zadnjega časa in je bil mir. Pred nekaj leti, ko je bil soseskin zastopnik ali špan neki posestnik, so pozabili na dano obljubo in zopet je začelo pokati in hrsteti na Brezniku, kajti pastir je zbežal po noči s planine v domačo vas. Drugo leto je pasel zahomsko živino na Brezniku neki Bovčan, ki je tudi prihitel s planine v vas in pripovedoval, da je prišel k njemu na paši neki v dolgo suknjo oblečen mož. Pastir ga je pozdravil in menih ga je vprašal, komu pase živino; naj naroči kmetom, da bi plačali obljubljene maše, če ne, se jim bo hudo godilo. Na to je mož izginil. Soseskin zastopnik je obljubil Bovčanu, da bo plačal maše, a plačal jih v resnici ni. Črez nekaj dni je šel zastopnik Kvedrič sam po opravkih na planino in se mu je med potjo pridružil grajski gozdar Brinjar. Mudila sta se na planini do večera in sta sklenila, da prenočita v „uti“, ki je bila last Čaškega Grada in stala pod planino v Potočnici. Danes te „ute“ ni več, odnesla jo je povodenj. V „uti“ jima je postregla „utarica“ in jima pripravila postelji. Gozdar je zaspal hitro, toda špan Kvedrič ni mogel zaspati, slišal je pokanje, šumenje, hrušč in neki glas; potil se je od straha in mislil, da se podere „uta“, a gozdar je spal mirno. Špan se ni upal dihati in se ganiti. Ko pa le ni ponehal ropot, se je ohrabril in začel klicati in tresti gozdarja, toda klical je zastonj; tedaj se je oglasil nekdo pri òknu s čudnim glasom: „Brinjar dro, Brinjar, a ti si baba.“ Na to je minil ropot in Kvedrič je imel vso noč čas, premišljevati, zakaj bi imel biti baba. Drugi dan je bila prva njegova pot v župnišče, kjer je plačal obljubljene maše. Nekaj časa so plačevali Zahomčani maše; pozneje so opustili staro bajto in

ograje ter jih postavili v popolnoma drugem kraju. Dandanes ne straši tam nič več in tudi maše se ne plačujejo več.

O vzajemnem delu slovenskih kmetov ob Meži pričata dva jesenska praznika, in sicer „gnojvoza“ ali „gnojavoža“ in „steljeraja“ ali „napravljanje stelje“.

Ko gnojijo kmetje jeseni polje, napravijo „gnojvozo“. Sosedje pridejo s hlapci in voli pomagat danes temu, jutri onemu. Za vsak voz določijo dva kidača, ki bašeta ali kidata na vozove, pet pa jih vozi z voli. Vozniki se imenujejo „vozarni“. Na njivah pomagajo „vozarnom“ „skoparniki“ z vozov skopati gnoj, ki ga potem „raztrosijo“ navadno ženske.

Opoldne je južina, ki šteje navadno 5—6 jedi ali „riht“. Po južini pošljejo moški ženskam na njivo „ženina“ s „prvo pošto“ ali s prvim vozom. Ženin je slamnat in raztrgan mož. Na njivi ga vrže voznik med neomožene ženske, ki ga premetujejo toliko časa po njivi, da razpade. Tudi „pušeljc“ iz kopriv jim pošljejo med gnojem na njivo, a dobijo ga „vozarni“ zopet nazaj.

Po delu je obilna večerja. Po večerji prinese domača hči ali pa najlepša dekla pri hiši „pušeljce“, gospodar pa jabolk. Kmet vrže jabolko na sredo mize in mladeniči in možje planejo po njem. Kdor dobi jabolko, zavriska in dobi od dekleta v dar „pušeljc“. V enem jabolku je denar vtaknjen.

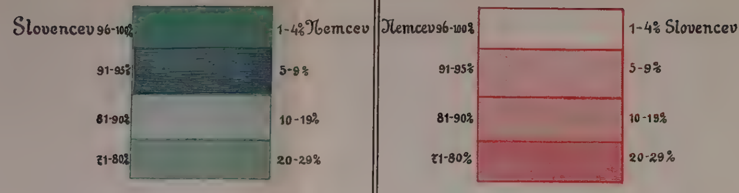
Ko so razdeljeni šopki in jabolka, nategne „mehač“ v kotu svoje „mehe“ in zaigra nekaj okroglih, fantje in dekleta pa se zavrtijo. Slične navade so pri „steljeraji“.

Naborski beguni so se skrivali tudi po planinah pri Zili, n. pr. v „Roparski bajti“ nad Bistrico i. dr.

Znane so bile nekdaj velike gostilne ob glavnih cestah. Daleč po Zili je slovela Pajštvarjeva gostilna v Gorjah in očka Pajštvarč je prodajal laško vino po vsem Korotanu. Pajštvarjeva hiša stoji zunaj vasi blizu gozda in je bila nekdaj pripravna za vojaške ali naborske begune, ki so jih lovili „poti“. V gostilno so prišli tudi „poti“, toda gorje „potom“, če so prišli v pest beguncem!

Izmed 100 prebivalcev je po rojstvu

Jezikovna meja l. 1850.

Šmohor, Potoče, Preseško Jezero, Goriče, Sv. Štefan, Brdo, Zila, Blače, Smrčeo, Čajna, Borče, Suha, Plajberk, Drava, Osojsko Jezero, Beljak, Bistrica, Straja Vas, Podklošter, Rogije, Pod Vetrovom, Brnica, Vrata, Sovčeo, Peče, Ločilo, Žužaliče, Pontabelj, Bela, Lipalja Vas, Naborjet, Ukve, Žabnice, Ovčja Vas, Višarje, Zilica, Rabeljsko Jezero, Trbiž, Kokovo, Marija n. Z., Štebenj, Malošče, Loče, Baško Jezero, Stari Grad, Suha, Domačale, Strmec, Kostanje, Dholica, Lipa, Dol, Vrba, Loga Vas, Rožek, Ledinice, Malnice, Kot, Št. Jakob, Podrožčica, Sveče, Bistrica, Št. Ilj, Vrbsko Jezero, Škofiče, Ribnica, Hodiše, Hodiško Jezero, Bilčovs, Velinja Vas, Kotmara Vas, Vetrinj, Žihpolje, Glinje, Borovlje, Podljubeljem, Bajdiše, Slov. Plajberk, Sele, Dihurče, Dole, Blatni Grad, Čajnče, Kriva Vrba, Krnski Grad, Gospa Sveta, Celovec, Jezernica, Št. Rupert, Št. Peter, Glina, Želec, Št. Vid, Krka, Otmanje, Št. Lipš, Timenica, Sv. Tomaž, Škofji Dvor, Pokrče, Tinje, Grabštanj, Drava, Šmarjeta, Apače, Galicija, Loka, Mohliče, Št. Vid, Bela, Reberca, Obirsko, Jezersko, Bela, Železna Kapla, Žitara Vas, Dobrla Vas, Sinča Vas, Škocijan, Metlovo, Blato, Klobasnica, Št. Mihel, Bistrica, Pliberk, Ljubuče, Svinška Planina, Mostič, Vis. Bistrica, Djekše, Št. Vid, Važenperk, Trušnje, Velikovec, Št. Peter, Vovbre, Grebinj, Brezno, Pustrica, Ruda, Lipica, Led, Žvabek, Labudnica, Labud, Št. Lovrenc, Ojstrica, Ljibeliče, Strojna, Št. Daniel, Tolsti Vrh, Viča, Drava, Spod. Dravograd, Prevalje, Meža, Gušlanj, Možica, Črna, Bistra

Merilo 1:300.000

Jezikovna meja in Slovenci na Koroškem.

Priredil Dor. M. Potočnik.

S